

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Т. О. Калюга, К. О. Чаплинський

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ
ОСНОВИ РОЗСЛІДУВАННЯ
ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ НАДАННЯ
ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ**

Монографія

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

УДК 343.132:343.721:338.48(477)
К17

Автори:

Калюга Тетяна Олегівна – начальник відділу з питань регулювання земельних відносин управління земельних відносин юридичного департаменту Дніпропетровської обласної державної адміністрації, кандидат юридичних наук.

Чаплинський Костянтин Олександрович – завідувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, полковник поліції.

Рецензенти:

Ю. М. Черноус, доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, професор кафедри криміналістики та судової медицини

І. Ф. Хараберюш, доктор юридичних наук, професор, Маріупольський державний університет, професор кафедри права та публічного адміністрування

М. Г. Богуславський, кандидат юридичних наук, підполковник поліції, Головне управління Національної поліції в Дніпропетровській області, оперуповноважений Управління стратегічних розслідувань

Ю. В. Макуха, Туристичне агентство «Малина», директор

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Херсонського національного технічного університету
(протокол № 6 від 27.01.2020 р.)*

Калюга Т. О.

К17 Теоретичні та практичні основи розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг : монографія / Т. О. Калюга, К. О. Чаплинський. – Херсон : Видавничий дім "Гельветика", 2020. – 238 с.

ISBN 978-966-992-027-0

У монографії з урахуванням сучасного стану розвитку криміналістичної науки та правоохоронної практики здійснено криміналістичний аналіз функціонування сфери туризму, визначено поняття й елементи криміналістичної характеристики шахрайства у сфері надання туристичних послуг, окреслено предмет злочинного посягання, визначено обстановку й умови учинення шахрайства, виокремлено способи злочину і слідову картину, надано характеристику особі шахрая та потерпілого. Розкрито особливості організації розслідування шахрайства. Досліджено особливості оцінки первинної інформації та основні напрями розслідування. Виокремлено типові слідчі ситуації розслідування. Окреслено основні напрями взаємодії та міжнародного співробітництва при розслідуванні шахрайства. Визначено тактичні особливості проведення окремих процесуальних та слідчих (розшукових) дій. Зосереджено увагу на особливостях використання спеціальних знань.

Для науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, курсантів, студентів та слухачів юридичних закладів вищої освіти, працівників прокуратури, Національної поліції та Служби Безпеки України, адвокатів та суддів, туроператорів, усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки та правоохоронної практики.

УДК 343.132:343.721:338.48(477)

ISBN 978-966-992-027-0

© Т. О. Калюга, К. О. Чаплинський, 2020

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	5
Передмова	6
РОЗДІЛ 1	
Криміналістична характеристика шахрайства	
у сфері надання туристичних послуг	9
1.1. Криміналістичний аналіз функціонування сфери туризму	9
1.2. Обстановка та умови вчинення шахрайства. Предмет злочинного посягання	22
1.3. Способи вчинення шахрайства та слідова картина	39
1.4. Характеристика особа шахрая та потерпілого	59
<i>Висновки до розділу 1</i>	<i>70</i>
РОЗДІЛ 2	
Організаційні основи розслідування шахрайства	
у сфері надання туристичних послуг	74
2.1. Оцінка первісної інформації та визначення основних напрямів розслідування. Типові слідчі ситуації	74
2.2. Основні напрями взаємодії та міжнародного співробітництва при розслідуванні шахрайства	93
<i>Висновки до розділу 2</i>	<i>111</i>
РОЗДІЛ 3	
Тактичні особливості проведення окремих	
процесуальних та слідчих (розшукових) дій	114
3.1. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з особистісних джерел	114

3.2. Тактика слідчих (розшукових) дій, спрямованих на вилучення інформації з матеріальних об'єктів	141
3.3. Особливості використання спеціальних знань	166
<i>Висновки до розділу 3</i>	185
Висновки	188
Бібліографічні посилання	196
Додатки	219

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГУНП	–	Головне Управління Національної поліції
ГК	–	Господарський Кодекс
ДМСУ	–	Державна міграційна служба України
ЄРДР	–	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗМІ	–	Засоби масової інформації
КК	–	Кримінальний кодекс
КПК	–	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	–	Міністерство внутрішніх справ
НДЕКЦ	–	Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
НП	–	Національна поліція України
НСРД	–	Негласна слідча (розшукова) дія
ОРЗ	–	Оперативно-розшукові заходи
ОРД	–	Оперативно-розшукова діяльність
ОМП	–	Огляд місця події
СОГ	–	Слідчо-оперативна група
СРД	–	Слідчі (розшукові) дії
СУ	–	Слідче управління
ЦК	–	Цивільний Кодекс
URL	–	Форма позначення індивідуальної адреси ресурсу в мережі Інтернет

ПЕРЕДМОВА

З прийняттям у 1995 році Закону України «Про туризм», наша держава проголосила туризм одним із пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки, і почала створювати сприятливі умови для туристичної діяльності. Крім того, з обранням шляху демократичного розвитку і Європейської інтеграції, Україна, поряд з іншими внутрішньо- та зовнішньополітичними аспектами, стрімкими рухами почала розвивати туристичну діяльність в країнах близького й далекого зарубіжжя. Особливо значний попит на туристичний продукт виник з червня 2017 року, коли для українців утвердили безвізовий режим з країнами Європейського Союзу.

Сфера туризму пов'язана з надходженнями значних фінансових інвестицій як з боку громадян України, так і з боку представників інших держав, які обрали нашу країну для відпочинку. На сьогодні туристична сфера налічує численну кількість тур-агентств та туроператорів, які пропонують туристичні послуги їх споживачам у різних напрямках та країнах світу. Туристичні агентства, будучи посередниками між туроператором або обслуговуючими підприємствами і туристами, намагаються отримати франшизи у найуспішніших лідерів туристичного ринку – туроператорів Travel Professional Group, Coral Travel, TEZ TOUR, Join UP, TUI та інших. Однак, поряд із сумлінними суб'єктами туристичної діяльності, які створюють та надають туристичний продукт високої якості, все частіше з'являються ті, що діють всупереч інтересам громадян. Заздалегідь не пла-

нуючи виконувати взяті на себе договірні зобов'язання, такі особи заволодівають шахрайським шляхом грошовими коштами клієнтів, призначеними для відпочинку, так і не надавши при цьому туристичних послуг.

За даними Генеральної прокуратури України, у 2013 р. обліковано 46 866 фактів шахрайств, у 2014 р. – 41 814, у 2015 р. – 45 653, у 2016 р. – 45 765, у 2017 р. – 36 650, у 2018 р. – 33 136, у 2019 р. – 35 948. Втім, у межах наведених даних оцінити реальні масштаби шахрайства у сфері туризму досить складно, так як офіційна статистика стосовно цієї категорії злочинів не ведеться. Аналіз матеріалів судово-слідчої практики показав, що кількість шахрайств, здійснюваних у туристичній сфері, становить приблизно 6% від загального обсягу таких злочинів. Проте, не дивлячись на порівняно незначну їх частку у загальному масиві, реальні масштаби таких шахрайських проявів є набагато ширшими, що пов'язано з високою латентністю й складністю розмежування злочину від цивільно-правового делікту. У зв'язку з цим, необхідно удосконалити практику боротьби зі злочинами цієї категорії та розробити ефективні криміналістичні засоби, прийоми та методи розслідування таких шахрайств.

Вагомий внесок у дослідження теоретичних питань, пов'язаних з методикою розслідування такого виду злочинів, здійснили, зокрема, такі українські і зарубіжні вчені: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, С. В. Головкін, В. Г. Дрозд, А. М. Кислий, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, О. В. Курман, В. В. Лисенко, Є. Д. Лук'янчиков, Т. В. Охрімчук, Н. В. Павлова, Д. А. Птушкін, В. Л. Ортинський, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, В. В. Тищенко, А. Д. Удалова, К. О. Чаплинський, Ю. М. Чорноус, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та інші.

Однією з перших присвятила увагу розслідуванню шахрайств та класифікувала їх за сферами Т. А. Пазинич у дисертації «Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення

їх розслідування». Натомість, О. Л. Мусієнко у роботі «Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах» визначив його сутність, види і форми, розкрив зміст початкового етапу розслідування. Об'єктом дослідження Є. В. Дехтярьова стала сфера виконання господарсько-договірних зобов'язань, який у своєму дисертаційному дослідженні «Особливості розслідування шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань» визначив загальні засади методики розслідування таких злочинів і сформулював рекомендації, спрямовані на вдосконалення й оптимізацію діяльності слідчих і оперативних підрозділів поліції. Правовідносини, що виникають у зв'язку з вчиненням шахрайства у сфері побутових відносин та його розслідуванням, стали об'єктом дисертаційного дослідження «Методика розслідування шахрайств у сфері побутових відносин», виконаного Н. Ю. Кириленко.

Водночас, наукові праці, присвячені методиці розслідування шахрайств, пов'язаних із наданням туристичних послуг, на сьогодні в Україні відсутні, що зумовлює суттєві труднощі у процесі доказування та організаційно-тактичному забезпеченні розслідування таких злочинів.

Наведені обставини у своїй сукупності визначили актуальність окресленої проблематики, її наукову, теоретичну та практичну значущість й зумовили вибір теми монографічного дослідження.

РОЗДІЛ 1

Криміналістична характеристика шахрайства у сфері надання туристичних послуг

1.1. Криміналістичний аналіз функціонування сфери туризму

Туризм як складний соціокультурний та історичний феномен, з форми проведення дозвілля та способу заняття вільного часу, поступово перетворився у фактор світового значення нового століття й тисячоліття. Туристичний бізнес можна справедливо вважати бізнесом XXI століття, тому що він є одним з найбільш динамічних і прибуткових серед усіх галузей світового господарства [92, с. 198].

З цього приводу В. В. Цибух слушно підмічає, що сучасна індустрія туризму – одна з найприбутковіших галузей світового господарства [202]. Цей факт підтверджується й даними Всесвітньої організації туризму, за якими на туризм припадає 10% валового світового продукту, 7% загального обсягу інвестицій, 5% усіх податкових надходжень. Туристична діяльність безпосередньо впливає на близько 40 галузей економіки. В ній зайнято 10-15% працездатного населення країн світу [108].

В контексті євроінтеграційних процесів в Україні загальна кількість зайнятих у туризмі – 416,1 тис. осіб і ця цифра включає зайнятих в готелях, туристичних агентствах, авіакомпаніях

та в інших пасажирських перевезеннях (за винятком приміських послуг), а також зайнятість у ресторанах та індустрії розваг, які напряму підтримуються туристами [134, с. 181].

Як соціально-економічне явище, туризм все більше набирає всіх ознак самостійної галузі національної економіки. По-перше, його суб'єктами є досить однорідні за призначенням і технологією виробництва товарів і послуг підприємства (туристичні бази, готелі, фірми, транспорт, зв'язок тощо). По-друге, поступово вдосконалюється система управління туризмом, логічним завершенням якої сьогодні є Департамент туризму та курортів Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. І, по-третє, незважаючи на значну диверсифікацію, у туристичній індустрії створюється однорідна за цільовим призначенням продукція [199].

Водночас, не дивлячись на поширеність послуг у сфері туризму, така діяльність не завжди є законною, а в деяких випадках може навіть містити ознаки складу злочину, у тому числі й шахрайства. Втім, криміналістичне дослідження злочинності у сфері надання туристичних послуг, а саме дій, пов'язаних із обманом та зловживанням довірою, неможливе без з'ясування поняття та характерних особливостей функціонування туристичної діяльності, а також без законодавчого тлумачення деяких норм.

Закон «Про туризм» констатує: «Держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки і створює сприятливі умови для туристської діяльності» [165], а прийнятий у 2003 році Закон України Про внесення змін до Закону України «Про туризм» встановлює засади раціонального використання туристичних ресурсів та регулює відносини, пов'язані з організацією і здійсненням туризму на території України.

В цілому, як зазначає ряд науковців, туристична діяльність в Україні регулюється двома видами законодавчих актів: загаль-

ними (Цивільним та Господарським кодексами, Законом «Про реєстрацію юридичних та фізичних осіб», Законом «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», який, зокрема, передбачає ліцензування туроператорів і спеціальним законодавством, основою якого є чинний Закон «Про туризм» у новій редакції. Цей Закон регулює ліцензування туроператорської діяльності, а також функціонування інших суб'єктів туристичної діяльності (суб'єктів, які беруть участь у туристичній діяльності та створенні туристичного продукту: транспортні компанії, готелі, санаторно-курортні установи, історико-культурні пам'ятки). Є також групи компаній, які повинні отримувати дозволи місцевих органів влади. Це компанії, що забезпечують туристичний супровід, тобто екскурсіводи, інструктори, перекладачі. Крім того, на туризм, як і на інші галузі бізнесу, поширюється податкове, фінансове, страхове законодавство України. Порядок ліцензування туристичної діяльності встановлено у Законі «Про туризм» та постановках Кабінету Міністрів, які регулюють перелік документів для деяких видів господарської діяльності, зокрема для турагентської і туроператорської. Існує також постанова уряду «Про розмір плати за видачу ліцензій та порядок їх видачі» [94].

Переходячи до понятійного апарату, слід сказати, що, на сьогоднішній день так і не отримав однозначного визначення термін «туризм», який має низку визначень і по-різному трактується не тільки окремими спеціалістами, але й в межах міжнародного простору.

Одне з перших визначень туризму, прийняте ООН, трактувало туризм як «активний відпочинок, що впливає на зміцнення здоров'я, фізичний розвиток людини, пов'язаний з пересуванням за межами постійного місця проживання». Відповідно до одного з визначень, запропонованих Статистичною комісією ООН у 1992 р., «туризм – це подорожі і перебування в місцях,

що знаходяться поза межами звичайного місця постійного проживання мандрівника, на строк не більше 12 місяців, з метою отримання задоволення і відпочинку в оздоровчих, гостьових, пізнавальних або професійно-ділових цілях, але без заняття там оплачуваною діяльністю» [41, с. 8].

Законом України «Про туризм» туризм визначено як тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає [165].

Між тим, далеко не всі є прихильниками законодавчого визначення. Так, на думку Н.О. Сагалакової, дане визначення туризму дещо обмежене рамками і не розкриває усього різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків цього важливого соціально-економічного явища. Недоліками визначення поняття «туризм» у даному Законі є: ігнорування економічної сутності туризму; перерахування видів туризму, які неможливо врахувати в повній мірі у зв'язку з їх значною кількістю та постійною появою нових видів; категоричне твердження – «без здійснення оплачуваної діяльності» [174, с. 74].

Інші вважають, що туризм – це не просто тимчасовий виїзд особи з місця проживання з певною метою (такий підхід «розмиває» сутність туризму), а вид діяльності з виробництва і реалізації туристичного продукту для потреб туристів з використанням історико-культурного та природно-рекреаційного потенціалу країни [3].

На думку П.В. Макушева та В.М. Торяник, туризм – це діяльність із надання туристичних послуг, яка проводиться згідно із Конституцією України, Законом України «Про туризм», Ліцензійними умовами та іншими нормативно-правовими актами [195, с. 24].

У статистиці під туризмом розуміють одну з форм міграції населення, не пов'язану зі зміною місця проживання або роботи. У міру розвитку туризму та перетворення його у масове явище

з'явилися перші формулювання поняття «туризм» з метою статистичного обліку осіб, що подорожують [62].

Проаналізувавши наукові погляди, можна побачити, що більшість вчених у зміст поняття «туризм» покладає такі критерії, як: обов'язковість переміщення людини за межі місця свого постійного проживання; метою є отримання задоволення і відпочинок; тимчасовий виїзд; подорож не є трудовою, відповідність ліцензійним умовам та нормативній базі тощо. Між тим, у більшості визначень відсутня виробнича та споживча складова.

Отже, для повноти визначення туризму, необхідно доповнити його виробничою складовою: включивши в поняття туризму об'єктивно існуюче виробництво послуг та товарів в сфері туристичного бізнесу. Саме вони забезпечують на світовому ринку туристичних послуг невід'ємну від попиту сторону – пропозицію. Єдність та взаємодія цих сторін – необхідна умова функціонування всього розмаїття зростаючого туристичного бізнесу в світі [213, с. 3].

Але окремі дослідники стверджують, що туризму як галузі не існує, оскільки немає виробництва особливого продукту. На їхню думку, «лише незначна частка підприємств спеціалізується на виробництві товарів та послуг виключно для туристів, переважна ж їх частка займається задоволенням потреб місцевого населення» [105].

На думку О.М. Шуплата, ця точка зору не є обґрунтованою, оскільки туристична галузь має свій власний специфічний туристичний продукт. Відповідно до галузевого підходу туризм розглядається як самостійна галузь національної економіки, у межах якої створюється специфічний туристичний продукт, тобто товар або послуга для задоволення потреб осіб, які подорожують [213].

На основі проведеного аналізу можна запропонувати наступне визначення поняття «туризм». Туризм – це сфера, в якій, відповідно до ліцензійних умов та інших нормативних вимог,

що висуваються для такого роду діяльності, здійснюється створення, реалізація та надання на платній основі товарів і послуг, пов'язаних із задоволенням різноманітних потреб людини у різних видах відпочинку, пов'язаних із тимчасовим перебуванням поза межами звичайного середовища проживання і не пов'язаних з трудовою діяльністю.

В розрізі цього фахівці з туризму упорядковану сукупність туристичних послуг, робіт і товарів, визначають як туристичний продукт. Цей «туристичний пакет» повинен складатися як мінімум з двох, або більше одиничних чи множинних туристичних послуг, робіт, товарів і засобів забезпечення, інших туристичних ресурсів, достатніх для задоволення потреб туристом в процесі із метою туризму [102, с. 106].

С. І. Шепелюк акцентує увагу на тому, що водночас, структура туристичних послуг являє собою інтегровану систему таких складових як: основні послуги – це готельні послуги, послуги підприємств громадського харчування, транспортних підприємств; додаткові – охоплюють екскурсійну діяльність, медичні та спортивні заклади, побутові послуги, телефон, пошту, послуги з прокату, страхування; супутні – послуги місцевого інфраструктурного комплексу. При цьому, як він наголошує більш конкретний поділ послуг, що надаються в туристичній галузі, можна зробити, використовуючи ознаку участі суб'єктів господарювання у секторах виробництва, а саме:

- 1) галузі первинного циклу – передбачають послуги з перевезення споживачів, готельні послуги та послуги закладів харчування;
- 2) галузі вторинного циклу – посередники між виробниками послуг і споживачами – туристичні агенції, туристичні бюро, туристичні оператори;
- 3) галузі третинного циклу – підприємства, що надають послуги необхідні для функціонування перших двох сек-

торів: страхові та юридичні компанії, банки, медичні установи, екскурсійні бюро, спортивно-оздоровчі та побутові послуги;

- 4) галузі четвертого циклу – це підприємства, що надають довідково-інформаційні послуги [211].

В розрізі цього П. В. Макушев та В. М. Торяник акцентують, що, з погляду господарської діяльності інтерес представляють матеріальні та нематеріальні туристичні послуги. Іноді матеріальні послуги виступають у формі товару, їх головною характеристикою є те, що вони не обмежені кількісно [195, с. 27].

Водночас, П. Р. Путенцейло справедливо зауважує, що надання послуг туризму в умовах ринку повинне супроводжуватися захистом прав та інтересів споживачів, забезпеченням їхньої безпеки. Правову основу для цього створює Закон України «Про захист прав споживачів», що визначає права споживача на безпеку послуг, на одержання необхідної інформації, гарантії і відповідальності постачальника (виконавця) послуг і т. ін. Специфіка послуг туризму відбивається і на процесі їхнього ціноутворення. Для них характерна висока еластичність цін у різних сегментах туристського ринку, що залежить від співвідношення попиту й пропозиції. Нематеріальна природа, не збереженість послуг зумовляють особливості ринкового ризику, пов'язаного з утворенням нереалізованих запасів туристського призначення, а також імовірність того, що ціна на ці товари й послуги може бути збита конкурентами. Виникає небезпека «цінових війн» у різних секторах індустрії туризму, що загострюється сезонною диференціацією цін, їхньою залежністю від цін і тарифів на товари й послуги сумісних галузей. Найважливішим засобом державного контролю над підприємництвом у сфері туризму є ліцензування цієї діяльності, стандартизація в туристській індустрії, сертифікація туристського продукту. Це необхідно для захисту прав та інтересів туристів [168].

Наукові публікації вітчизняних та зарубіжних авторів з цієї проблематики свідчать, що більшість вчених наголошують на доцільності розгляду сфери туризму у двох аспектах:

- сфера туризму у вузькому розумінні, до якої входять галузі, що безпосередньо обслуговують туристів;
- сфера туризму в широкому розумінні як сукупність галузей обслуговування та матеріального виробництва, орієнтованих на ринок туризму [111, с. 7].

Говорячи про види туризму, слід зазначити, що у юридичній літературі погляди на їх класифікацію також істотно різняться.

Так, у нормативному варіанті, зокрема у Законі України «Про туризм» наведені такі види туризму: дитячий; молодіжний; сімейний; для осіб похилого віку; для інвалідів; культурно-пізнавальний; лікувально-оздоровчий; спортивний; релігійний; екологічний (зелений); сільський; підводний; гірський; пригодницький; мисливський; автомобільний; самодіяльний [165].

Звісно що ця класифікація не розкриває усіх видів та напрямів туризму. Крім того, більшість науковців вважає, що всі види туризму не можна змішувати за різними класифікаційними ознаками, а виділити по групах, залежно від: мети поїздки, способу пересування, вікової групи та ін.

Як зазначає Л. І. Коржилов, класифікувати види туризму можна за різними ознаками, до найважливіших з яких належать: місце туризму, часові, територіальні характеристики, індивідуальні запити та фінансові можливості клієнтів [79].

Так, в основу класифікації видів туризму деякі вчені покладають мету подорожі, мотиви, які викликають інтерес до певного виду туризму та туристичні ресурси, що використовуються при певних видах туризму. Як і кожен продукт на ринку, туристичні послуги повинні орієнтуватися на споживання [113, с. 24-25].

У свою чергу, низка науковців не є прихильниками такого поділу, пояснюючи свою позицію тим, що всі види туризму за

метою поїздки тісно переплітаються між собою і виділити їх у чистому виді не завжди можливо. Наприклад, діловий туризм може поєднуватись з екскурсійним або спортивним, етнічний – з релігійним, екскурсійний – з рекреаційним і т. д. [65, с. 37-39].

В. С. Ковешніков, О. С. Ліфіренко та Н. М. Стукальська види туризму виділяють за сферами:

- культурний або екскурсійний туризм, який охоплює собою відвідування історичних, культурних або географічних визначних пам'яток. Культурний туризм можна поділити на екскурсійний, музейний і науковий;
- рекреаційний і лікувально-оздоровчий туризм – має на увазі поїздки в центри морського, гірського відпочинку або в місця з екологічно чистою і красивою природою для відпочинку і відновлення духовних і фізичних сил, чи перебування в санаторно-курортних, бальнеологічних та інших центрах з метою проходження лікувально-оздоровчого курсу;
- релігійний туризм – оснований на релігійних потребах людей різних конфесій. Релігійний туризм можна назвати найдавнішим видом, тому що його коріння сягає в незапам'ятні часи. Він має дві основні різновиди: паломницький туризм і релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості. В окрему групу науковці виділяють інноваційні види туризму, що поділяють на такі категорії: 1) ділової спрямованості (корпоративний або бізнес туризм); 2) навчальний (освітній) туризм; 3) подієвий туризм; 4) еко-туризм; 5) агротуризм; 6) активний і екстремальний туризм; 7) екзотичний або пригодницький туризм; 8) нові види культурно-екскурсійного туризму; 9) хобі туризм; 10) шопінг туризм; 11) таймшер; 12) комбіновані тури [73, с. 39].

За віком та соціальною групою виділяють: дитячий молодіжний для дорослих змішаний (сімейний) для осіб третього віку для інвалідів тощо.

За територіальними ознаками виділяють такі види туризму, як внутрішньо-регіональний, внутрішньодержавний та міжнародний туризм. Згідно закону України «Про туризм», до міжнародного туризму належать: в'їзний туризм – подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території, та виїзний туризм – подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до іншої країни. Внутрішнім туризмом є подорожі в межах території України громадян України та осіб, які постійно проживають на її території [165].

Окремо можна виділити ще групу, в основу якої покладено часовий критерій перебування у подорожі: короткострокова подорож, довгострокова.

На нашу думку, різноманіття видів послуг, у тому числі й інноваційних, пов'язано із розвитком науково-технічного прогресу, а також високим ступенем конкурентоспроможності туристичних фірм, які надають такі послуги, що надає все нові можливості в організації туристичних подорожей [51].

Усе зазначене розмаїття видів туристичної діяльності потребує правильної організації та постановки бухгалтерського обліку, а також налагодженої системи внутрішнього контролю. У зв'язку з поєднанням різних галузей господарства на туристичному ринку виділяють досить велику кількість різних суб'єктів, що на ньому функціонують [195, с. 33].

Так, учасниками туризму є:

- споживачі – туристи, що споживають туристичний продукт у вигляді поодиноких або комплексних послуг, робіт і товарів;
- організатори туризму – індустрія відправки та індустрія прийому, в тому числі посередники – туроператори і турагенти. Останні достатньо чітко належать до категорії організаторів за суттю своєї діяльності, а підприємства туристичної індустрії (перевізники, засоби розміщення,

харчування тощо) є виконавцями предметних елементів турпродукту – різноманітних послуг, робіт, а також продавцями товарів для туристів;

- держава, яка очікує податкових надходжень до бюджету від будь-яких видів діяльності, в тому числі від туристичної діяльності [8].

Туризму притаманні процеси транснаціоналізації діяльності, внаслідок якої світовий ринок пропозиції туристичних послуг являє собою піраміду, верхню частину якої займають провідні транснаціональні компанії, що забезпечують комплексне обслуговування за власними стандартами якості, а нижня частина представлена середнім та малим підприємництвом, переважно спеціалізованим на наданні окремих послуг (підприємства гостинності, туристичні агенції тощо). Серед транснаціональних компаній в сфері готельного бізнесу більшість складають спеціалізовані системи, сформовані в результаті внутрігалузової інтеграції, майже п'ята частина припадає на асоційовані з авіакомпаніями, решта – на асоційовані з потужними туроператорами, фінансовими та комерційними «суміжними» структурами. Найпотужнішими структурами глобального туристичного ринку є авіатранспортні компанії в асоціації з готельним бізнесом. Процеси транснаціоналізації водночас обумовили посилення територіальної диференціації та зростання поляризації національних туристичних ринків, поглиблення «осьового» туристичного поділу праці між країнами високо інтенсивного та стабілізованого типів туристичних ринків і країнами акумулюючого типу при одночасному зменшенні полілінійності їх розвитку [100].

Цілком зрозуміло, що функціонування туристичного ринку, як і всіх інших ринків, базується на основі законів попиту та пропозиції. Туристичний ринок являє собою систему світових господарських зв'язків, в якій здійснюється процес перетворення туристично-екскурсійних послуг на грошові. Процес просування

туристичних послуг до кінцевого споживача є складним і нерідко не передбачає безпосереднього зв'язку між ним. Саме тому в процесі просування туристичних послуг вони комплектуються в туристичний продукт і використовуючи систему дистрибуції доводяться до споживача [129].

Безпосереднє здійснення туристичної діяльності на національному рівні відбувається під впливом елементів середовища державного регулювання туристичної діяльності. Його складовими є: нормативно-правові акти; сприяння просуванню туристичного продукту на внутрішньому та світовому туристичних ринках; захист прав і інтересів туристів та забезпечення їх безпеки; ліцензування і стандартизація в туристичній індустрії; сертифікація туристичного продукту; правила в'їзду та виїзду туристів з урахуванням інтересів розвитку туризму; виділення прямих бюджетних асигнувань; створення сприятливих умов для інвестицій; податкове регулювання; митне регулювання; надання пільгових кредитів; встановлення митних та податкових пільг суб'єктам туристичної діяльності; кадрове забезпечення; розвиток наукових досліджень; забезпечення картографічною продукцією тощо [195, с. 36-37].

Україна має об'єктивні передумови для інтенсивного розвитку як внутрішнього, так і міжнародного туризму. Однак, попри запевнення окремих дослідників, що туризм в Україні став наближатися до світового рівня, наша країна свій туристичний потенціал використовує явно недостатньо [38, с. 12].

У цьому контексті Д. О. Гетманцев зауважує, що фактично на вітчизняному туристичному ринку склалися умови, сприятливі для різного роду зловживань з боку суб'єктів туристичної діяльності, він акцентує: «державою жодним чином – ні контрольними заходами, ні спеціальним наглядом, ні встановленими нормативами не гарантує надійності й добросовісності туроператора, який акумулює в себе відразу десятки мільйонів зовсім не своїх

гривень. Отримуючи такі колосальні кошти в управління, оператор чинить як сам собі знає розпоряджається ними на свій розсуд» [25].

У цьому розрізі У. В. Іванюк наголошує, що діяльність туристичних підприємств в сучасних ринкових умовах господарювання характеризується певними особливостями, а саме: нестабільністю функціонування, непропорційним розвитком виїзного та в'їзного туризму, нерегламентованим та недостатньо контрольованим використанням туристичних ресурсів, низьким рівнем реального платоспроможного попиту населення, недосконалим правовим полем господарювання підприємств і розвитку підприємницької активності, недосконалістю і періодичною реструктуризацією організаційних структур управління суб'єктами господарювання в туризмі, відсутністю узгодженої програми дій відомств в основних сегментах туристичної індустрії, податковим тиском та відсутністю реальної фінансової підтримки з боку держави щодо підвищення іміджу та активізації просування національного туристичного продукту на міжнародному ринку тощо [47].

Все це призводить до збільшення кількості зловживань у різних проявах у сфері надання туристичних послуг.

В цьому розрізі А. В. Андрушко провів всебічний аналіз існування злочинності у сфері туристичного бізнесу, і дійшов висновку, що спектр злочинів, вчинюваних у вказаній сфері, є дуже вузьким: зокрема, це діяння, передбачені ст.ст. 149, 190, 191, 200, 212, 358, 366, 368 КК України. У процентному співвідношенні структура злочинності у сфері надання туристичних послуг має такий вигляд: 1) шахрайство (ст. 190 КК України) (92,34%); 2) підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК України) (3,51%); 3) діяння, передбачені ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» і ст. 368 «Прийняття пропозиції,

обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» КК України (1,43% і 0,48% відповідно); 4) службове підроблення (ст. 366 КК України) (0,96%); 5) торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149 КК України) (0,96%); 6) незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України) (0,16%) [1, с. 36-37].

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що серед всіх злочинів, вчинюваних у сфері туризму, абсолютну більшість становлять саме шахрайства. Між тим, в об'єктивній реальності кількість шахрайств, вчинюваних у сфері надання туристичних послуг, залишається латентною.

1.2. Обстановка та умови вчинення шахрайства. Предмет злочинного посягання

Будь-який злочин вчиняється в певних умовах дійсності – місця, часу та обставин, що чинять суттєвий вплив на поведінку злочинця і механізм слідоутворення.

Не дивлячись на те, що обстановка вчинення злочину була об'єктом пильної уваги низки науковців у різні часи, зокрема: Т. В. Аверьянової, Т. С. Анненкова, Р. С. Белкіна, О. В. Жоголева, І. М. Букаева, В. Ф. Єрмоловича, В. І. Кулікова, В. О. Образцова, Л. О. Щербич, М. П. Яблокова та ін., дотепер тривають дискусії щодо її поняття, змістовної частини, а також кореляційних зв'язків обстановки з іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів, з урахуванням умов сучасного стану розвитку злочинної діяльності.

Проаналізувавши низку джерел [36, с. 8; 14, с. 125; 39, с. 180; 215; 20, с. 46], можна дійти висновку, що у криміналістичній науці

визначаються два підходи до поняття «обстановка вчинення злочину». У вузькому розумінні – це обстановка місця події (злочину); у широкому – сукупність матеріальної обстановки місця події, обставин, умов зовнішнього середовища вчинення злочину.

У контексті предмета нашого дослідження, слід звернути увагу на позицію І. М. Букаєвої, яка вважає, що матеріально-фізична природа елементів обстановки злочину проявляється у вигляді місцезнаходження об'єктів, природо-кліматичних процесів, станів, тимчасових відносинах, котрі виступають як обставини та умови, що складають зовні обстановку скоєння злочину. До них належать природні об'єкти (гори, долини, атмосфера, шельф, заповідник і т. д.) та продукти людської діяльності (соціальні): споруди, житло (будинок, квартира), різного роду приміщення, явища та об'єкти у сфері споживання: побут, об'єкти проведення дозвілля та інша соціальна інфраструктура; виробничі (комплекси, об'єкти, агрегати, обладнання); процеси; явища; об'єкти виробничої та соціальної інфраструктури [12, с. 26].

Водночас, окрім матеріально-фізичних елементів обстановки вчинення злочинів існують і соціальні елементи, серед яких в юридичній літературі виділяється соціально-психологічна природа елементів обстановки вчинення злочинів. Під соціально-психологічними елементами розуміються психологічні стани й поведінка, особливо неправомірна, що є обставинами, умовами, які виступають зовнішніми факторами щодо злочинця, й були використані або пристосовані ним для реалізації злочинного наміру [11, с. 58–59].

В розрізі цього, В. Є. Корноухов до таких елементів відніс мікроклімат у трудовому колективі, ціннісну орієнтацію, психологічну обстановку за місцем проживання [80, с. 13].

Водночас, В. А. Динту звертає увагу на дворівневий вплив обстановки злочину на поведінку особи злочинця, який проявляється у детермінації розумової діяльності злочинця, а також

у координації алгоритму його дій, що можуть бути як у формі дій, так і у формі їх відсутності [36, с. 9].

В розрізі цього звернемо увагу, що аналіз наявної емпіричної бази та наукових досліджень свідчить, що на вчинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг дійсно впливає низка факторів, у тому числі суб'єктивних, які пов'язані з самим відношенням туристичних агентів та туроператорів до своєї діяльності та використанням своїх службових повноважень всупереч вимог закону. Останні, в свою чергу, не тільки можуть не належним чином виконувати свої обов'язки, але й мати відношення до злочинних дій, у тому числі й шахрайства [53].

Як зауважує О. В. Сіренко, для розкриття і розслідування злочину дійсно має значення не лише безпосередньо обстановка вчинення злочину, але й обстановка до і після вчинення його. На його думку, у цьому визначенні не вистачає вказівки на конкретні елементи обстановки, її вплив на інші елементи криміналістичної характеристики, на можливість встановлення особи злочинця при вивченні обстановки на місці злочину. Коментуючи при цьому позицію В. О. Образцова щодо включення до змісту обстановки злочину територіальної, кліматичної, демографічної та іншої специфіки регіону, в якому вчинено злочин, а також обставини, що безпосередньо характеризують місце, час, умови та інші особливості [124, с. 94], він вважає, що таке широке трактування обстановки вчинення злочину є недоцільним, оскільки географічні, кліматичні умови хоча і впливають певною мірою на вчинення злочину в тому чи іншому регіоні, але не визначають специфіку вчинення конкретного злочину в тій чи іншій місцевості [179, с. 224].

Аналізуючи дану позицію ми не можемо погодитися з таким категоричним зауваженням. На нашу думку, для деяких категорій злочинів, вищезгадані умови мають неабияку роль, у тому числі для шахрайств у сфері туризму.

Загалом, С. Ю. Касарев зауважує, що набір елементів криміналістичної характеристики не може бути однаковим для різних видів злочинів, оскільки окремі елементи можуть бути криміналістично інформативні для одних категорій злочинів, і будуть малоінформативні для інших [86, с. 215].

На інформаційному значенні елементів криміналістичної характеристики наголошує й О. В. Пчеліна, яка стверджує, що за своєю природою, криміналістична характеристика, у тому числі й обстановка вчинення злочинів, є інформаційною моделлю [170, с. 106].

На наш погляд, вірним є таке інформативне наповнення змісту обстановки вчинення злочину, яке дозволяє суб'єкту, який проводить розслідування, відразу розуміти:

- які обставини і умови передували вчиненню злочину;
- що в обстановці сприяло або перешкоджало вчиненню злочину;
- що у обстановці було спеціально пристосовано для вчинення злочину, а що не залежало від нього;
- яким чином обстановка вплинула на обрання способів, засобів вчинення злочину та жертви посягання;
- хто мав можливість скористатися ситуацію для вчинення посягання.

Виходячи з цього, вважаємо доцільним поряд із загальноприйнятими елементами обстановки вчинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг, розглянути й внутрішні і зовнішні фактори, що пов'язані з ними та детермінують злочинність у цій сфері. Актуальною є потреба й у науковому вивченні об'єктивної обстановки, що склалася у сфері туризму, враховуючи правовий режим функціонування правовідносин у цій сфері та його вплив на визначення предмету злочинного посягання, обрання способу вчинення злочину, в наслідок якого утворюються певні сліди, вибір жертви злочинного посягання тощо.

Без ґрунтового аналізу особливостей розвитку туристичного бізнесу, правових, організаційних та інших чинників, що сприяють підвищенню рівня криміногенної обстановки у цій сфері, неможливо сформувати криміналістичну характеристику та розробити методикку розслідування шахрайств у сфері будівництва в цілому.

Серед всіх пропонованих елементів обстановки вчинення злочину, всі вчені одностайні в тому, що місце й час злочину є обов'язковими. Ці елементи входять до предмету доказування і є невід'ємною частиною об'єктивної сторони злочину.

Загалом, діяльність винного неможлива поза простором і часом. Немає таких матеріальних об'єктів, виникнення, розвиток і зникнення яких не проходило б у певному місці й в певний час [214, с. 12].

Як зазначає І. Ф. Герасимов, місце злочину завжди має певне відношення до злочинця. Поняття «місце вчинення злочину» традиційно використовується в літературі в значенні місця події, що розуміють як ділянку місцевості (території, акваторії) або приміщення, будівля в межах якої було вчинено злочин чи знайдено його матеріальні наслідки [23, с. 4–6].

Між тим, поважаючи позицію науковця, дотримуємося позиції, що місце вчинення злочину слід досліджувати з різних боків: з однієї сторони, як географічне поширення досліджуваного кримінально караного посягання (широкий зміст), з іншої – конкретне місце його вчинення (вузьке розуміння).

Як ми вже раніше зазначали, туристичні послуги в Україні можуть надаватися суб'єктами туроператорської діяльності як під час внутрішнього туризму (подорожі в межах території України громадян України та осіб, які постійно проживають на її території), так і під час виїзного туризму (подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до іншої країни). Шахрайські дії можуть вчинятися й під час

організації подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території.

У цьому контексті О. С. Камушков наголошує, що Україна об'єктивно має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: особливості географічного розташування й рельєфу, сприятливий клімат, багатий природний, історико-культурний та туристично-рекреаційний потенціал. Але нині розвиток цієї важливої сфери економіки є недостатнім, значна частина природних територій та об'єктів культурної спадщини непристосована для туристичних відвідувань, туристична інфраструктура в цілому не відповідає якісним параметрам, а туристичні послуги в більшості секторів туристичної індустрії – вимогам до якості обслуговування [59].

Все це сприяє істотному відтоку певної частини туристів для подорожі за кордон. Між тим, як показало опитування, великий відсоток громадян як нашої, так і інших держав бажають отримати туристичні послуги в Україні.

Говорячи про місця найактивнішого відпочинку, слід зазначити, що туристична конкурентоспроможність регіону в багатьох чому залежить від якості його туристичної інфраструктури, від того, на скільки ефективно здійснюється взаємодія готельного комплексу, транспортних підприємств, сфери торгівлі та інших галузей сфери обслуговування. Без відповідної туристичної інфраструктури неможливе ефективне освоєння рекреаційних ресурсів. Крім того, що вона бере участь в обслуговуванні туристів і сприяє туристичному освоєнню території, інфраструктура використовується також і місцевим населенням, розширює сферу зайнятості і спричиняє створення значної кількості нових робочих місць [111, с. 7]. О. І. Моран, проводячи дослідження розвитку туристичного ринку, наполягає на застосуванні кластерної моделі для функціонування регіонального

туристичного продукту, де під туристичним кластером розуміється система інтенсивної виробничо-технологічної та інформаційної взаємодії туристичних підприємств, постачальників базових та додаткових послуг стосовно створення спільного туристичного продукту. До туристичних кластерів він відніс групи підприємств, сконцентрованих географічно в межах регіону, які спільно використовують туристичні ресурси, спеціалізовану туристичну інфраструктуру, локальні ринки праці, здійснюють спільну маркетингову та рекламно-інформаційну діяльність [111, с. 8].

Зокрема, О.А. Мельниченко вказує на те, що територіальна концентрація туристичних фірм відбиває територіальну структуру попиту: максимальною вона є у Києві, порівняно високою в Одеській, Херсонській, Волинській, Закарпатській, Тернопільській, а найменшою – у Кіровоградській, Хмельницькій, Донецькій та Луганській областях [109].

Розміщення значної кількості закладів туризму, лікування, оздоровлення в приморській та прирічковій зоні підтверджує вирішальне значення акваторій в розвитку туристичної індустрії України.

Водночас, Львівська область традиційно є регіоном, де стан і перспективи туристично-рекреаційної індустрії були і залишаються одними з найкращих в Україні. Вже сьогодні Львівська область, маючи порівняно розвинуту туристичну інфраструктуру і будучи здатною забезпечити досить різноманітний попит на ринку як внутрішнього, так і іноземного туризму, має найвищі в Західному регіоні та одні з найвищих в Україні показники туристичного споживання [111, с. 10-11].

Загалом, кожен регіон має свою специфіку, яка визначає види, розміри та форми реалізації маркетингових цілей; має позитивні (переваги, сильні сторони) та негативні (вади, слабкі сторони) риси. Втім, прийняті маркетингові цілі повинні врахову-

вати завдання загальної стратегії розвитку регіону, а вид, обсяг та форми реалізованих маркетингових цілей регіону залежать від впливу зовнішніх факторів [111, с. 17].

Л.І. Коржилов, виділяє 3 типу регіонів, куди входять найпоширеніші місця, що користуються попитом в Україні за різноманіттям видів туризму.

- 1) до першої групи регіонів відносяться: Вінницька, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька. З чого видно, що західним регіонам України властива гомогенність у наявних туристичних ресурсів та видах туризму які переважно культивуються. Це перш за все зелений та рекреаційний туризм. Ці види туризму забезпечують повноцінний відпочинок туристу, покращує фізичний та моральний стан;
- 2) другу групу регіонів складають: Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська. Слід зазначити, що ці регіони представлені широким спектром напрямків туризму. Цієї групі властиві різні види туризму, починаючи від ділового, зеленого, закінчуючи релігійним. Але не можна виявити конкретний вид туризму, який переважає та об'єднає ці регіони;
- 3) останню групу регіонів представляють області в яких не має широкого різноманіття. До таких областей віднесено: Донецьку, Луганську, Кіровоградську, Сумську [79]. Відповідно, території цих місць меншою мірою можуть виступати місцем отримання туристичних послуг.

Аналіз географічної структури виїзного туризму свідчить про визначальні чинники формування попиту на туристичний продукт для українських туристів, серед яких: вартість туристичного продукту; можливість отримання візи; якість обслуговування; безпека відпочинку [111, с. 10-11].

За даними Адміністрації Держприкордонслужби України та державної служби статистики України, а також за результатами опитування громадян встановлено, що до найпопулярніших країн для туризму увійшли Туреччина, Єгипет, Іспанія, Польща, Угорщина, Болгарія, Греція і Чорногорія.

Так, за підсумками 2017 року кількість українців, котрі їздили за кордон як туристи, становила 120,9 тис. осіб. Це майже на 46,2% менше за показник 2016 року. Зокрема, Єгипет із метою туризму у 2017 відвідали 14,8 тис. українців, що на 36,5% менше, ніж у 2016 році. Кількість українців, які відвідали Туреччину, також скоротилася. За рік цей показник становив 29,4 тис. осіб, що на 68,6% менше показників 2016 року. Загалом у 2017 році кількість українців, що їздили за кордон, становила 26,4 млн осіб. Разом із тим, Держприкордонслужба зазначила, що за той час, як в Україні діє безвізовий режим з країнами Європи, українці найбільше їздили в Польщу і країни ближнього зарубіжжя. Відтак, Польщу відвідало трохи більше 94 тис. українців, Румунію – 79 тис., Угорщину – 55 тис., а Словаччину майже 27 тис. [32].

Важливо підкреслити, що аналіз видів туризму за регіонами не відображає повною мірою обстановку вчинення шахрайства у сфері туризму, а лише визначає види туризму, які поширені за регіонами та за кордоном. Це надає змогу зрозуміти, який саме туристичний продукт користується попитом у споживачів туристичних послуг.

Як ми вже зазначали, з поняттям обстановки пов'язано й уявлення про умови, в яких вчинено злочин і які сприяли цьому. Говорячи про умови, не можна залишати без уваги економічні, соціальні, законодавчі аспекти, наприклад, умови, які складаються в результаті прийняття певних нормативно-правових актів, регулюючих туристичну діяльність, умови, які забезпечують або знижують рівень роботи суб'єктів господарювання, які проводять турагентську або туроператорську діяльність.

У цьому контексті звернемо увагу на дослідження, проведене А. В. Андрушко, який проаналізував вплив різноманітних чинників на рівень злочинності у сфері туризму. Так, за його даними факт значного зростання кількості шахрайств у сфері туристичного бізнесу припав на 2011 рік. Вчений пов'язав це з наслідками скасування у 2010 році обов'язкового ліцензування турагентської діяльності, що потягнуло за собою збільшення на туристичному ринку кількості турагентів, які не гребували відвертими аферами, а також, певною мірою, наслідками фінансово-економічної кризи в Україні, коли справи в туристичних компаній пішли на спад і, прагнучи попередніх, докризових, прибутків, окремі їх представники частіше, ніж раніше, вдавалися до різного роду незаконних оборудок. У наступні роки, внаслідок суттєвого погіршення рівня життя пересічних українців, коли абсолютна більшість з них змушені були економити на відпочинку, кількість відповідних злочинів знову почала зменшуватись. Щоб утриматися на туристичному ринку, туроператори та турагентства вимушені боротися за клієнта, дбати про свою репутацію [1, с. 35].

Обстановці, в якій відбувається продаж та реалізація туристичних послуг властиві такі умови:

- 1) недостатньо ретельне вивчення споживачами туристичних послуг репутації туристичної фірми, документів, що підтверджують законність діяльності із надання туристичних послуг та змістовної частини умов договору;
- 2) недостатній контроль за діяльністю суб'єктів туристичної діяльності на ринку туристичних послуг з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших посадових осіб, до повноважень яких входять такі обов'язки;
- 3) недотримання з боку суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють туроператорську діяльність, низки норм законодавства в галузі туризму, що призводить до

- неналежного забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян, які є споживачами туристичних послуг;
- 4) неналежне інформування туристів про можливі небезпеки під час подорожі та неналежне вжиття заходів забезпечення безпеки туристів з боку суб'єктів туристичної діяльності, що призводить до надзвичайних ситуацій;
 - 5) не надання належної допомоги туристам, які опинилися в надзвичайній ситуації, у тому числі за межами нашої держави;
 - 6) поширеність фактів невідповідності наданих туристичних послуг заявленим у договорі;
 - 7) латентність шахрайства у сфері надання туристичних послуг через небажання потерпілих звертатися до правоохоронних органів;
 - 8) неналежне реагування правоохоронних органів на факти шахрайських дій з боку суб'єктів туроператорської діяльності.

Вчиненню шахрайства у сфері надання туристичних послуг нерідко сприяє й недбале ставлення суб'єктів туроператорської діяльності до своїх службових обов'язків, корумпованість, а іноді співучасть у злочині.

Варто відзначити, що сучасний ринок туристичних послуг, особливо у великих містах, доволі конкурентний. За таких умов, здавалося б, кожен з його учасників повинен усіляко дбати про свою репутацію, розуміючи, що невиконання чи неналежне виконання взятих зобов'язань призведе до негативних відгуків про нього як про організатора подорожі. Це тим більше важливо в еру Інтернету, коли незадоволений клієнт поспішає поділитися своїми враженнями на туристичних інтернет-форумах, де з цими відгуками мають можливість ознайомитися потенційні клієнти туроператора чи турагента [1, с. 94].

Разом з тим, перспектива серйозно зіпсувати свою ділову репутацію стримує не всіх.

Як показало дослідження, 50% з них довіряють не всім суб'єктам господарювання, які проводять турагентську та туроператорську діяльність. Перед початком подорожі 45% туристів мали сумніви щодо якісного отримання туристичного продукту. Після закінчення подорожі 75% туристів залишилися цілком задоволеними умовами отримання туристичного продукту, а 15% опитаних заявили про невиконання низки умов, заявлених у договорі, в наслідок чого вони не отримали туристичний продукт у повному обсязі. 10% громадян заявили про обман з боку турагенства (туроператора), внаслідок чого вони так і не потрапили у подорож. При чому, у 5% випадків набувачам туристичних послуг так і не були повернуті гроші, сплачені за подорож, яка так і не відбулась.

Вказане свідчить про шахрайські дії з боку суб'єктів надання туристичних послуг.

На жаль, офіційної статистики щодо шахрайств, пов'язаних з туризмом, не ведеться. Між тим, результати опитування практичних працівників та аналізу кримінальних справ (проваджень) показують, що частка шахрайств у сфері туризму серед загальних шахрайств складає приблизно 6%.

Переходячи до дослідження обстановки вчинення шахрайств у сфері туризму у вузькому розумінні, відзначимо, що особливістю місця їх вчинення є те, що комплекс дій із підготовки, вчинення та приховування злочину часто відбувається в декількох місцях. При цьому, шахрайські дії щодо заволодіння грошовими коштами туристів не завжди мають чітко окреслені межі місця вчинення злочину, а інколи місце вчинення злочину не може бути встановлено.

Особливо це проявляється у випадках, коли грошовими коштами туристів заволодівають фірми-одноденки. Відповідно, юридична адреса більшості з таких «фірм» не відповідає фактичному місцю перебування, що зумовлено їх прагненням приховати сліди злочинної діяльності.

На думку О.Л. Мусієнко, місцями вчинення шахрайства можна вважати місця складання та одержання документів, пов'язаних з виконанням діяльності, які можна розглядати як з топографічної чи географічної точки зору, так і з погляду призначення приміщень. Місцями вчинення шахрайства справедливо вважати як робочі місця тих чи інших осіб, так й інші місця, де могли відбуватися певні дії. Свою позицію вчений пояснює тим, що при розслідуванні шахрайства місце вчинення злочину та місце події не завжди становлять єдиний комплекс. Місце злочину одне – це місце вчинення шахрайства, а місць події, пов'язаних із цією подією, може бути декілька: місце виготовлення підроблених документів, місце транспортування вилучених матеріальних цінностей тощо [114].

Цілком погоджуючись з окресленою позицією, спробуємо проаналізувати місця, які мають значення для справи.

Згідно Закону України «Про туризм», місцем продажу (реалізації) туристичних послуг є країна, в якій зареєстровано відповідний суб'єкт господарювання, що реалізує туристичний продукт; місцем надання туристичних послуг – країна, на території якої безпосередньо надаються туристичні послуги [165].

Якщо мова йде про внутрішній туризм, то місце продажу (реалізації) туристичних послуг та місце надання туристичних послуг знаходяться в межах однієї держави. Як правило, ці місця знаходяться в межах протилежних регіонів держави (наприклад, місце продажу (реалізації) туристичних послуг знаходиться у Дніпрі, а місце надання туристичних – у Львові).

Географічні особливості місць надання туристичних послуг ми вже зазначали вище. Водночас, аналіз наявної емпіричної бази та наукових досліджень дозволив зробити висновки про географію місць, в яких здійснюється продаж (реалізація) туристичних послуг шахрайським шляхом. Такі злочини фактично завжди вчиняються у містах. Причому, малі міста розглядаються лише у 14%

випадків, а великі міста, переважно обласні центри складають 86%. Це можна пояснити більш високим рівнем життя у мегаполісі, а також наявністю там значної кількості туристичних агентств, що пропонують свої послуги з організації відпочинку.

Характеризуючи обстановку вчинення злочину, слід сказати, що при вчиненні шахрайських дій у сфері туристичного бізнесу працівник турагенції справляє на клієнта враження солідної людини. Цьому сприяє антураж – офіс туристичної фірми, різного роду документація, глянцева рекламні буклети. Усе це має справити на потенційну жертву приємне враження, розвіяти будь-які сумніви в порядності реалізатора туристичного продукту [1, с. 94].

Якщо йдеться про зовнішній туризм, не можна говорити про одне місце вчинення такого шахрайства однозначно. Вбачається більш доцільним говорити про місце вчинення окремих етапів злочинних дій, з яких складається цей злочин.

Для повного уявлення картини злочину, слідчий повинен проаналізувати обстановку, залежно від етапів вчинення шахрайства.

Зокрема, до обстановки шахрайства у сфері виїзного туризму можуть входити:

- місця, де здійснювалися підготовчі дії (створення фірми з надання туристичних послуг, рекламування, підшукування споживачів туристичних послуг тощо);
- місця реалізації (продажу) туристичних послуг та укладання договорів про надання туристичних послуг (місце знаходження туристичного агентства та туроператора);
- місця отримання документів для виїзду за кордон.

Неабияке значення мають умови транспортування та обстановка, в якій надавалися туристичні послуги. Однак, вимушені констатувати, що місцем вчинення шахрайства названі об'єкти можуть вважатися тільки за обставин змови вітчизняних та іноземних суб'єктів туроператорської діяльності.

У цьому контексті слід сказати, що між туроператором та приймаючою туроператорською компанією складається договір про взаємну співпрацю сторін. Однак іноді ці суб'єкти вступають у змову і заздалегідь планують дії, спрямовані на вчинення злочинів у відношенні туристів. За таких обставин злочинність набуває транснаціонального характеру. Особливо, якщо мова йдеться про торгівлю людьми під прикриттям туристичного бізнесу.

Якщо змови з іноземними партнерами не було, умови транспортування до місця призначення (літаком, потягом тощо) та обстановка, в якій споживач туристичних послуг їх отримувач (чи навпаки – був позбавлений такої можливості), матимуть лише орієнтовне значення.

Відмітимо, що обстановка злочинів обумовлюється не тільки місцем, а також часом, тривалістю вчинення злочинів. У юридичній літературі час вчинення злочину розуміється в широкому значенні й може характеризуватися природними (пори року, нічний або денний час доби тощо), фізичними або астрономічними (години, хвилини, секунди), календарними (день тижня, число, місяць, рік), соціальними чинниками (вихідні, робочі, святкові дні, фінансово-економічна криза, розклад руху транспорту та інші) тощо [206, с. 87].

А.В. Андрушко, стверджує, що злочини у сфері туристичного бізнесу найчастіше вчиняються в літні місяці (близько 60%). Навесні та восени вчинено приблизно однакову кількість розглядуваних діянь, найменше ж їх скоєно взимку (менше 10%) [1, с. 38].

Однак, як на наш погляд, ці дані є дещо узагальненими. Все залежить від того, який саме вид туристичного продукту бажає отримати турист, в якому регіоні чи частині світу. При внутрішньому туризмі південні регіони (Одеська, Херсонська, Миколаївська, Запорізька області) користуються попитом в літній період, а західні навпаки – взимку (Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська та ін.).

При виїзному туризмі низка обставин залежить від географічного розташування країни, до якої планується здійснити подорож та її кліматичних особливостей. Також на сезонність впливає вид туризму (лікувально-оздоровчий, культурно-пізнавальний, підводний, гірський тощо) та мета подорожі.

Наприклад, Туреччина користується попитом в період часу з травня по вересень, що пов'язано зі сприятливим кліматичними умовами. Найбільша кількість екскурсійних подорожей в країні Європи відбувається у осінній та весняний період, арабські країни (Єгипет та ін.) знаходиться в зоні сухого клімату, тому споживачі туристичних послуг звертаються до суб'єктів туристичної діяльності у будь-який період. Крім того, обрання часу планованої подорожі може залежати від вподобань туристів та періоду запланованих відпусток.

Таким чином, можна зробити висновок, що будь-якої часової визначеності у цього злочину майже не існує, особливо коли йдеться про виїзний туризм. Вести мову про час можна лише виходячи з матеріалів кожної конкретної кримінальної справи (провадження). Між тим, не підлягає сумніву той факт, що у загальній масі шахрайств у літній період таких злочинів вчиняється більше.

Визначаючи предмет шахрайського посягання у сфері туризму, зазначимо, що, відповідно до Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992 р. «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності», об'єктом посягань, передбачених главою 6 КК України, є приватна власність, а предметом – майно, належне громадянам, у тому числі і житло. Крім того, як зазначено у постанові, предметом шахрайства може бути не тільки майно, але й право на нього [164].

Аналізуючи положення постанови, слід зауважити, що роз'яснення стосовно предмета є дещо стислими і загальними. У свою чергу, в науці кримінального права під предметом злочину розуміють будь-які речі матеріального світу, з певними

властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину або речі матеріального світу, впливаючи на які винна особа спричиняє шкоду певним суспільним відносинам [84, с. 93].

Однак на сучасному етапі розвитку суспільства багато відносин виникають з приводу нематеріальних благ (інформації, прав і свобод людини, волі, честі і гідності тощо). Інколи ці нематеріальні блага тісно пов'язані з матеріальними, що знайшло своє вираження і у кримінально-правовій науці [96, с. 204].

Намагаючись визначити предмет шахрайського посягання досліджуваного нами злочину, ми проаналізували Закон України «Про туризм», де у ст. 20 йдеться, що за договором на туристичне обслуговування одна сторона (туроператор, який укладає договір безпосередньо або через турагента) зобов'язується надати за замовленням іншої сторони (туриста) комплекс туристичних послуг (туристичний продукт), а турист зобов'язується оплатити його [165].

Проведений аналіз положень вказаного закону, а також інших нормативно-правових і юридичних джерел дозволив дійти висновку, що туристичні послуги не можуть бути предметом посягання. Переконання шахраїв у обов'язковому отриманні туристичних послуг в обмін на їх оплату виступає лише засобом впливу на потерпілого. Останній, передаючи грошові кошти шахраю, переконаний у тому, що він розпоряджається майном (грошима) за власною волею, у своїх інтересах і отримує туристичний продукт у повному обсязі.

Отже, предмет злочинного посягання визначається залежно від способу вчинення шахрайства. Так, в основному дії шахраїв спрямовані на заволодіння грошовими коштами, внесеними громадянами для отримання туристичних послуг, заявлених в договорі. Гроші можуть бути предметом злочину даної категорії як у готівковій так і в безготівковій формі.

Характер обстановки і умов вчинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг є багатоплановим і охоплює різні аспекти. На їх вчинення впливає недостатня нормативно-правова врегульованість правовідносин у туристичній сфері, неналежне виконання функціональних обов'язків співробітниками туроператорської діяльності, а також неналежний контроль з боку контролюючих органів за дотриманням норм законодавства у сфері туризму.

1.3. Способи вчинення шахрайства та слідова картина

Дослідженню способу вчинення злочину у криміналістичній літературі приділяється велика увага. Діапазон думок вчених з цього питання дуже широкий і точки зору щодо визначення поняття способу вчинення злочину та його змістовного наповнення різноманітні.

Так, одні вчені під способом злочину розуміють дії злочинця, що полягають у певній взаємозалежній системі операцій і прийомів підготовки, вчинення і приховування злочинів [13, с. 134]. Інші до змісту способів вчинення кримінального правопорушення відносять комплекс діянь злочинця з підготовки, вчинення і приховування злочину, обумовлених метою злочинного діяння, властивостями особи злочинця й обстановкою (об'єктивними і суб'єктивними факторами), результати яких відбиваються на матеріальних та інтелектуальних слідах, що характеризують психічні й фізичні риси особи злочинця [191, с. 18].

Г. Г. Зуйков, який є одним з перших дослідників цієї проблематики, розглядав спосіб як систему дій під час підготовки, вчинення та приховування злочину, детермінованих умовами зовнішнього середовища та психофізичними властивостями

особи, що можуть бути пов'язані з вибором використання відповідних знарядь або засобів та умов, місця і часу [46, с. 12].

Ряд науковців визначає спосіб вчинення злочину як певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, застосовуваних особою для вчинення злочину [87, с. 171]. Натомість, більшість вчених схиляється до позиції щодо існування закономірності взаємодії і взаємозв'язків елементів, а не просто перерахування відомостей про певні елементи [177, с. 49].

Проведений аналіз показав, що більшість поглядів пов'язано із розглядом способу вчинення злочину у повноструктурному варіанті, у взаємному поєднанні його компонентів. Крім того, всі дії, що входять до структури способу (підготовка, вчинення та приховування) розглядаються як детерміновані об'єктивними та суб'єктивними факторами і спрямовані на досягнення єдиного злочинного результату.

Аналіз емпіричних досліджень у напрямку досліджуваної проблематики дозволив дійти висновку, що при вчиненні шахрайства у сфері туризму також має місце повноструктурний склад злочину. Адже у 99% випадків злочинці здійснюють заходи щодо підготовки до учинення такого злочину, а у 74% – з його приховування. Шахрайства у сфері туризму ретельно готуються і злочинці заздалегідь пристосовують обстановку з метою подальшого вчинення шахрайських дій.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що спосіб учинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг характеризується наявністю системи заздалегідь узгоджених та спланованих дій щодо підготовки, вчинення та приховування слідів злочину.

На тривалому, багатоетапному характері злочинів у сфері туристичного бізнесу наголошують й А. В. Андрушко та І. А. Нестерова, які вважають, що кримінально карані діяння можуть вчинюватися суб'єктами туристичної діяльності, а також туристами на різних етапах – від підготовки до подорожі до

моменту повернення туриста до місця постійного проживання [1, с. 30].

Комплексний підхід до даної проблематики дозволив виділити наступні підготовчі дії, що звичайно входять до структури способу вчинення шахрайства, пов'язаного з наданням туристичних послуг:

- 1) підбір співучасників та спільне планування злочинної операції щодо вчинення шахрайських дій у сфері туристичної діяльності;
- 2) обрання географії «бізнесу» (організація і надання послуг щодо внутрішнього туризму або міжнародного (виїзного або в'їзного));
- 3) з'ясування напрямку туристичної діяльності (пізнавальний туризм, оздоровчий туризм, гірський, спортивний, релігійний, туристичні подорожі учнівської та студентської молоді тощо, а також визначення виду туристично-екскурсійного продукту, який пропонуватиметься туристам (транспортні послуги, бронювання готелю та розміщення, харчування, екскурсійні тури, оформлення віз тощо);
- 4) реєстрація туристичної фірми під приводом планування здійснення законної діяльності та отримання необхідних документів (свідоцтва про державну реєстрацію, статуту та ін.), відкриття банківського рахунку у банку для спрямування грошових коштів від споживачів туристичних послуг. Якщо наміром шахраїв було створення фірми-одноденки, такі документи звичайно підробляються або отримуються за сприяння корумпованих чиновників або оформлюються на підставних осіб;
- 5) обрання приміщення для здійснення діяльності з надання туристичних послуг. Як свідчить практика, здебільшого туристичні фірми розташовуються на перших поверхах

- багатоповерхового будинку або на території торговельних центрів, в основному приміщення орендується;
- б) розроблення шаблонів клієнтських договорів, які укладатимуться з клієнтами, які будуть замовляти тури;
 - 7) встановлення зв'язків із страховими компаніями, з авіакомпаніями, через які будуть купуватися квитки для клієнтів, з суб'єктами, що надають послуги з екскурсійного, готельного обслуговування чи інші послуги з розміщення послуг, з оформлення документів для виїзду за межі України тощо;
 - 8) обладнання приміщення та інтер'єру для створення сприятливого враження у клієнтів, виготовлення буклетної продукції, фотографій, брошур із описанням різних місць для відпочинку тощо;
 - 9) створення офіційного сайту та акаунтів в соціальних мережах для здійснення маркетингової діяльності, у тому числі з рекламування туристичного продукту туристичної компанії, доведення до споживачів інформації про надходження нових пропозицій туристичних поїздок. Інформація може транслюватися через телебачення у вигляді рекламних відеороликів та відео заставок;
 - 10) наймання на роботу працівників, які виконуватимуть функції з: консультування потенційних клієнтів, демонстрації об'єктів майбутньої подорожі та складання договорів. При цьому, у 18% випадків останнім навіть не повідомлялися справжні наміри і вони не знали про злочинні наміри роботодавців;
 - 11) продумування аргументів та фактів у разі виникнення сумнівів у клієнтів, підготовка документів, що свідчать про вигідність вкладання коштів саме у цей туристичний продукт і укладення угоди саме з цим суб'єктом надання туристичних послуг;
 - 12) встановлення корупційних зв'язків в органах державної влади з метою «отримання підтримки» [58].

Якщо суб'єктом підприємницької діяльності є не туроператор, а туристичне агентство, отримується від туроператора право на реалізацію сформованого тур продукту. В цілому, набір послуг турагента цілком залежить від угоди з туроператором. Фактично, виконуючи роль посередників, турагенти (невеликі фірми з незначним капіталом і обмеженим ринком) залежать від діяльності великих туроператорів і транспортних компаній. Однак вони відіграють важливу роль на ринку, оскільки саме через них продається, доводиться до кінцевого споживача переважна кількість турів – тур продукту, що формується туроператором [168].

Вказане свідчить про заздалегідь продумані і сплановані підготовчі дії, зміст яких залежить від обраних схем з організації «туристичного бізнесу» та виду пропонованого туристичного продукту, наявності корупційних зв'язків з органами державної влади, які мають відношення до видачі необхідних документів та здійснюють «прикриття» злочинної діяльності шахраїв, та від обраного способу вчинення злочину даної категорії в цілому.

Не дивлячись на широкий діапазон думок вчених з загальних питань визначення поняття та змістовної частини способу вчинення злочину, слід зауважити, що у науковій літературі не придіялося достатньо уваги розробці способів вчинення шахрайств у сфері надання туристичних послуг.

У науковій літературі можна знайти лише класифікацію способів злочинних дій у туристичному бізнесі а рамках кримінально-правових та кримінологічних досліджень.

Так, А.І. Нестерова найпоширенішими видами шахрайств у сфері туристичного бізнесу вважає наступні:

- 1) фактична відсутність або ж зменшення обсягу послуг, що були включені до вартості туристичного продукту та оплачені замовниками;
- 2) надання недостовірної інформації замовникам туристичного продукту або ж умисне її приховування, замовчування

про обставини, що їх винний зобов'язаний був повідомити особі, але, не зробивши це, ввів її в оману;

- 3) вимагання окремої оплати послуг, вартість яких була включена до програми туру;
- 4) діяльність туристичних фірм-одноденок тощо [118, с. 9].

Натомість О. А. Клименко пропонує групувати шахрайські дії у сфері туризму за суб'єктом їх вчинення на:

- 1) ті, що вчинюються представниками туроператорів та турагентств;
- 2) ті, що вчинюються представниками інших суб'єктів туристичної індустрії, які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів;
- 3) ті, що вчинюються споживачами туристичних послуг. Крім того, в окремі групи вона пропонує виділити способи шахрайства у сфері туризму, залежно від потерпілих: а) щодо неповнолітнього; б) щодо особи похилого віку; в) щодо особи з обмеженими фізичними можливостями чи такої, яка перебуває у безпорадному стані [66].

А. М. Томаневич та М. В. Рібун вважають, що шахрайські діяння у вказаній сфері можна згрупувати таким чином:

- 1) шахрайство, ініційоване туристами (поширення туристами негативної інформації про туроператорів та турагентів, недисциплінованість туристів під час переїздів та проживання в готелях тощо);
- 2) шахрайські дії, ініційовані туроператорами;
- 3) шахрайські дії, ініційовані турагентами;
- 4) шахрайські дії, ініційовані державними органами влади;
- 5) шахрайські дії, ініційовані готелями;
- 6) шахрайство з боку фірм-перевізників;
- 7) шахрайство у сфері діяльності страхових компаній;
- 8) кіберзлочинність [193, с. 158–159; 1].

Між тим, А. В. Андрушко та А. В. Нестерова до такої класифікації мають низку зауважень, з якими ми цілком погоджуємося.

По-перше, запропоновані згаданими авторами групи шахрайських дій у сфері туризму не об'єднані якимись чіткими і однозначними критеріями: якщо більшість із запропонованих груп, судячи з усього, виокремлені за критерієм суб'єкта, що вчиняє шахрайські дії у розглядуваній сфері, то виділення в окрему групу шахрайських дій, ініційованих державними органами влади, зрозуміти складно. Більш того, у наведену вище класифікацію зовсім «не вписується» кіберзлочинність. Крім того, описуючи прояви шахрайських дій в кожній з наведених груп, називається чимало таких, які шахрайськими не є. Втім, на їх погляд, прояви (види) шахрайства у сфері туристичного бізнесу можна класифікувати на такі групи:

- 1) шахрайство у сфері туристичного страхування;
- 2) шахрайство, пов'язане з обманом туристів при замовленні туристичного продукту чи його споживанні [1, с. 47].

Втім, спробуємо висвітлити авторський підхід до розуміння способу вчинення шахрайств у сфері надання туристичних послуг, класифікувати всі шахрайські дії на групи та визначити зв'язок способу з іншими елементами криміналістичної характеристики цих злочинів.

Аналізуючи способи дій у сфері туристичної діяльності, ми побачили, що шахрайство може вчинятися як з боку суб'єктів, які мають офіційний дозвіл на здійснення такої діяльності (здійснюють обман у намірах, або з приводу різноманітних дій і подій) – 78%, так і суб'єктами, які не мають ніякого офіційного відношення до туристичного бізнесу, але виступають від імені таких осіб – 22%. Крім того, вчиненню шахрайських дій у 36% випадків сприяли особи, діяльність яких виражалася у супроводженні дій, необхідних для отримання туристичних послуг.

Для першої групи властивим є вчинення шахрайських дій на будь-якому етапі, починаючи від створення туристичного продукту суб'єктом господарювання, закінчуючи його супроводженням та споживанням.

Формуванню способів цієї групи може допомогти класифікація складових індустрії туризму, запропонована О. М. Коваль, до яких науковець відносить:

- створення туристичного продукту (суб'єкти господарювання – ядро туристичного кластера);
- збут туристичного продукту (туристичні оператори та агенції);
- супровід туристичного продукту (страхові компанії, банківські установи; поліграфічні підприємства, картографічні фабрики, періодичні видання, телерадіокомпанії; логістичні, юридично-аудиторські, маркетингові, рекламно-інформаційні, технологічні (обслуговуючі) та проектні установи);
- надання супутніх послуг (установи, що надають послуги екскурсіводів, гідів-перекладачів, інструкторів, провідників; підприємства зв'язку, торгівлі та транспорту, а також з виробництва сувенірів, специфічних для певної місцевості товарів, туристичного спорядження; заклади розміщення, громадського харчування, розваг, культури, науки, освіти, ділового, пізнавального, лікувально-оздоровчого, фізкультурно-спортивного, побутового обслуговування та іншого призначення; комунальні служби; правоохоронні органи);
- регулювання туристичного кластеру (органи державного управління й органи місцевого самоврядування України; громадські об'єднання; органи влади інших країн; міжнародні організації);
- споживання туристичного продукту [71].

Способи другої групи здебільшого мають місце на стадії створення туристичного продукту та при його збуті (укладання договору). Інших етапів може не бути через відсутність як такого «туристичного продукту».

В окрему групу можна віднести способи шахрайства, що виражаються у супроводженні дій, необхідних для отримання туристичних послуг, суб'єктами, які не мають відношення до туристичної діяльності (шахрайства при отриманні віз, паспортів, страхові випадки, перетинання через кордон та ін.)

Розглянемо ці групи способів більш докладно.

Як ми вже зазначали, для того, щоб потрапити до іншої держави, необхідний дозвіл для в'їзду на її територію або для транзитного проїзду через її територію (віза). Однак, не завжди цей дозвіл отримується законним шляхом і не завжди надається уповноваженою на його видачу особою.

Відтак, перший спосіб – вчинення шахрайських дій при отриманні віз для перетину за кордон з метою туристичної подорожі.

Туристична віза є найпоширенішим видом дозволу на в'їзд, оскільки розрахована на людей, які в'їжджають з метою відвідування місцевих культурних та історичних пам'яток. Крім цього, термін їх перебування в країні обмежений, як правило, 15 – 90 днями [190].

Натомість, кожна держава має право вводити свої обмеження на в'їзд, встановлювати перелік необхідних документів та правила ввезення товарів та цінностей. У ряді посольств, наприклад, затребують копії документів, що підтверджують бронювання готелю, авіаквитки, страховий поліс, а іноді й заставну суму (для кожної держави ця сума різна) та довідку про доходи, що надає певні гарантії. Деякі посольства виставляють вимогою для перетинання кордону надання довідок про стан здоров'я та відсутність судимості тощо.

Що стосується нашої держави, то правила оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію диктуються Постановою Кабінету Міністрів від 01 березня 2017 року № 118, яка визначає й перелік уповноважених органів, на які покладено функції з оформлення таких дозволів: закордонна

дипломатична установа України, департамент консульської служби МЗС, представництво МЗС на території України. Серед ряду вимог (паспорт, анкета, документ про сплату консульського збору, поліс медичного страхування тощо), до іноземних туристів пред'являються й вимоги щодо надання документів, що підтверджують наявність достатнього фінансового забезпечення на період запланованого перебування і для повернення до держави походження або транзиту до третьої держави [154].

Втім, результати емпіричних досліджень надають підстави зробити висновок, що здебільшого (89%) споживачі туристичних послуг звертаються не напряму до консульських установ та інших уповноважених органів, на які законом покладено обов'язки щодо розгляду візових клопотань та прийняття рішень стосовно оформлення віз, а звертаються за допомогою до суб'єктів туристичної діяльності (туроператорів, тур агентів та інших посередників).

Між тим, представники турфірм інколи використовують для цього різні незаконні схеми: виготовляють фіктивні запитання, підробляють ваучери і клопотання на продовження термінів візи тощо. Наявна також інформація про корупційні зв'язки окремих суб'єктів туристичної діяльності та іноземних дипломатичних і консульських працівників [1, с. 31].

Ще донедавна кандидати для того, щоб потрапити до консульства і подати туди відповідні документи, простоювали в «живій» черзі кілька днів. Ті ж, хто вистоювати тривалий час у черзі не могли чи не бажали, вдавалися до послуг посередників, які продавали вигідне місце (номер) у черзі за гроші. Цю практику мав змінити електронний запис. Але проблему це не вирішило, а навпаки, ускладнило її. Якщо у «живій» черзі люди стояли день чи два, але все-таки здавали документи на візи, то тепер комп'ютерна програма змушує чекати на вільну дату тижнями [139].

На практиці існують випадки, коли шахраї блокують систему «е-консульство» її перевантаженням, щоб ніхто не міг самостійно зареєструватися, і водночас бронюють місця в системі для клієнтів офісу – візового посередника [95].

Оскільки візовими вимогами передбачено підтвердження аплікантом власної платоспроможності, особливо для перебування на території країн-членів Шенгенської зони, а реальний рівень доходів громадян України для цього явно недостатній, звичайним явищем стало подання до консульств та візових центрів банківських довідок, що містять неправдиві відомості про фінансовий стан кандидата. Оформлення таких довідок здійснюється «на прохання» знайомих представників туристичних фірм відповідальними банківськими працівниками, які за спеціальну плату беруться вирішити відповідну проблему особи, що бажає отримати візу. В судовій практиці відомі також кримінальні провадження, що пов'язані з виготовленням представниками туристичних агентств підроблених туристичних ваучерів для отримання візи [1, с. 44].

З цього приводу можна навести приклад. Так, у 2009 році було викрито транснаціональне угруповання, до складу якого входила велика кількість осіб, у тому числі й співробітники комерційного департаменту посольства США в Україні. Фіктивні документи для заявників готувала директорка однієї з київських туристичних фірм; у консульстві ці документи обробляли технічні спеціалісти комерційного відділу посольства, які діяли спільно з директором цієї фірми [28].

Наступний спосіб – при наданні послуг, що включені до вартості туристичного продукту, заявленого суб'єктом туроператорської діяльності.

Змістом цього способу є заздалегідь сплановане зменшення вартості оплачених послуг (наприклад, замість п'ятизіркового готелю туриста розміщують у сумнівному готелі з мінімальним

обсягом зручностей або в районі, що за рівнем престижності та географічним розташуванням не відповідає оговореним в договорі умовам та сумі сплачених коштів). Нерідко обманні дії вчиняються шляхом зменшення обсягу заявлених туристичних послуг (наприклад, згідно умов договору сплачено кошти за екскурсійні, транспортні та інші додаткові види послуг, однак по прибуттю турист цих послуг так і не отримує, або турист отримує квиток «в одну сторону» і змушений самостійно придбати квиток назад).

У деяких випадках може йтися про фактичну відсутність заявлених послуг у місці отримання туристичного продукту. Однак така ситуація виникає лише за умов, якщо суб'єкт туроператорської діяльності припинив свою підприємницьку діяльність в сфері туристичного бізнесу і заволодів грошима клієнта, так і не виконавши зобов'язань щодо реалізації його туристичної подорожі.

Так, у 2013 році було засуджено особу, яка, займаючи посаду директора туристичного агентства, під приводом придбання туристичної путівки до Туреччини на дві особи, достеменно при цьому знаючи, що взяті на себе зобов'язання з придбання путівки вона виконувати не буде, а передані їй грошові кошти привласнить і оберне на свою користь, шахрайським шляхом заволоділа грошовими коштами потерпілого на суму 45 000 гривень. За день до від'їзду засуджена повідомила, що її нібито підвели партнери, поїздка відкладається, а гроші повернуть через два тижні. Потім на дзвінки потерпілих директорка компанії не відповідала, не можна було застати її в офісі [1, с. 52; 182].

Останнім часом у зв'язку із масовою міграцією населення України за кордон з метою пошуку роботи, поширився такий вид шахрайства, як «працевлаштування» під виглядом надання туристичних послуг.

Як наголошує А. І. Нестерова, така діяльність в основному характерна для західних регіонів, в яких є чимало турфірм, для

яких туристична діяльність є прикриттям для здійснення шахрайських дій. За її даними, протягом останніх років відкрито ряд кримінальних проваджень за фактами діяльності таких підприємств та осіб, які займалися шахрайством (турфірми «Маззар», «Галатея» та ін.) [119, с. 296].

Переходячи до наступного виду шахрайства, слід сказати, що специфічні чинники ризику в туризмі зумовлені: можливістю виникнення природних і техногенних катастроф у зоні розміщення туристичного підприємства або маршруту, а також інших надзвичайних ситуацій (зокрема, пов'язаних зі станом громадського порядку в районі обслуговування туристів); технічним станом використовуваних об'єктів матеріально-технічної бази (туристичних готелів, баз, кемпінгів, канатних доріг і бугельних підйомників, туристичних трас, серед них гірсько-пішохідних, лижних, гірськолижних, водних, верхових і в'ючних тварин, різноманітних транспортних засобів, велосипедів, маломірних і гребних суден, архітектурних, природних пам'яток); складним рельєфом місцевості (річковими порогами, гірськими схилами, скельними, льодовими ділянками туристичних трас); рівнем професійної підготовленості персоналу (інструкторів, екскурсоводів); підготовкою туристів до пересування за маршрутом певного виду і категорії складності (інструктаж, екіпірування); інформаційним забезпеченням (гідрометеорологічні прогнози, маркування трас туристичних маршрутів) [101].

Закон України «Про туризм» передбачає обов'язкове медичне страхування та страхування від нещасних випадків. Інші види страховок турист обирає на власний розсуд або за рекомендацією суб'єкта тур операторської діяльності. Страхування здійснюється або туристом самостійно, або суб'єктами туристичної діяльності на підставі угод зі страховими компаніями, що мають право на проведення такої діяльності, тобто мають відповідну ліцензію. Основний зміст цього виду страхування –

це компенсація медичних витрат, які можуть виникнути в закордонній поїздці внаслідок раптового захворювання або нещасного випадку безпосередньо в країні (місці) тимчасового перебування [165].

Сказане зумовлює необхідність страхування окреслених випадків. Однак, не завжди ця діяльність є законною і нерідко привертає шахраїв. Відтак, наступний спосіб – шахрайські дії, пов'язані із страхуванням у сфері туризму.

І. О. Нестерова відзначає, що на практиці трапляються досить складні та витончені схеми шахрайських дій, участь в яких беруть українські туристичні фірми, працівники зарубіжних готелів, іноземні лікарі тощо. У підсумку наявність страхового поліса не завжди гарантує страхувальнику безоплатне і безпроблемне лікування за кордоном [117, с. 57].

У юридичній літературі можна зустріти наступні поширені види та схеми шахрайства у сфері туристичного страхування:

- 1) страховик розробляє такі правила і умови туристичного страхування, які значно ускладнюють отримання страхових виплат страхувальником у разі настання страхового випадку; при цьому вказані положення вписані в договір страхування таким чином, що особа, яка не має відповідного досвіду, не має змоги самостійно виявити це, тим більше, що перед укладенням договору страхувальника усіляко переконують (вводять в оману) у перевагах цього страховика та умовах, на яких здійснюється страхування. Цей нехитрий спосіб є одним із найпоширеніших на практиці; в результаті ж у разі настання страхового випадку застраховані часто залишаються без страхових виплат;
- 2) окремі види туристичного страхування (наприклад, страхування багажу) іноді видаються страховиками як обов'язкові, хоча такими насправді не є, і погоджуватись на них чи ні вирішує особисто сам турист;

- 3) лікар, який працює в готелі, запевняє туриста, що його поліс недійсний, і відправляє до медика (за попередньою з ним домовленістю), який лікує за готівкові гроші; суми оплати при цьому можуть бути достатньо великими, а гарантій, що страхова компанія погодиться їх повернути, немає жодних;
- 4) керівники туристичних груп, вступивши в змову з іноземними лікарями, під приводом обов'язкової звітності збирають з туристів страхові поліси, а потім на їх підставі оформляються медичні документи і страховим компаніям виставляються рахунки за лікування хвороб, про які самі туристи не «здогадувалися»; подібні випадки зафіксовані в популярних серед українських туристів Греції, Кіпрі, Туреччині та інших країнах;
- 5) трапляються випадки, коли після настання страхового випадку з'ясовується, що страхової компанії, яка видала страхувальникові поліс, насправді не існує, а наявний на руках страховий поліс є звичайним папірцем тощо [1, с. 50; 107, с. 272].

Натомість, потерпілими від шахрайства можуть бути не тільки споживачі туристичних послуг (92%), а й суб'єкти надання туристичних послуг (туроператори, турагенти) (8%).

Звідси наступний спосіб – шахрайські дії у відношенні туроператора з боку турагенства, та навпаки.

Специфіка злочинності у сфері туристичного бізнесу пов'язана, з особливостями самої туристичної галузі, з наявністю специфічних суб'єктів туристичної діяльності – туроператорів і турагентів. При цьому, статус вказаних суб'єктів не є однаковим: якщо перші не просто продають, а формують туристичний продукт, то другі є лише посередниками між туристами та туроператорами і залежать від останніх. Туроператори реалізують туристичний продукт не лише туристам, а й турагентам (ті, своєю чергою, продають його туристам). Суб'єкти

підприємницької діяльності спершу отримують кошти від туриста, а потім (іноді навіть через кілька місяців) надають йому послуги. Тобто, туристичні компанії акумулюють кошти, на які роблять замовлення, по суті являючись фінансовими структурами. Виступаючи посередниками між туристами і тим, хто безпосередньо надає послуги, туроператори і турагенти беруть на себе зобов'язання з обслуговування туристів за їхні ж (туристів) гроші. Саме звідси – основні ризики для споживачів туристичних послуг, джерело різного роду зловживань та махінацій[1, с. 31].

Найбільш резонансними випадками при вчиненні аналізованого виду злочину є шахрайська діяльність окремих туроператорів, які створюють фінансово-туристичні піраміди, контролюючи значні грошові потоки, доводячи до банкрутства велику кількість туристичних агентств та маскуючи свої злочини під невиконання цивільно-правових зобов'язань [66].

І. О. Нестерова, описує механізм вчинення шахрайських дій з боку турагенства по відношенню до туроператора, наступним чином. Так, турагенство починає активно бронювати для своїх туристів тури, проте з оплатою не поспішає. Туроператору від цього агентства активно надходять заявки, при чому оплата підтверджується копіями банківських платіжних документів. Враховуючи давні партнерські відносини з цією компанією, а також солідність мережі, оператор, не чекаючи надходження грошей, оформляє туристам всі необхідні для туру документи і відправляє у «подорож». Проте після кількох тижнів очікування туроператор наполягає терміново сплатити борг. У відповідь туристична фірма надсилає гарантійні листи і завіряє, що гроші скоро надійдуть на рахунок туроператора. Однак грошей туроператор так і не отримує [117, с. 296].

Іноді турагенти підробляють платіжні документи, що засвідчують факт перерахування клієнтом коштів за відпочинок, а грошові кошти, що надійшли від останнього, привласнюють.

Переходячи до способів дій, вчинених суб'єктами, які не мають ніякого офіційного відношення до туристичного бізнесу, але виступають від імені таких осіб, хотілось би відзначити такий спосіб, як «створення фіктивної юридичної особи у вигляді туристичного агентства». При цьому, ми не стали вести мову про створення такої юридичної особи, як туроператор, оскільки у матеріалах кримінальних проваджень таких випадків ми не зустрічали. На нашу думку, це пов'язано із більш складною процедурою реєстрації такої особи та більш суворим контролем з боку компетентних осіб.

Схема такого обману дуже проста. Так, на стадії підготовки за фіктивними документами створюється юридична особа – туристичне агентство, діяльність якого пов'язана з наданням певного туристичного продукту. Наступним етапом є рекламування агентства та залучення клієнтів. Після укладання договору про надання туристичних послуг (фіктивного) фірма збирає грошові кошти і зникає.

Такі фіктивні фірми можуть створюватися й через мережу Інтернет шляхом створення сайту-двійника туроператора, що зарекомендував себе у туристичній індустрії. Шахраї в он-лайн режимі пропонують неіснуючі тури від імені успішних туроператорів, а після внесення оплати на вказані ними банківські реквізити сайт раптово «зникає» з мережі.

Один із поширеніших способів обману з боку фірми-одноденки є також «розіграш путівок». Шахраї отримують інформацію про осіб, які мають намір здійснити подорож до іншої держави і дзвонять на телефон, повідомляючи про вигреш туристичної путівки, запрошують прийти до офісу. В офісі чекає ще кілька осіб, котрі також начебто виграли путівки. Шахраї демонструють відеофільм, на якому зображено місце подорожі. Після чого менеджер повідомляє, що туристичну путівку вони виграли, але необхідно сплатити переліт до країни, при чому це необхідно

зробити негайно. Внаслідок чого путівка виявляється недійсною. Психологічна обробка, котру проходять «жертви», може призвести до того, що навіть досить недовірливі люди погоджуються негайно внести гроші [196].

За таким же принципом можуть працювати туристичні фірми, які офіційно визнані банкрутом, однак певний час продовжують здійснювати підприємницьку діяльність.

А. В. Андрушко та А. В. Нестерова засвідчують також, що шахрайські дії у сфері туризму інколи пов'язані з використанням винним бланків неіснуючих туристичних фірм. Так, М., працюючи провідним менеджером ТОВ «Туристична компанія «Інтурист-Харків», заволодів грошовими коштами на загальну суму 61,120 грн., які отримав від двох клієнтів за організацію відпочинку на Кубі. Для того щоб переконати клієнтів у законності та правомірності отримання ним вказаної суми, М. уклав та передав їм договір про надання туристичних послуг від імені директора АТ «Інтурист-Харків», використавши при цьому застарілий бланк договору з відтиском печатки АТ «Інтурист-Харків» і підписом директора, при цьому достовірно знаючи, що туристична фірма АТ «Інтурист-Харків» незадовго до того була реорганізована у «ТК «Інтурист-Харків» [184; 1; 142].

Існують випадки вчинення шахрайських дій працівниками, яких запросили на роботу до агентства, яке здійснює туристичну діяльність на законних підставах. Звичайно, після укладання невеликої кількості договорів та отримання грошей від туристів, вони зникають. При цьому, керівництву турфірми тільки після зникнення цієї особи стає відомо про шахрайські дії.

Так, впродовж червня-липня 2018 року підозрювана – туристичний агент однієї з турфірм – уклала договори із клієнтами на оформлення відпочинку в Туреччині. Загальна сума отриманих коштів від громадян була понад 160 тисяч гривень. Однак клієнти, які добросовісно сплатили необхідні суми, на очікува-

ний відпочинок так не потрапили. Коштів їм також не повернули [44].

Велику популярність у світі отримав продаж послуг, у тому числі й туристичних, за допомогою Інтернет. Створивши представництво в мережі Інтернет, фактично туристична фірма отримує новий офіс, тільки електронний. Як повідомляє П. Р. Пуцентайло, метод електронних продажів має ряд переваг:

- необмежений обсяг інформації, що дозволяє представити докладну інформацію туристичної фірми про її проекти, розмістити ілюстровані фото та інші наочні матеріали, що можуть бачити потенційні клієнти;
- широта охоплення аудиторії – інформація є доступною всім структурам і особам, які мають вихід в Інтернет;
- цілодобовий доступ – Інтернет не знає перерв і вихідних у наданні інформації;
- можливість оперативного відновлення інформації;
- інтерактивний режим – споживач сам може переглянути перелік пропонованих послуг і відразу направити в тур фірму електронний лист із заявкою тощо [168].

Між тим, у електронному просторі шахрайські дії також набули поширення, у тому числі і при бронюванні турів та перерахуванні грошових коштів на рахунки підставних осіб.

Як вже зазначалося, спосіб вчинення шахрайства, пов'язаного із наданням туристичних послуг, є повноструктурним і до злочинного діяння входять дії з приховування злочину.

Як показав аналіз судово-слідчої практики, найпоширенішими діями з приховування у справах даної категорії є:

- підробка документів (87%);
- знищення предметів, документів та інших засобів учинення злочину (34,5%);
- укладання договору про надання туристичних послуг та інших угод від імені іншої особи (28,5%);

- давання заздалегідь неправдивих показань та замовчування певних фактів (89%);
- організація работ турагенства під виглядом зайняття легальним бізнесом (22%);
- корупційні зв'язки з представниками органів державної влади та їх підкуп з метою прийняття незаконних рішень чи неприйняття у певних ситуаціях відповідних законних рішень (наприклад, не відкриття кримінального провадження за фактом шахрайства) (54%);
- створення уявлення про винність у злочині інших осіб, або «форсмажорних» обставин, що призвели до злочинних наслідків (61%) тощо.

В контексті даної проблематики слід наголосити, що визначити спосіб та механізм учинення злочину, спосіб його приховання, особу злочинця, а також встановити ряд обставин під час розслідування злочину, викрити неправдиві показання свідка або злочинця, приховані ним речові докази злочину надає змогу вивчення слідів [194, с. 106].

Називаючи єдність матеріальних та ідеальних слідів злочину слідовою картиною злочину, ми спираємося на підхід М. В. Салтєвського [176, с. 149].

Як показали результати емпіричних досліджень та аналіз криміналістичної літератури, механізм слідоутворення при вчиненні шахрайства у сфері надання туристичних послуг доволі специфічний. В основному сліди злочинної діяльності відображаються у документах, відтисках печаток та штампів, на бланках, які заповнюються з метою туристичної подорожі. Важливу цінність можуть в собі мати віртуальні (інформаційні) сліди (інформація в різноманітних реєстрах та електронних документах, електронні перекази, інформація з веб-сторінок, сайтів, аккаунтів, результати електронної переписки тощо).

До слідів-предметів можуть відноситися буклети та інші рекламні оголошення щодо діяльності турфірми; печатки, штампи, за допомогою яких підроблялися документи; незаповнені формуляри бланків, необхідних для організації подорожі туриста; документи на ім'я інших громадян; закордонні паспорти; візитні картки осіб, які мають пряме та опосередковане відношення до туристичного бізнесу (представників авіаліній, страхових компаній, власників готельного бізнесу, консульських установ, туроператорів та ін.); візитні картки представників органів державної влади та правоохоронних органів тощо. Вказані сліди можуть надати як інформацію про механізм вчинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг, так і містити на собі сліди пальців рук, біологічні та запахові сліди тощо.

Разом з тим, ідеальні сліди найчастіше формуються у споживачів туристичних послуг, у пам'яті яких залишився уявний образ особи шахрая, якого потерпілий спостерігав достатньо довго для того, щоб відобразити його зовнішні ознаки.

1.4. Характеристика особа шахрая та потерпілого

Особа злочинця є об'єктом пильної уваги з боку вчених різних галузей. Так, ключовим питанням для кримінологів є питання про те, яку природу має злочинна поведінка людини: соціальну чи біологічну, які її детермінанти тощо. Кримінологічне вивчення особистості злочинця здійснюється для виявлення та оцінювання тих її властивостей і рис, що породжують злочинну поведінку, а також з метою її профілактики [82, с. 126].

Водночас, центральною категорією теорії кримінального права є суб'єкт злочину, який розглядається з позиції віку, психічного стану, форми вини, наявності судимості, та інших характеристик.

Загалом, особа злочинця є сполучною ланкою, яка пов'язує причину і наслідок з основними елементами криміналістичної характеристики, оскільки дії, виконувані злочинцем, залежать від системи внутрішніх (психічних) і зовнішніх (динамічних) чинників. Об'єкт злочинного посягання, спосіб вчинення протиправного діяння, виконання певних дій, залишені сліди завжди зумовлені особистісними якостями правопорушника [88, с. 10].

У той же час, криміналістичний аспект вивчення особи злочинця передбачає встановлення таких даних про нього, що мають безпосереднє значення для вибору напряму розслідування, прийняття рішення щодо необхідності провадження слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів та обрання тактики їх проведення, враховуючи специфіку розслідуваного злочину.

Аналізуючи викладені в юридичній літературі позиції науковців, слід зазначити, що більшість з них, говорячи про криміналістичне вивчення особи злочинця, пропонують виділення соціально-демографічних, морально-психологічних та біологічних властивостей вказаних осіб [17, с. 74].

Втім, цілком можна погодитися з думкою В. В. Лисенко, що структура та зміст елементу особи злочинця залежить від виду злочину та його практичної спрямованості. Для кожного конкретного виду суспільно небезпечних діянь зміст визначається специфічними даними. Вони обумовлені характером вчинюваного злочину і необхідними відомостями, які сприяють ефективному їх виявленню, розкриттю і розслідуванню [99, с. 60].

Поширеною у криміналістичній літературі є думка, згідно якої особа злочинця характеризується такими особливостями, як низький рівень освіти і культури, безробіття, відсутність співчуття, спрага до наживи незаконним шляхом, здатність до порушення норм моралі, а також поєднання таких психологічних рис, як гіпертрофована імпульсивність, тривожність тощо [90, с. 19].

Між тим, як показав аналіз слідчо-судової практики щодо шахрайств, вчинюваних у сфері туризму, така характеристика скоріше є виключенням, ніж правилом. Ознаки, що властиві для загальної категорії злочинців, не зовсім можуть відображати сутність особи, яка вчиняє шахрайство. Адже специфіка вчинення шахрайства більшою мірою вимагає від злочинців хитрості, комунікабельності, винахідливості, вміння фантазувати та схилати на свій бік людей, освіченості та обізнаності у юридичних, фінансових питаннях тощо. Відносно ж особи злочинця, що вчиняє шахрайство у сфері туристичного бізнесу, слід сказати, що шахрайські схеми у цій сфері потребують від злочинців спеціальних знань, пов'язаних із регулюванням відносин у вказаній галузі.

Для складання криміналістичної характеристики особи злочинця, що вчиняє шахрайства у сфері туризму, в рамках соціально-демографічних ознак слід досліджувати місце проживання особи, професію, наявність судимості в минулому, соціальне положення, сімейний стан, освітній рівень тощо; в рамках морально-психологічних – ціннісні орієнтири, інтереси, характеристику в побуті та на роботі, психологічні та психічні властивості особи тощо. До біологічних ознак слід віднести стать, вік, фізичний стан. Крім того, важливою є інформація щодо наявності співучасті [50].

Говорячи про біологічні ознаки, слід сказати, що у більшості випадків (82%) шахрайства вчиняють особи жіночої статі. Зростання кримінальної активності жінок у сфері туризму можна пояснити низкою факторів, серед яких є велика зайнятість жінок у сфері туристичного бізнесу та відкриті можливості для реалізації їх кримінальних прагнень. Найбільша кількість шахрайств вчиняється особами вікової категорії від 30-45 років (58%). Кількість осіб віком понад 45 років складає 22%, до 30 років – 20%. Фізичний стан особи у справах даної категорії не має такого ключового значення, як, наприклад, при насильницьких злочинах.

Адже, шахрайство у сфері туризму є інтелектуальним злочином і досягнення мети здійснюється завдяки застосуванню психологічного, а не фізичного впливу на особу.

Вивчення соціально-демографічних ознак особи, яка вчиняє шахрайства у сфері туризму, показало, що більшість осіб є мешканцями великих міст – 86%. Це пов'язано із великою концентрацією споживачів туристичних послуг саме у містах-мегаполісах, що зумовлює відкриття там туристичних фірм. Освітній рівень осіб, які вчиняють шахрайства даної категорії, дуже високий. 74% з них більшість має освітній рівень вище середнього.

В цьому контексті варто погодитися із Р. А. Запорожець, яка відмічає, що високий освітній рівень призводить до підвищення кримінального професіоналізму та рівня латентності вчинених злочинів. Втім, чим освіченіша людина, зокрема у сфері юриспруденції та економіки, тим в неї більше можливостей приховати злочин, який вона планує вчинити або який уже вчинила. Завдяки інтелектуальному потенціалу зазначені особи мають можливість розробляти різноманітні злочинні комбінації, використовуючи прогалини в законодавстві [45, с. 130].

Шахрайства у сфері туризму в основному вчиняються особами, які мають відношення до офіційного ведення туристичного бізнесу (туроператори, турагенти) – 78%. О. А. Клименко також відзначає факт фігурування в якості суб'єктів такого виду шахрайства саме представників чи псевдопредставників туроператорів (турагенств) [66].

При цьому, Закон України «Про туризм» розділяє вказаних суб'єктів туристичної діяльності. Так, туристичні оператори (туроператори) – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристичного продукту, реалізація та надання туристичних послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних та супутніх послуг, які в установ-

леному порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність. Водночас, туристичними агентами є юридичні особи, створені згідно із законодавством України, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність з реалізації туристичного продукту туроператорів та туристичних послуг інших суб'єктів туристичної діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних і супутніх послуг, котрі в установленому порядку отримали ліцензію (основною різницею між туроператором і турагентом є те, що туроператори є безпосередніми виробниками туристичного продукту, а турагенти займаються пошуком споживача туристичних послуг і виступають посередниками між такими споживачами та туроператорами) [165].

За офіційною статистикою в Україні здійснює туристичну діяльність 945 туроператорів та 4.289 турагентів (юридичних і фізичних осіб) [34]. Діяльність цих туристичних підприємств тісно пов'язана з підприємствами харчування, транспорту, засобами розміщення, об'єктами екскурсійного показу, страховими компаніями та іншими підприємствами, без взаємодії з якими робота туристичних підприємств з виробництва і реалізації туристичного продукту є неможливою. Як свідчить проведений нами аналіз, ці особи можуть також сприяти вчиненню шахрайських дій на певному етапі супроводження процесу надання туристичних послуг. Такий факт спостерігався приблизно у 36% випадків.

Трапляються випадки, коли представники туристичних фірм у розглядуваній сфері діють спільно з працівниками консульств [123]. Разом з тим, нерідко шахраями є особи, які, підробивши документи, діють під прикриттям фіктивного туристичного агентства – 22%.

Як зазначає В. Ф. Кифяк, за характером функцій, що виконують суб'єкти туристичної діяльності, усіх працівників можна

поділити на чотири категорії: керівники, спеціалісти, службовці, робітники.

Керівники – це працівники, які займають керівні посади в структурних підрозділах. До них належать: директори туристичних фірм (туроператорів, турагенств) їх менеджери, головний бухгалтер.

Спеціалісти – працівники, які виконують спеціальні туристичні, інженерно-технічні функції та інші види робіт: екскурсоводи, економісти, бухгалтери, адміністратори, юристи.

Службовці – працівники, що здійснюють підготовку та оформлення документації, облік та контроль, господарське обслуговування (секретарі, друкарки, діловоди, агенти).

Робітники – персонал, безпосередньо причетний до надання послуг, а також зайнятий ремонтом, переміщенням вантажів, перевезенням пасажирів. Це робітники ресторанів, готелів, закладів відпочинку, охоронці, прибиральниці та ін. [65].

На нашу думку, представники першої групи можуть більшою мірою мати відношення до вчинення шахрайських дій у сфері туризму. Втім, як зазначає І. А. Маркіна та В. М. Маховка, є низка факторів, що породжують шахрайські дії з боку саме представників турагенств. Зокрема, такими факторами є: відсутність державного контролю якості туристичних послуг (сертифікація та стандартизація у сфері туристичної діяльності, що передбачена статтею 18 Закону України «Про туризм», не розповсюджується на послуги турагентів); скасування ліцензії на діяльність туристичного агента не дозволяє туроператору перевірити його надійність. Разом з тим, на туроператора покладатиметься відповідальність перед споживачем за неякісно надані послуги турагента, оскільки договір укладається від імені туроператора, а відносини виникають між оператором і споживачем тощо [103, с. 140].

Щодо сімейного стану – в основному шахраї мають сім'ю та дітей (78%). При цьому, більшість з членів сім'ї здогадувалися,

що доходи надходять до сімейного бюджету не тільки з офіційних джерел. Щодо матеріального забезпечення, слід відзначити достатньо високий рівень життя та можливостей осіб, які вчинили шахрайство у сфері туризму.

Рівень раніше засуджених осіб достатньо низький (2%). Мотивом вчинення злочину в основному є матеріальне збагачення за рахунок обманних дій із потерпілою стороною та укладання договору про надання туристичних послуг всупереч законним вимогам. Як зазначає І. А. Нестерова, нестримна жага до збагачення й отримання якомога більших прибутків з якомога меншою віддачею, затратами, стали звичайним явищем сьогодення [121, с. 255].

Матеріали кримінальних проваджень показали, що нерідкими є випадки, коли туристичні фірми із позитивною репутацією у туристичному бізнесі, вдавалися до шахрайських дій у разі виникнення фінансових проблем та боргів перед клієнтами [183]. Що свідчить про низькі моральні якості цих осіб. О. Р. Онищенко взагалі звертає увагу на той факт, що шахрай ставиться до жертви як до неживого об'єкта. «Людина для нього передовсім – можливе джерело власних матеріальних благ. Внутрішній світ жертви, її переживання, страждання при заволодінні її матеріальними цінностями для злочинця не мають значення» [125, с. 103].

Як справедливо зауважує Н. В. Павлова, оцінюючи морально-психологічні ознаки злочинця, що вчиняє шахрайства у сфері туризму, слід звернути увагу на той факт, що шахраї мають певну психологічну стійкість, самооцінку та самоконтроль, гострий розум, розвинуту уяву та фантазію, вміння зацікавити та прихилити до себе людей. З метою вчинення злочину вони завжди входять у контакт з передбачуваною жертвою, щоб створити про себе сприятливе враження [132].

При вчиненні шахрайських дій у сфері туристичного бізнесу працівник турагенції справляє на клієнта враження солідної

людини. Цьому сприяє антураж – офіс туристичної фірми, різного роду документація, глянцева рекламні буклети. Усе це має справити на потенційну жертву приємне враження, розвіяти будь-які сумніви в порядності реалізатора туристичного продукту [1].

Загалом, шахраї в основному створюють враження порядних, грамотних, інтелігентних осіб, мають охайний зовнішній вигляд, одягаються в офіційному стилі, добре володіють комунікативними властивостями, навиками маніпулювання, переконання та перевтілювання. Вони швидко реагують та пристосовуються до змін у законодавстві та суспільстві, вдало використовують прогалини та правові колізії, вміють адаптуватися, залежно від існуючих умов у сфері туризму.

Щодо відношення до події, слід зауважити, що в більшості випадків шахраї заперечували факт обману і посилались на «формсмажорні» обставини, які не надали можливість виконати заздалегідь оговорені зобов'язання. Більшість з них стверджували, що вони виконували певний вид работ, не здогадуючись про злочинний характер дій, а шахрайство було організовано іншими особами. Водночас, у випадку пред'явлення незаперечних доказів шахрайства, особи, які підозрювалися у його вчиненні, посилались на свою недостатню професійність, технічні помилки тощо, що призвели до ненадання туристичних послуг або надання їх не в повному обсязі.

Є. Є. Центров зазначає, що вибір злочинцем способу, засобів, місця, часу вчинення злочину може залежати від конкретної жертви, особливостей її образу життя, взаємин у суспільстві. Причому у цьому її вибір також не зовсім випадковий і може залежати від віку, статі, матеріального стану, зовнішніх даних та інших властивостей особи [201, с. 27].

Водночас, Н. В. Павлова наголошує, що у більшості випадків потерпілі самі проявляють корисну заінтересованість під час

укладення угоди, намагаючись задовольнити свої потреби всупереч установленим правилам. Ці обставини негайно використовуються шахраями для досягнення злочинної мети [130, с. 66].

Споживачі туристичних послуг намагаються всіляко економити гроші, віднаходити якомога дешевші пропозиції відпочинку, тим самим становлячись жертвою шахраїв. І. А. Нестерова доводить факт надто великої довірливості клієнтів туристичних фірм та їхньої безпечності. Вже сам факт звернення до туристичної фірми для організації подорожі на підсвідомому рівні налаштовує особу до того, що вона не надто вникає у тонкощі роботи. Вона звертає увагу на фактори, що впливають на це, найголовнішим з яких є найближчий відпочинок, що змушує клієнтів розслабитися та думати лише про позитивні сторони [120, с. 204].

Цей факт підтвердили й результати нашого дослідження. Так, анкетування турагентів показало, що лише у 25% випадків клієнти вимагають пред'явити документи, що свідчать про законність їхньої діяльності та ретельно вивчають зміст договору про туристичне обслуговування, з'ясовують юридичні питання, що мають істотне значення, цікавляться наявністю ліцензії та її терміном дії. В основному туристів цікавить ціна туристичного продукту і у разі надходження вигідної пропозиції, що відповідає їх матеріальним можливостям, вони не надто вибагливі до з'ясування ряду важливих деталей.

Між тим, жертвами шахрайств становляться не тільки особи, які тривалий час економлять на омріяний відпочинок у порівнянні недорогих курортах Єгипту та Туреччини, на їх «гачок» потрапляють також заможні особи, які віддають перевагу найдорожчим курортам світу. Однак причина, в результаті якої вони втрачають свої кошти, завжди однакова – довірливість, безпечність та необачність [121, с. 255].

Отже, за рівнем матеріального благополуччя можна виділити три групи осіб:

- заможні особи, які звернулися до туристичного агентства (туроператора), що пропонувало туристичний продукт, який відповідав їх уподобанням, однак в силу своєї неуважності та необачності стали жертвами шахрайства – 19%.
- особи середнього рівня достатку, які, маючи бажання заощадити, звернулися до туристичного агентства (туроператора) із «сумнівною репутацією», що пропонувало туристичний продукт за ціною, яка в рази дешевше, ніж в інших суб'єктів туристичної діяльності – 71%;
- особи низького рівня достатку, які протягом тривалого часу збирали кошти, і, бажаючи заощадити, звернулися до туристичного агентства (туроператора), що пропонувало туристичний продукт за найдешевшою ціною. Такі потерпілі склали всього 10%, серед яких 8% в основному планували подорож в межах нашої держави.

За організаційними формами туризму:

- особи, які постійно проживають на території України і мали намір здійснити подорож в межах території України;
- особи, які постійно проживають на території України, маючи на меті здійснити подорож до іншої країни;
- особи, які є громадянами іншої держави і мали намір здійснити подорож в межах України.

У цьому розрізі В. П. Замицьких та О. С. Сахарчук наголошують, що різниця між внутрішніми та «зовнішніми» (іноземними) туристами є істотною. Внутрішній турист, як правило, добре знає мову країни, в якій проживає, можливо, в обмеженій мірі, але знайомий з діючим у країні законодавством, йому відомі та зрозумілі найбільш поширені в країні звичаї і традиції. Цей комплекс знань дозволяє йому уникнути багатьох неприємностей у взаємовідносинах з населенням місць, куди він здійснює туристичну поїздку. Таким чином, поведінка внутрішнього туриста вибудовується ним у звичному середовищі і на підставі певних

знань, що зводить до мінімуму можливі непередбачувані ситуації, у тому числі конфліктні, в основі яких часто лежить елементарна непоінформованість. Проблеми «зовнішнього» туриста часто починаються з моменту прибуття в малознайому для нього країну. Нерідко некараний на його батьківщині вчинок з позиції місцевого законодавства є протиправним і тягне серйозні негативні правові наслідки. Науковці відзначають, що виїжджаючі за кордон туристи здебільшого не задумуються над існуючими відмінностями в законодавстві різних країн [43, с. 40]. Крім того, приїжджі недостатньо знайомі з місцевою валютою, з мірами ваги, довжини, об'єму, з місцевими звичаями купівлі-продажу та надання послуг, а тому їх легко обманюють [212, с. 213].

В основному потерпілими є мешканці великих міст (78%), що пояснюється високим рівнем заробітку та достатку саме мешканців мегаполісів та знаходженням в великих містах безлічі туристичних фірм. Вік потерпілих переважно від 25 до 50 років (83%), що пояснюється найбільшою активністю людини та можливістю заробляти саме в цьому віці. На наш погляд, будь-яка закономірність у статевій приналежності може бути відносною, оскільки подорожувати прагнуть як чоловіки, так і жінки. Між тим, рівень довірливості більше у жінок, тому вони частіше стають потерпілими від шахрайства.

Від «туристичного шахрайства», на жаль, ніхто не застрахований – це визнають навіть спеціалісти, які в туристичному бізнесі працюють не один рік [76]. У зв'язку з цим науковці слушно зауважують, що у віктимогенній ситуації віктимологічно значущими можуть виявитись будь-які, у тому числі психологічні, властивості жертви злочину [1, с. 146].

Отже, віктимна поведінка потерпілих у справах щодо шахрайства у сфері надання туристичних послуг, найчастіше пов'язана з: недостатньо ретельним підходом до вибору турагента (туроператора); надмірною довірливістю щодо дій суб'єктів туристичної

діяльності; неуважним ставленням до вивчення змісту документів, що оформлюються; відсутністю бажання звертатися до правоохоронних органів у разі вчинення щодо них шахрайства тощо.

Висновки до розділу 1

Проведений комплексний аналіз юридичних джерел з питань функціонування туристичної сфери показав, що останнє десятиріччя туризм, як соціально-економічне явище, набирає обертів та набуває ознак самостійної галузі національної економіки. Водночас, не дивлячись на поширеність послуг в сфері туризму, така діяльність не завжди є законною, а в деяких випадках може навіть містити ознаки складу злочину. Криміналістичне дослідження злочинності у сфері надання туристичних послуг, а саме дій, пов'язаних із обманом та зловживанням довірою, неможливе без з'ясування поняття та характерних особливостей функціонування туристичної діяльності, а також без законодавчого тлумачення деяких норм.

За результатами простеження генези функціонування туристичної сфери можна сказати про те, що чинний нормативно-правовий механізм, що регулює правовідносини у туристичній сфері, виявився неспроможним забезпечити повноцінну безпеку споживачам туристичних послуг та гарантувати отримання таких послуг у повному обсязі та належної якості.

У географічному розумінні місця вчинення шахрайства необхідно визначати видами туризму. Зокрема, шахрайські дії можуть вчинятися як під час внутрішнього туризму (подорожі в межах території України громадян України та осіб, які постійно проживають на її території), так і під час виїзного туризму (подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до іншої країни). У 8% випадків шахрайство вчинялося

й під час організації подорожі в межах України осіб, які є громадянами іншої держави.

Разом з тим, особливістю місця вчинення таких шахрайств у вузькому розумінні є те, що комплекс дій із підготовки, вчинення та приховування злочину часто відбувається в декількох місцях. Так, місцем продажу (реалізації) туристичних послуг може бути одна країна, а місцем, в якому безпосередньо ці послуги надаються – інша. Шахрайські дії щодо заволодіння грошовими коштами туристів не завжди мають чітко окреслені межі місця вчинення злочину – 43%, а інколи місце вчинення злочину не може бути встановлено – 22%.

Обстановка злочинів обумовлюється не тільки місцем, а також часом, тривалістю вчинення злочинів, що залежить від того, який саме вид туристичного продукту бажає отримати турист, в якому регіоні чи частині світу. Крім того, обрання часу планованої подорожі може залежати від вподобань туристів та періоду запланованих відпусток.

Аналіз емпіричних досліджень у напрямку досліджуваної проблематики показав, що при вчиненні шахрайства у сфері туризму має місце повноструктурний спосіб злочину. Адже у 99% випадків злочинці здійснюють заходи щодо підготовки до учинення такого злочину, а у 74% – з його приховування. Виділяються найбільш поширені підготовчі дії, що звичайно входять до структури способу вчинення шахрайства, пов'язаного з наданням туристичних послуг.

Розкрито та систематизовано типові способи вчинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг та дії з приховування. Зокрема, шахрайські дії можна поділити на три групи, беручи за основу характер відношення шахраїв до туристичної діяльності.

До першої групи слід віднести способи дій, пов'язані із: збиранням туроператором (турагентом) коштів від туристів без наміру

виконати зобов'язання з надання туристичних послуг, заявлених в договорі; збирання туроператором (турагентом) коштів, призначених для отримання туристом туристичного продукту високої якості, заздалегідь розуміючи, що послуги надаватимуться низької якості або не в повному обсязі; «працевлаштування» під виглядом надання туристичних послуг; збирання коштів від туристів туристичними фірмами, які офіційно визнані банкрутом, що заздалегідь унеможливає виконання зобов'язань перед споживачами туристичних послуг; шахрайські дії у відношенні туроператора з боку турагентства, та навпаки.

До другої групи відносяться такі способи дій: створення фіктивної юридичної особи у вигляді туристичного агентства; створення в мережі Інтернет сайту-двійника туроператора (турагента) та пропонування в онлайн режимі неіснуючих турів з вимогою перевести кошти на рахунки «підставних осіб»; запрошення туристів до офісу «фіктивного» туристичного агентства з метою взяття ними участі у «розіграші турів», із пропозицією внести певну суму коштів за частину послуг.

До третьої групи відносяться дії, пов'язані із вчиненням шахрайства: при отриманні віз для перетину за кордон з метою туристичної подорожі; при отриманні закордонних паспортів та ID-карток; при страхуванні – як обов'язкової вимоги туристичної подорожі; при навмисному зменшенні обсягу та якості заявлених туристичних послуг або їх відсутності з боку осіб, на яких було покладено договірні зобов'язання щодо надання сплачених послуг (авіакомпанії, готельні підприємства, підприємства екскурсійного обслуговування та ін.).

Типові криміналістичні ознаки особи шахрая розглядаються шляхом узагальнення відомостей про його фізичні, соціально-демографічні та соціально-психологічні ознаки. Найбільша кількість шахрайств вчиняється особами вікової категорії від 30-45 років. Більшість осіб є мешканцями великих міст. Це пов'я-

зано із великою концентрацією споживачів туристичних послуг саме у містах-мегаполісах, що зумовлює відкриття там туристичних фірм. Освітній рівень осіб, які вчиняють шахрайства даної категорії, достатньо високий. 74% з них більшість має освітній рівень вище середнього. Щодо сімейного стану – в основному шахраї мають сім'ю та дітей (78%). Відзначається достатньо високий рівень життя та можливостей осіб, які вчиняли шахрайство у сфері туризму.

Охарактеризовано особу потерпілого та рівень його віктимної поведінки. Акцентується, що лише у 25% випадків туристи вимагають у туроператорів (турагентів) пред'явити документи, що свідчать про законність їхньої діяльності та ретельно вивчають зміст договору про туристичне обслуговування, з'ясовують юридичні питання, що мають істотне значення, цікавляться наявністю ліцензії та її терміном дії. В основному туристів цікавить ціна туристичного продукту і у разі надходження вигідної пропозиції, що відповідає їх матеріальним можливостям, вони не надто вибагливі до з'ясування ряду важливих деталей.

РОЗДІЛ 2

Організаційні основи розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг

2.1. Оцінка первісної інформації та визначення основних напрямів розслідування. Типові слідчі ситуації

Згідно з ч. 1 ст. 214 чинного КПК України слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань [85]. Зі змісту положення вказаної статті вбачається, що не вся інформація підлягає внесенню в ЄРДР, а тільки та, що містить ознаки кримінального правопорушення.

М. А. Погорецький, комплексно підійшовши до визначення проблемних питань початку досудового розслідування, формує ознаки, що дають підстави визначити привід для початку досудового розслідування як передбачений кримінально-процесуальним законом акт вольової дії особи, адресований уповноваженим суб'єктам кримінального провадження, чи вольо-

вий акт уповноваженого суб'єкту, спрямований на реалізацію ним своїх повноважень, що є юридичним фактом, у результаті якого уповноважений суб'єкт кримінального провадження отримує відомості про обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, що є підставами для формування у нього внутрішнього переконання для внесення таких відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та про необхідність початку досудового розслідування [137, с. 96].

Разом з тим, звертаючи увагу на достатньо короткий термін – 24 години, вважаємо що цього часу не достатньо для прийняття рішення про відкриття кримінального провадження у справах щодо шахрайства, пов'язаного із наданням туристичних послуг.

Як показав аналіз емпіричної бази, шахрайство у сфері надання туристичних послуг складається із заздалегідь продуманих і спланованих дій, зміст яких залежить від обраних схем з організації «туристичного бізнесу» та виду пропонованого туристичного продукту, наявності корупційних зв'язків з органами державної влади, які мають відношення до видачі необхідних документів та здійснюють «прикриття» злочинної діяльності шахраїв, та від обраного способу вчинення злочину даної категорії в цілому. Втім, специфіка вчинення шахрайства у сфері туризму проявляється у заволодінні коштами, призначеними для отримання туристичного продукту споживачем туристичних послуг, за умов, якщо шахраї заздалегідь не мали намір здійснювати певні зобов'язання. Той факт, що зобов'язання не виконані і заздалегідь не планувалися виконуватися, може стати відомим потерпілому через деякий час. Особливо, якщо з моменту складання договору про надання туристичних послуг до моменту встановлення обману пройшов тривалий час (наприклад, придбання путівки за півроку до подорожі).

В цьому розрізі цілком слушно зазначає О. А. Клименко, що злочинність у сфері надання туристичних послуг характеризується складністю схем обману, а також маскуванням під укладення і виконання легальних цивільно-правових договорів, фінансові операції за якими охоплюють значні кошти. Зазвичай, за умисне невиконання зобов'язань про надання туристичних послуг на юридичну особу формально покладається лише цивільно-правова відповідальність, завдяки якій винні особи переважно уникають кримінальної відповідальності. Маскування шахрайств, вчинених при наданні туристичних послуг, під цивільно-правові угоди сприяє латентності злочинності у цій сфері [66].

Цей факт підтвердили і практичні працівники правоохоронних органів, які заявили, що на момент надходження заяви або повідомлення було достатньо складно прийняти правильне рішення. Складнощі також пов'язані з тим, що значна кількість кримінальних проваджень, відкритих за фактом шахрайства у сфері туризму, у підсумку закривається за відсутністю події чи складу злочину.

До причин зазначених негативних наслідків слід віднести також і окремі псевдонаукові дефініції та правові пробіли. В першу чергу потребують свого перегляду та удосконалення норми КПК України з питань регламентації моменту початку досудового розслідування, з одночасним їх відмежуванням та позбавленням залежності з цього питання від положень відомих нормативних актів.

Так, відповідно до положень Наказу Генеральної прокуратури від 06.04.2016 року № 139 з питань внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, сам факт їх внесення слідчим ще не дає йому права проводити слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, спрямовані на забезпечення дієвості кримінального провадження і досягнення мети розслідування, оскільки, вказані

відомості підлягають перевірці керівником прокуратури, органу досудового розслідування. У які строки, і яким чином здійснюється перевірка наказ не визначає. Але, лише по її завершенню з належним щодо цього підтвердженням відбувається реєстрація раніше внесених слідчим відомостей до ЄРДР з одночасним автоматичним присвоєнням чергового реєстраційного номеру такому кримінальному провадженню [152].

Саме тому існує необхідність передбачити процесуальну форму відображення та фіксації початку розслідування у відповідному процесуальному документі, як то складання постанови про початок досудового розслідування, з обов'язковим внесенням належних відомостей про це до ЄРДР. Оскільки, відсутність відповідної дублюючої фіксації у процесуальному документі факту розпочатого за заявою про злочин кримінального провадження, в рази зменшує ефективність самої електронної системи фіксації інформації про злочини та ведення єдиного їх реєстру [127].

Вважаємо, що покращити ситуацію з питань правового врегулювання початку досудового розслідування можливо, якщо пов'язати внесення відомостей до ЄРДР з наявністю складеної постанови прокурором, або слідчим про початок кримінального процесуального провадження.

Загалом, для перевірки заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення після внесення відповідних відомостей до ЄРДР чинний КПК України допускає проведення, за наявності відповідних підстав, усього комплексу процесуальних засобів: слідчих (розшукових) дій, у тому числі й негласних, заходів забезпечення кримінального провадження, а у передбачених випадках – усіх заходів ОРД, визначених ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [158]. Водночас, якщо мало місце самостійне виявлення уповноваженою особою, у тому числі слідчим або прокурором з будь-яких джерел обставин, що можуть свідчити про вчинене кримінальне правопорушення, внесення інформації

до ЄРДР здійснюється на підставі рапорту цієї особи. Далі порядок перевірки факту злочину такий же. Разом з тим, питання про наявність кола ознак кримінального правопорушення, а також даних про конкретні елементи його складу, повинні вирішуватися слідчим та прокурором у кожному конкретному випадку залежно від характеру кримінального правопорушення, індивідуальних особливостей і конкретних обставин його вчинення [137, с. 99].

Вказане зумовлює визначення низки тактичних завдань та обрання правильних напрямів розслідування.

В розрізі цього А. Ф. Волобуєв засобами вирішення тактичних завдань розслідування бачить тактичні прийоми, що можуть застосовуватися у межах окремої слідчої дії, окремі слідчі дії та комплекси слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Згідно з його точкою зору, без охоплення всіх елементів певного етапу розслідування й орієнтування слідчого водночас на комплекс завдань ускладнюється остаточне визначення напрямків діяльності слідчого, що негативно впливає на планування розслідування [21, с. 72].

У свою чергу, тактичні завдання та напрями розслідування перш за все тісно пов'язані з обставинами, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Стаття 91 КПК України надає вичерпний перелік таких обставин, серед яких: подія кримінального правопорушення; винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив; вид і розмір шкоди; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та інші [85].

Слід погодитися з В. С. Мацішиним, який акцентує, що поряд із типовими обставинами, що підлягають доказуванню, при розслідуванні конкретної справи виникає необхідність дослідження

суттєвих обставин, обумовлених притаманними тільки цій справі індивідуальними особливостями. В силу цих же причин окремі обставини і питання, які підлягають дослідженню, можуть відпасти, характер їх може змінитися. Знання важливих обставин, які підлягають вставленню дає можливість слідчому, уникати непотрібних дій, обирати правильний, найбільш раціональний шлях дослідження, підвищувати тим самим ефективність слідства, економити час [106, с. 144].

Для повного уявлення картини злочину та визначення таких обставин, слідчий повинен проаналізувати всі етапи вчинення шахрайства. Зокрема, спочатку вивчаються обставини, в яких здійснювалися підготовчі дії (створення фірми з надання туристичних послуг, рекламування, підшукування споживачів туристичних послуг тощо), потім – обставини укладання договору про надання туристичних послуг. Неабияке значення мають умови транспортування туристів та місця, в яких надавалися туристичні послуги.

До місць безпосереднього вчинення шахрайства О. Л. Мусієнко справедливо відносить як робочі місця тих чи інших осіб, так й інші місця, де могли відбуватися певні дії, яких може бут декілька [114]. Водночас, обставиною, що підлягає встановленню у кримінальному провадженні щодо шахрайства у сфері туризму є не тільки місце, а також час і тривалість вчинення злочинів. У юридичній літературі час вчинення злочину розуміється в широкому значенні й може характеризуватися природними (пори року, нічний або денний час доби тощо), фізичними або астрономічними (години, хвилини, секунди), календарними (день тижня, число, місяць, рік), соціальними чинниками (вихідні, робочі, святкові дні, фінансово-економічна криза, розклад руху транспорту та інші) тощо [206, с. 87].

Серед інших обставин, які підлягають встановленню у справах щодо шахрайств у сфері туризму, можуть бути:

- вид туризму, який використовувався шахраями (міжнародний чи внутрішньодержавний);
- вид туристичного продукту, що пропонувався споживачу туристичних послуг і умови його отримання;
- чи не мав місце цивільно-правовий делікт або інший злочин;
- спосіб вчинення шахрайства;
- характеристика потерпілого, наявність минулих зв'язків із особами, котрі пропонували реалізувати туристичний продукт, хто порекомендував звернутися саме в цю турфірму;
- хто був безпосереднім виконавцем вчинення шахрайства, чи були співучасники, який характер їх дій, яка характеристика цих осіб, чи мають ці особи відношення до здійснення туроператорської діяльності на офіційній основі, чи діяли як фіктивна юридична особа («фірма-одноденка»);
- наявність злочинних зв'язків з представниками влади та особами, які супроводжують туроператорську діяльність;
- в чому полягала підготовка дій шахраїв і які були дії щодо приховування злочину;
- які матеріальні збитки і кому спричинені;
- які умови сприяли вчиненню злочину і що необхідно зробити для їх усунення;
- чи використовувалися при вчиненні шахрайства підроблені документи, які саме і яким способом здійснювалася підробка, де шахраї придбали обладнання для підробки документів і де зберігаються інструменти та матеріали, що використовувалися під час підробки документів;
- факт застосування засобів маскування;
- добросовісність дій з боку потерпілої сторони;
- наявність інших осіб, права яких були порушені; встановлення мотиву та умислу на заволодіння коштом туристів шляхом шахрайства [52].

Визначення цих та інших обставин надає розслідуванню шахрайства цілеспрямованості, вказує на кінцеві цілі розслідування, правильну кримінально-правову кваліфікацію, визначення ознак, що пом'якшують і обтяжують кримінальну відповідальність або виключають її, що дозволяє забезпечити реалізацію завдання повного, всебічного й об'єктивного дослідження обставин вчинення кримінальних правопорушень [64, с. 11]. Разом з тим, неправильне визначення кола обставин, які підлягають встановленню, призводить до того, що частина таких обставин залишається поза увагою судово-слідчих органів, а висновки, які формулюються у процесуальних рішеннях ґрунтуються не на доказах, а на припущеннях, що суперечать вимогам Конституції України та кримінально-процесуального законодавства України [42, с. 148].

Визначаючи напрями розслідування, слід мати на увазі, що заявник може сприймати цивільно-правовий делікт як злочин, тобто помилятися стосовно правового характеру певних дій або надавати неправдиву або необ'єктивну інформацію про подію. За будь-яких обставин, слід в обов'язковому порядку досліджувати умисел особи на момент укладання договору про надання туристичних послуг. Інакше мова йтиме про відсутність складу злочину та наявність цивільно-правового делікту, у тому числі неможливість виконати цивільно-правові зобов'язання у зв'язку із форсмажорними обставинами.

Серед основних дій, спрямованих на виконання тактичних завдань розслідування, можна віднести:

- допити потерпілого, підозрюваного, свідків та інших осіб щодо володіння інформацією про предмет договору та умови його виконання;
- отримання інформації, що характеризує особу шахрая (його взаємини із близькими, у суспільстві, наявність судимості, наявність документів, що посвідчують законність діяльності тощо);

- пред'явлення підозрюваного для впізнання;
- обшук житла або іншого приміщення підозрюваного з метою відшукування предметів і документів, що мають відношення до вчинення шахрайства;
- тимчасовий доступ до речей та документів;
- огляд предметів та документів, у тому числі електронних (текстових документів, графічних зображень, фотографій, відео- та звукозаписів тощо), веб-сайтів (сторінок), мультимедійних та голосових повідомлень тощо);
- проведення одночасних допитів між підозрюваним та потерпілим, підозрюваним і свідками тощо;
- призначення криміналістичних експертиз (почеркознавчих, технічних експертиз документів, дослідження телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів тощо);
- проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою зняття інформації з транспортних телекомунікативних та електронних інформаційних систем тощо.

Загалом, для розмежування злочинів і цивільно-правових деліктів істотну роль відіграє склад вчиненого діяння.

О. Л. Мусієнко до змісту обману слушно відносить також приховування, умовчання про обставини, які винний зобов'язаний був повідомити, але, не роблячи цього, вводить або прагне ввести особу в оману. Неповідомлення про відомості, які особа повинна була повідомити, як і повідомлення неправдивих відомостей, завжди спрямоване на те, щоб істина відносно відповідних обставин у свідомості особи, яку обманюють, була представлена у викривленому вигляді. Шляхом обману винний втручається в сферу психічної, інтелектуальної діяльності іншої особи, фальсифікує її уявлення про відповідні обставини. Таким чином, повідомлення неправдивих відомостей і умовчання про відомості, які особа повинна була повідомити, є особливими видами інформаційного впливу на психіку особи, яку обманю-

ють. Шляхом обману шахрай вводить іншу особу в оману про справжній стан справ [114].

У цьому розрізі Н. В. Чорненька, говорячи про організацію туристичної індустрії, акцентує, що договір між туристичними фірмами та їх клієнтами зобов'язує турфірми організовувати подорожі вітчизняним та іноземним туристам, забезпечуючи кваліфіковане виконання чинних правил щодо надання послуг на маршрутах приймання та при організації поїздок закордон, надавати достовірну інформацію про тури та їх вартість, забезпечувати екскурсійне обслуговування, автотранспортні послуги, надавати туристам допомогу у оформленні паспортів, візових, страхових та інших необхідних формальностях [207].

До того ж, положення ст. 13 Закону України «Про туризм», з метою забезпечення безпеки туристів, зобов'язує суб'єктів туристичної діяльності виконувати такі дії щодо туристів інформувати туристів про можливі небезпеки під час подорожі, необхідність виконання загальнообов'язкових вимог та запобіжних чи попереджувальних заходів (медичних щеплень), створювати безпечні умови в місцях надання туристичних послуг, забезпечувати належне облаштування трас походів, прогулянок, екскурсій тощо. Частина 1 ст. 32 Закону України «Про туризм» визначає, що за неналежне виконання своїх зобов'язань туроператор, турагент, інші суб'єкти туристичної діяльності несуть майнову та іншу відповідальність, визначену в договорі відповідно до чинного законодавства [165].

Між тим, як показав аналіз судово-слідчої практики, вказані суб'єкти у 92% випадків посилаються на непередбачувані обставини і потерпілі не звертаються до правоохоронних органів, запевняючись, що дійсно складу злочину не було. Нерідко шахраї настільки вміло обирають лінію поведінки та спосіб захисту, що навіть правоохоронні органи починають вірити у відсутність складу злочину.

В контексті даної проблематики А. В. Андрушко та І. А. Нестерова, посилаючись на те, що туристичний бізнес так чи інакше пов'язаний з виконанням договірних зобов'язань, також відзначають факт масового виправдовування працівниками туристичної галузі своїх умисних протиправних дій, які пояснюють завдані клієнтам збитків тим, що не змогли виконати умов договору через певні причини. При цьому, висловлювані причини деякий час сприймаються клієнтами як правдиві, чому сприяють більша поінформованість представника турбізнесу в особливостях сфери, якою він займається, його запевнення, що труднощі є тимчасовими і найближчим часом будуть вирішені. Винні нерідко обманюють жертв протягом тривалого часу, щоразу придумуючи все нові й нові виправдання тому, чому оплачена клієнтом поїздка переноситься, а гроші не можуть бути повернуті йому негайно. Трапляються випадки, коли працівники тур-агентств висунуті стосовно них обвинувачення «спростовують» тим, що мова йде всього лиш про порушення цивільно-правових зобов'язань, а не про вчинення кримінально караного діяння. Більше того, такі особи щиро дивуються, коли йдеться про перспективу їх засудження та призначення їм кримінального покарання [1, с. 72].

Втім, отримання грошових коштів від туристів, приховуючи факт неможливості виконання зобов'язань перед ними, як то банкрутство, інші проблеми майнового та організаційного характеру, є одним із способів обману. Про обман свідчить також фальсифікація фактів шляхом внесення інформації, що не відповідає дійсності, в документи (реєстраційні, договірні тощо).

Для викриття даних фактів необхідно докладно вивчити зміст документації суб'єкта туристичної діяльності з метою співставлення інформації, що міститься в документах, з реальними обставинами та фактами, а також виявлення ознак фальсифікації. Проаналізувавши стан справ на туристичному підприєм-

стві можна виявити фінансову неспроможність щодо виконання договірних зобов'язань.

На думку В. В. Тіщенко, формулювати адекватні тактичні завдання і рекомендувати відповідну програму діяльності з розслідування злочинів визначеної категорії допомагає виділення типових ситуацій та їх науково-криміналістичний аналіз [192, с. 964].

Але в цьому напрямку є певні розбіжності. Так, більшість вчених при класифікації слідчих ситуацій беруть за основу критерій складності: прості та складні. При цьому, слідча ситуація є складною тоді, коли існуюча інформаційна невизначеність вимагає побудови декількох її імовірнісних моделей. Як зазначає Л. Я. Драпкін, якщо інформації про ситуацію достатньо для побудови її однозначної моделі, то така ситуація буде простою. В основі поділу лежить характеристика одного з компонентів інформаційного характеру – поінформованості слідчого [37, с. 43]. М. О. Селіванов також розглядає слідчу ситуацію через певну кількість значимої для розслідування інформації, яка приймається до уваги поряд із джерелом її одержання [178, с. 58].

Н. Ю. Кириленко здійснює типізацію та аналіз слідчих ситуацій на основі найбільш інформаційних елементів – події шахрайства та особи шахрая:

- 1) ситуація характеризується наявністю інформації про спосіб обману чи зловживання довірою та інформації про особу шахрая – найбільш проста для розслідування ситуація;
- 2) ситуація характеризується наявністю способу вчинення шахрайства, але місцезнаходження шахрая невідоме, що ускладнює ситуацію;
- 3) ситуація характеризується наявністю інформації про спосіб вчинення шахрайства, але дані про особу підозрюваного невідомі або не є достовірними – найбільш складна ситуація [64, с. 11].

З цього виходить, що більшість вчених в основу слідчої ситуації покладають інформаційний критерій. Між тим, В. В. Тищенко категорично проти звужувати розуміння слідчої ситуації до сукупності інформації, яка стосується події, що досліджується. Оскільки завдання, які виникають під час розслідування, детермінуються не тільки набором відомостей про обставини злочину, але й іншими факторами: поведінкою і позицією учасників злочину (небажанням давати свідчення, протидією розслідуванню в різних формах і ін.), тривалістю часу з моменту вчинення злочину, наявністю чи відсутністю свідків-очевидців, вирішеністю чи невирішеністю поставлених раніше завдань та ін. [192, с. 962]. У свою чергу, І. Ф. Герасимов акцентує увагу на суб'єктивному сприйнятті й оцінці наявних відомостей про сутність події, поданих у вигляді уявної моделі [24].

Як зазначає В. К. Весельський, динамічність слідчих ситуацій, які змінюють свій зміст, структуру і форму в результаті впливу різних зовнішніх і внутрішніх чинників дає підставу розрізняти серед них вихідні (з точки зору процесу розслідування), проміжні та кінцеві [18, с. 197].

Не продовжуючи тривалу полеміку стосовно слідчих ситуацій, зауважимо, що одноставними думки вчених є в одному – типізація слідчих ситуацій необхідна для побудови окремих криміналістичних методик. Виявлення специфіки ситуації необхідне для правильного застосування таких методик і вирішення тактичних питань розслідування [18, с. 196].

Вивчення кримінальних проваджень щодо шахрайств у сфері туризму надало змогу виділити наступні вихідні слідчі ситуації, що мали місце на початковому етапі розслідування:

Перша ситуація. Потерпілий заздалегідь здійснив передплату за придбання путівки та бронювання готелю. Згодом стало відомо, що туристичне агентство зникло, документи, надані потерпілому підроблені.

Надалі вказана ситуація може розвиватися у двох варіантах:

Сприятлива ситуація – на момент звернення до правоохоронних органів у потерпілих залишилися документи, в яких відображені шахрайські дії, є дані про зовнішність шахраїв, наявні інші сліди злочинної діяльності, є інформація про зміну дислокації «фіктивного агентства» та продовження «фіктивної» туристичної діяльності за конкретною адресою.

Не сприятлива ситуація – на момент відкриття кримінального провадження «фіктивна туристична фірма» перестала існувати, а на місці її розташування з'явилася інша юридична особа, місцезнаходження шахраїв невідоме, інформація про їх зовнішні ознаки поверхнева, частково збереглися документи, в яких відобразилися шахрайські дії.

Найголовніше в цій ситуації встановити факт фіктивності туристичної фірми та довести її злочинну діяльність, спрямовану на вчинення обманних дій у відношенні до туристів.

Втім, при з'ясуванні обставин, що стосуються діяльності підприємств з ознаками фіктивності, встановлюються:

- а) дані про керівників (причетність осіб, зазначених у реєстраційних документах, до реєстрації та діяльності фірми; відповідність фактичного місцезнаходження керівників місцю, що зазначене в реєстраційних документах, з метою виявлення підставних осіб; яким чином паспортні дані підставних осіб, указаних як керівники, стали відомі третім особам (час та місце втрати або викрадення паспортів, факт звернення до правоохоронних органів); приналежність підписів в установчих та інших документах (підписи виконали особи, вказані як засновники або керівники; особи, які проводили державну реєстрацію; інші особи);
- б) пов'язані з реєстрацією фірми (за участю яких осіб підготовлено установчі документи та проведено державну реєстрацію (офіційних керівників чи професійних посередників);

- відповідність фактичної адреси фірми, заявленій у реєстраційних документах (адреси не існує взагалі; за даною адресою розташовано інші об'єкти); порядок підготовки установчих документів (ініціатори, час, місце); треті особи, які брали участь у підготовці паперів (юристи, нотаріуси, працівники податкових органів та ін.); порядок поставлення фірми на облік в органах державної статистики, пенсійному фонді тощо; порядок виготовлення та реєстрації печатки фірми;
- в) надання податкової звітності: порядок та повнота податкової звітності (відповідність законодавству та фактичній діяльності); спосіб, у який надавалася звітність (нарочним або поштою); офіційна довідкова інформація податкових органів щодо діяльності фірми; автори текстових написів і підписів у документах податкової звітності; наявність у податкових органах повідомлень про відкриття фірмою банківських рахунків тощо [140, с. 107].

О. Л. Мусієнко відзначає, що при шахрайстві своєрідним обманним прийомом нерідко буває розміщення рекламних оголошень без наміру виконати обіцяні послуги, зокрема й про організацію туристичних поїздок [114, с. 23].

У цьому розрізі слід зауважити, що створення фіктивних «туристичних об'єктів» може мати місце й у віртуальному просторі. Серед вивчених кримінальних проваджень нами зустрічались факти створення фейкових веб-сайтів суб'єктів туристичної діяльності, які у віртуальному просторі обманювали громадян, рекламуючи та пропонуючи туристичний продукт, який в природі не існує. Грошові кошти туристи сплачували в електронному форматі на рахунки підставних осіб.

За таких обставин, з метою встановлення шахрая може виступати пошук інформації за її мережевими ідентифікаторами, які особа залишила в мережі. Як правило, такими ідентифікаторами виступають адреса електронної поштової скриньки, нікнейм

у форумі, профіль соціальної мережі тощо. Перш за все, необхідно скористатися можливостями інтегрованої інформаційно-пошукової системи. У рамках використання даного способу також можуть бути застосовані різні пошукові системи, такі як Google, Rambler, Yahoo тощо. Пошук доцільно продовжити в соціальних мережах, таких як «Фейсбук», «Instagram», «Twitter» тощо. Користувачі активно розміщують на своїх сторінках інформацію особистого характеру: номери телефонів, адреси, місце роботи, посаду, місце свого знаходження, фотографії. Основним способом ідентифікації злочинця є встановлення його особистості за допомогою IP-адреси домену сайту, на якому розміщено заборонено інформацію, та IP-адреси електронно-обчислювальної машини, за допомогою якої здійснювався вихід в глобальну мережу. Отримання такої інформації здійснюється за допомогою відкритих Інтернет-ресурсів та слідчих дій, спрямованих на отримання доступу до речей та документів відповідних Інтернет провайдерів. В процесі встановлення особистості злочинця слідчий повинен використовувати облікові дані, які особа залишила за собою в мережі. Пошукові системи, відкриті бази даних, соціальні мережі стають одним з головних джерел криміналістичної інформації, на підставі якої встановлюється особистість злочинця, його психофізіологічні риси, соціальний статус, місцезнаходження тощо [200, с. 219-220].

Друга ситуація. Організована туристичним агентством (туроператором) подорож відбулась, однак по прибуттю до місця відпочинку турист зрозумів, що у відношенні нього вчинені шахрайські дії шляхом зменшення обсягу сплачених туристичних послуг або їх відсутності. Прибувши в Україну, потерпілий звернувся до правоохоронних органів із заявою.

Надалі вказана ситуація може розвиватися у трьох варіантах:

Сприятлива ситуація – туристична агенція (туроператор) продовжує свою діяльність за вказаною потерпілим адресою, є дані про взаємовідносини з іноземними партнерами, особи,

з якими уклалися договори, не переховуються від органів слідства та суду, є докази, у тому числі й документи, що свідчать про шахрайство.

Менш сприятлива ситуація – є інформація про місце розташування туристичного агентства (туроператора) та взаємини з іноземними партнерами, відомі зовнішні ознаки осіб, з якими було укладено договір, є речові докази, у тому числі документи, які свідчать про шахрайство, але шахраї зникли.

Не сприятлива ситуація – на момент відкриття кримінального провадження туристичне агентство (туроператор) за вказаною потерпілим юридичною адресою перестало існувати, зовнішні ознаки шахраїв потерпілий запам'ятав поверхнево, документи, в яких відображалися факти, що мають юридичне значення, потерпілим не збережені.

За таких обставин основним тактичним завданням є збирання доказової бази, що свідчитиме, по-перше, про факт та зміст договірних відносин між суб'єктом туристичної діяльності та туристом, по-друге, про факт не надання сплачених послуг за місцем реалізації туристичного продукту.

Третя ситуація. Потерпілий заздалегідь здійснив передплату за придбання путівки та бронювання готелю. На момент подорожі представники туристичного агентства стали заявляти, що ніяких зобов'язань перед туристом не мають і грошей повертати не збираються.

Сприятлива ситуація – туристична агенція (туроператор) продовжує свою діяльність за вказаною потерпілим адресою, є дані про шахрайські дії у відношенні ряду осіб, які дають свідчення, особи, з якими уклалися договори, не переховуються від органів слідства та суду, є докази, у тому числі й документи, що свідчать про шахрайство.

Не сприятлива ситуація – туристична агенція (туроператор) продовжує здійснювати туристичну діяльність за вказаною

потерпілим адресою, установчі та ліцензійні (для туроператора) документи підтверджують законність цієї діяльності, потерпілий не зберіг документи, в яких відображалися факти, що мають юридичне значення та свідчать про шахрайські дії.

За таких обставин основним тактичним завданням є встановлення інших доказів, що підтверджують вчинення шахрайських дій у відношенні заявника, а також встановлення кола осіб, які можуть бути потерпілими від дій суб'єкта туристичної діяльності.

Якщо є достатні факти, що підтверджують злочинність дій, слід запобігти подальшому їх вчиненню і звернутися із клопотанням до слідчого судді про обмеження спеціального права у здійсненні підприємницької діяльності у сфері надання туристичних послуг. Крім того, на банківські рахунки приватного підприємця за достатності підстав слід накласти арешт.

За загальними вимогами доказова діяльність у справах щодо шахрайств у сфері туризму повинна відбуватися у межах та в порядку, визначеному чинним КПК України. Водночас, ефективне розслідування слідчими органами такого роду шахрайств ускладнюється у зв'язку з недосконалістю кримінального процесуального законодавства та ускладненою процедурою здійснення доказової діяльності. Вказані чинники негативно впливають на ефективність розслідування шахрайств у сфері туризму, особливо, коли шахрайські дії вчиняються у зговорі з вітчизняними туристичними представництвами за межами України.

Такі обставини зумовлюють четверту ситуацію, за якою громадяни іншої держави, сплативши кошти за межами нашої держави, вважають, що всі туристичні послуги (згідно угоди) їм будуть належним чином та в повному обсязі надані в Україні за місцем прибуття. Проте, прибувши до місця відпочинку, вони розуміють, що стали жертвами шахраїв і звертається з відповідною заявою до правоохоронних органів.

Вказана ситуація вже на момент подачі заяви та подальшого її розгляду має ряд проблемних аспектів:

- 1) шахрайські дії можуть вчинятися на території однієї держави, а заява про виявлення факту вчинення шахрайських дій подається на території іншої держави;
- 2) складність відмежування можливого цивільно-правового делікту з надання туристичних послуг від факту вчинення шахрайських дій у сфері туризму;
- 3) ускладнене з'ясування місця, часу та обставини, за яких відбулося шахрайство;
- 4) обтяжливе та триваюче у часі залучення перекладача з належним знанням відповідної мови, особливо, якщо заявник володіє лише рідкими у вживанні мовами, наприклад мовними групами Азії, Африки тощо;
- 5) обмежений термін щодо можливості перебування в Україні потерпілого туриста тощо.

Законодавчі прогалини, нечітка кримінальна процесуальна регламентація та існуючі кримінальні процесуальні неурегульованості, які не враховують особливості розслідування такого виду шахрайств (зі здійснення доказової діяльності) у зазначених кримінальних правопорушеннях в подальшому ускладнюють й можливість направлення у цих справах обвинувальних актів до суду. В наслідок чого, злочинці у переважній своїй більшості уникають справедливого покарання.

За таких обставин успішне та ефективне розслідування із встановленням всіх обставин, що підлягають доказуванню, неможливе без застосування положень міжнародного співробітництва з питань надання правової допомоги у кримінальних провадженнях. В свою чергу, така успішність напряму залежить від ефективності взаємодії компетентних органів держав учасниць з реалізації положень міжнародного співробітництва при розслідуванні шахрайства у сфері туризму.

Отже, розслідування шахрайств, що вчиняються у туристичній сфері, має ряд особливостей, які пов'язані з необхідністю своєчасного документування злочинної діяльності зі встановленням всіх обставин, які підлягають доказуванню.

Діяльність слідчих органів з метою отримання доказів та вирішення тактичних завдань у таких провадженнях повинна охоплюватися низкою напрямків. Насамперед, слід враховувати необхідність встановлення відповідних туроператорів, туристичних агентів та інших осіб – суб'єктів надання послуг у сфері туризму, які можуть бути причетні до вчинення шахрайств, а також, необхідність вжиття відповідних заходів щодо встановлення свідків цих злочинних діянь. Крім того, напрямок розслідування повинен бути спрямований на своєчасне виявлення місць знаходження відповідних документів, що підтверджують факт вчинення шахрайства та їх своєчасне вилучення, накладення арешту на інші об'єкти, а також, застосування інших процесуальних заходів, які б дозволили якісно та своєчасно забезпечити виконання покладених на органи слідства обов'язків з розслідування такої категорії кримінальних правопорушень. Втім, виконання вказаних завдань повинно реалізовуватися за умов плідної співпраці з обізнаними у певній галузі особами та взаємної, узгодженої діяльності слідчих із працівниками оперативних підрозділів.

2.2. Основні напрями взаємодії та міжнародного співробітництва при розслідуванні шахрайства

В цілому, у кримінальному процесуальному законодавстві України дефініція терміна взаємодія законодавцем не визначена. А сам цей термін в КПК України вживається лише два рази. Перший раз, у ч. 2 ст. 535 КПК яка регламентує підстави створення та діяльності спільних слідчих груп. А другий раз,

у ч. 1 ст. 571 КПК, яка регламентує питання звернення судового рішення до виконання відповідному органу чи установі [85].

Свого часу І. Ф. Герасимов досліджуючи питання взаємодії наголошував, що взаємодія забезпечує розумне сполучення й найбільш ефективно використання повноважень, методів і засобів, властивих кожному із взаємодіючих органів [24, с. 106].

Р. С. Белкін розглядає взаємодію суб'єктів доказування як одну з форм організації розслідування злочинів, а саме, як узгоджену за цілями, місцем і часом співпрацю слідчого з органами дізнання та іншими органами у межах їх компетенції, що заснована на законі, з метою повного та об'єктивного розслідування, розшуку злочинців та об'єктів, що мають значення для справи [6, с. 31].

І. М. Уткін вважає, що взаємодія – це засноване на законі співробітництво не підлеглих один одному органів, у якому вони діють узгоджено, влучно сполучаючи застосовані ними методи й засоби з метою запобігання злочинам, їх припинення й розкриття, притягнення до кримінальної відповідальності винних, розшуку обвинувачених і забезпечення відшкодування збитків, заподіяних злочином [128, с. 70].

І. П. Козаченко вважає, що взаємодія ґрунтується не лише на нормах відповідного закону чи законів, але й на нормах певних підзаконних актів. А тому, визначає взаємодію, як засновану на законах та підзаконних актах погоджену діяльність служб процесуального, оперативного-розшукового, адміністративно-управлінського характеру із застосуванням найбільш доцільного поєднання притаманних взаємодіючим суб'єктам сил, засобів та методів [78, с. 177].

О. О. Волобуєва взагалі наголошує на необхідності вироблення певних принципів взаємодії слідчого з іншими органами, і вважає, що такі принципи повинні відображати природу взаємодії, їх соціальну сутність і визначати її призначення

та зміст [22, с. 245]. Підтримуючи думку вченої, слід зазначити, що добре налагоджена і раціональна взаємодія слідчого з оперативним працівником служить однією з важливих умов, що забезпечує успішне розкриття і розслідування злочинів. Відомо, що слідчі й оперативні підрозділи мають специфічні, тільки їм властиві засоби і методи розкриття злочинів, тому надзвичайно важливо, щоб ці можливості були використані не розрізнено, а в комплексі [189, с. 252].

У своєму дисертаційному дослідженні К. О. Спасенко, погоджуючись з думкою О. О. Волобуєвої, доходить висновку, що взаємодія під час розслідування злочинів повинна ґрунтуватися на таких принципах як: 1) законність; 2) плановість та динамічність; 3) розподіл компетенції і посадових обов'язків; 4) одноособовість керівної й організуючої ролі слідчого; 5) самостійність учасників взаємодії у виборі засобів і методів своєї діяльності; 6) комплексне використання засобів і методів, що знаходяться у розпорядженні слідчого і спеціалістів; 7) оптимальне і найбільш раціональне використання можливостей, якими володіють суб'єкти взаємодії; 8) незалежність обізнаної особи [181, с. 105-106].

Водночас, не слід забувати, що така взаємодія повинна відбуватися обов'язково за керівної ролі слідчого, який веде розслідування. Про вказаний аспект дуже слушно у своїй монографії наголошують О. П. Бойко, В. В. Рогальська, визначаючи взаємодію, як засновану на законних і підзаконних актах взаємну, узгоджену діяльність слідчих та підрозділів карного розшуку із використанням особливих повноважень, методів і форм, притаманних кожній із взаємодіючих сторін, що передбачені в кримінальному процесуальному законодавстві та відомчих нормативних актах МВС України, які регламентують діяльність означених суб'єктів з метою виконання на досудовому провадженні завдань кримінального провадження за керівної ролі слідчого [10, с. 152].

Залежно від наявності законодавчої регламентації чи її відсутності, форми взаємодії поділяють на процесуальні та не процесуальні. Останні, визначають, ще як організаційно-тактичні форми взаємодії. Процесуальні форми засновані на законі, а не процесуальні законом прямо не передбачені [81, с. 494].

Враховуючи специфіку шахрайств, що вчиняються у галузі туризму і кількість організацій, що забезпечують діяльність туристичної сфери, доцільно під час здійснення взаємодії не лише з оперативними підрозділами, але й відповідними уповноваженими органами, що здійснюють контроль і нагляд у цій сфері дотримуватися вимог щодо оптимального співвідношення повноважень, методів і засобів, визначених законодавством для кожного суб'єкта такої взаємодії, що спрямована на запобігання та викриття злочинів у сфері надання туристичних послуг.

Сфера туристичних послуг має багато напрямків (екскурсійний, готельний, страховий та ін.) щодо забезпечення своєї діяльності, а тому, має і притаманні саме для неї особливості такої діяльності. У тому числі з питань дотримання правил, за якими: 1) здійснювати туроператорську діяльність, лише за наявності отриманої у встановленому законом порядку ліцензії; 2) без отримання свідоцтва про встановлення категорії об'єкта туристичної інфраструктури не оприлюднювати у будь якій формі інформацію щодо цього об'єкту та виду його категорії; 3) не оприлюднювати у будь якій формі інформацію щодо об'єкта туристичної інфраструктури і його категорії, якщо така інформація відрізняється від даних, що містяться у свідоцтві про встановлення категорії об'єкта туристичної інфраструктури; 4) доводити до споживачів туристичних послуг лише правдиву інформацію про вид об'єкта туристичної інфраструктури та вид його категорії; 5) надавати туристичні послуги мають право лише особи, які відповідають кваліфікаційним вимогам встановленим законодавством; 6) без затримок і своєчасно завжди надавати туристові інформацію,

що відповідає дійсності; 7) не порушувати вимог з дотримання стандартів, норм і правил у сфері туристичної діяльності; 8) не використовувати різні категорії об'єктів туристичної інфраструктури у незаконних цілях; 9) не порушувати умов договору між туристом і суб'єктом туристичної діяльності з надання туристичних послуг; 10) беззаперечно виконувати розпорядження відповідних уповноважених на це органів та посадових осіб з питань усунення порушень ліцензійних умов провадження туристичної діяльності; 11) не створювати перешкоди уповноваженій на те законом посадовій чи службовій особі у здійсненні ним контролю за туристичною діяльністю, а також, у проведенні перевірки з якості надаваних (наданих) туристичних послуг або додержанні ліцензійних умов, стандартів, норм і правил щодо здійснення туристичної діяльності [165].

На жаль, сьогодні в Україні відсутні теоретичні і науково обґрунтовані та практично апробовані методичні розробки з методик розслідування шахрайств в туристичній сфері та взаємодії правоохоронних органів з іншими контролюючими та здійснюючими нагляд у сфері туризму органами під час розслідування вказано категорії шахрайств. До того ж, недостатня ефективність вжитих правоохоронними органами заходів у боротьбі з шахрайствами, що вчиняються у сфері надання туристичних послуг, призводить до значного ускладнення криміногенної ситуації в цій сфері. Даний факт підтверджується і результатами проведеного А. В. Андрушко та І. А. Нестеровой дослідження з питань злочинності у сфері туристичного бізнесу. За яким, у процентному співвідношенні щодо структури злочинності у сфері надання туристичних послуг, саме шахрайство займає перше місце і складає 92,34% [1, с. 36].

Ефективність діяльності слідчих та правоохоронних органів в цілому з питань посилення боротьби із шахрайствами у сфері туризму, напряму залежить не лише від вдосконалення їх

організаційних структур, певної модернізації, підвищення мобільності та гнучкості у реагуванні на зміни в динаміці такої злочинності, але й від покращення рівня взаємодії самих слідчих Національної поліції України з іншими органами, які уповноважені дотримуватися вимог з реалізації державної політики у сфері туризму і курортів. У тому числі, здійснювати координацію туристичної та міжнародної туристичної діяльності, а також проводити планові (позапланові) заходи державного нагляду (контролю) за додержанням передбачених законом стандартів та правил, і ліцензійних умов у цілому щодо здійснення туристичної діяльності.

Успішність розслідування кримінальних правопорушень щодо вчинення шахрайств в туристичній сфері, так само як і повнота та всебічність розслідування із встановленням всіх обставин, що підлягають доказуванню, багато в чому залежить від ефективності здійснення взаємодії слідчого Національної поліції з оперативними підрозділами.

Водночас, слід враховувати особливості вчинення такого виду шахрайств, що пов'язані як зі значною розгалуженістю надання послуг в туристичній сфері (екскурсійні, страхові, транспортні, готельні та інші обслуговування громадян), так і зі значною кількістю нормативно-правових актів, які регулюють діяльність суб'єктів надання цих послуг. Важливою умовою того, що кримінальне провадження з розслідування шахрайства у сфері туризму буде результативним і досягне своєї мети, у тому числі, і щодо встановлення та притягнення до кримінальної відповідальності всіх учасників злочинної схеми, є вдале та своєчасне застосування слідчими органами, що ведуть розслідування відповідних процесуальних та організаційних заходів з питань взаємодії з іншими органами, які уповноважені дотримуватися вимог з реалізації державної політики у сфері туризму і курортів. У тому числі, здійснювати координацію туристичної та міжна-

родної туристичної діяльності, а також проводити планові (поза-планові) заходи державного нагляду (контролю) за додержанням передбачених законом стандартів та правил, і ліцензійних умов у цілому щодо здійснення туристичної діяльності [155].

Вказане, обумовлюється рядом чинників, а саме:

- 1) необхідністю перевірки наявності документів, що підтверджують достовірність даних, які зазначені у відомостях з питань відображення місць здійснення туристичної діяльності;
- 2) наявності договорів, у тому числі з туристичними агентами щодо туристичного обслуговування туристів та наявності агентських договорів з відповідним туристичним агентом на право здійснення посередницької діяльності з питань надання певного комплексу послуг в туристичній сфері;
- 3) дійсності гарантійних документів (гарантій) певного банку чи кредитної установи, що підтверджують фінансове забезпечення цивільної відповідальності перед туристами у відповідному розмірі, при настанні випадків визначених законом;
- 4) справжності договорів, укладених зі страховою компанією, про обов'язкове медичне страхування туристів, у тому числі і їх страхування від нещасного випадку;
- 5) перевірки облікової документації з оформлення та видачі платіжних документів, як то: касовий чек, квитанція, корінець прибуткового ордеру, зміст яких підтверджується та співпадає зі змістом відповідного договору, або ваучера на туристичне обслуговування, а також з вартістю оплачених туристичних послуг [165].

Успішна реалізація визначених аспектів такої взаємодії з розслідування шахрайств у сфері туризму, лише сприятиме у зібранні достатньої доказової бази з питань встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню і є запорукою проведення швидкого

та ефективного розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень. До того ж, успішність взаємодії слідчого з контролюючими та здійснюючими нагляд у сфері туризму органами під час розслідування вказаної категорії шахрайств, багато в чому залежить від правильного розуміння системи, структури цих органів, наявності відповідних фахівців, яких доцільно залучати до кримінального провадження.

Враховуючи той аспект, що туристична діяльність охоплюється і міжнародними напрямками, велике значення в питаннях успішного розслідування такої категорії правопорушень має взаємодія та міжнародне співробітництво при розслідуванні шахрайств у сфері туризму.

З прийняттям у вересні 1995 року Законом України «Про туризм» наша держава проголосила туризм одним із пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки, і почала створювати сприятливі умови для туристичної діяльності. Крім того, з обранням шляху демократичного розвитку і Європейської інтеграції, Україна поряд з іншими внутрішньо та зовнішньополітичними аспектами стрімкими рухами почала розвивати туристичну діяльність в країнах ближнього та дальнього зарубіжжя.

На сьогодні, між Кабінетом Міністрів України та урядами інших держав укладено і підписано більш ніж 50 різного роду Міжнародних угод та Меморандумів у сфері туризму [110].

Особливо значний попит в сфері туризму виник з червня 2017 року, коли для українців утвердили безвізовий режим з країнами Європейського Союзу. На кінець 2018 року загальна кількість держав, які українці вже можуть відвідати у тому числі і як туристи без оформлення візи, становить 130 країн [5].

Вказане зумовило ситуацію, де з одного боку – існує значний попит на туристичний відпочинок, що виник серед громадян, більшість яких, ще є недостатньою обізнаними у правових,

фінансових, організаційних, побутових й інших питаннях сфери туризму. А з іншого боку – значним попитом та недостатньою обізнаністю громадян у сфері туризму почали активно, з метою вчинення шахрайських дій, користуватися як на території України, так і за її межами недобросовісні туроператори, турагентства, інші суб'єкти підприємницької діяльності, які за законом мають право надавати послуги у цій сфері, а то й взагалі – під їх виглядом туристичні фірми одноденки. Крім цього, до схем вчинення шахрайських дій навіть стали залучатися і представники консульств іноземних держав [1, с. 43].

Шахрайство у сфері туризму набуло рис транснаціональної злочинності і перейшло у міждержавну площину. Його успішне та ефективне розслідування із встановленням всіх обставин, що підлягають доказуванню, неможливе без застосування положень міжнародного співробітництва з питань надання правової допомоги у кримінальних провадженнях. В свою чергу, така успішність наряду залежить від ефективності взаємодії компетентних органів держав учасниць з реалізації положень міжнародного співробітництва при розслідуванні шахрайства у сфері туризму.

Під час здійснення кримінального провадження щодо шахрайств, які вчиняються у сфері туризму суб'єктами злочину, які перебувають на території декількох держав, ряд важливих завдань та питань з їх розслідування можливо виконати та з'ясувати лише за сприяння компетентних органів держав-учасниць міжнародного співробітництва у сфері кримінальних правових відносин. Вказане співробітництво ґрунтується на міжнародних правових актах ратифікованих державами учасницями. А за відсутності таких договорів та угод, здійснюється на засадах взаємності, за якою одна держава, в рамках необхідності отримання правової допомоги у кримінальному провадженні, звертаючись до іншої держави та направляючи відповідний запит про це, письмово гарантує запитуваній стороні, що якщо у неї

в майбутньому виникне така ж потреба розглянути її запит з надання правової допомоги.

За положеннями чинного КПК України вирішувати питання про міжнародну правову допомогу на засадах взаємності може лише Уповноважений (центральный) орган України. Вітчизняним законодавцем міжнародна правова допомога у кримінальному провадженні визначена як проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування, судового розгляду або для виконання вироку, ухваленого судом іншої держави або міжнародною судовою установою (п. 1 ст. 542 КПК) [85].

Серед усіх міжнародних договорів України у сфері правової допомоги у кримінальних провадженнях найчастіше використовуються:

- 1) Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року, а також Додатковий протокол 1978 року та Другий Додатковий протокол 2001 року до цієї Конвенції [145];
- 2) Європейська конвенція про видачу правопорушників, 1957 р., Додатковий протокол 1975 р., та Другий додатковий протокол 1978 р., до цієї Конвенції [162];
- 3) Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах 1972 року [160];
- 4) Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року та Протокол до цієї Конвенції 1997 року [161].

А основним міжнародним документом, який регулює порядок видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадицію) є Європейська Конвенція про видачу правопорушників, 1957 року, Додатковий протокол, 1975 року, та Другий додатковий протокол, 1978 року, які ратифіковано Законом України № 43/98-ВР від 16.01.1998 року [146].

Згідно статті 19 Закону України № 1906-V від 29.06.2004 року «Про міжнародні договори України», згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, міжнародні договори є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [157].

До основних міжнародних актів, що регулюють діяльність у сфері туризму, можна віднести: Манільську декларацію по світовому туризму 1980 р., Гаагську декларацію по туризму 1989 р.; Осацьку декларацію по туризму 1994 р., а також Римську конвенцію ООН з міжнародного туризму і подорожей 1963 р. [33].

Слід зазначити, що у системі органів Організації Об'єднаних Націй (далі ООН) функціонує низка установ, що спеціалізовано займаються питаннями боротьби зі злочинністю. До них слід віднести:

- 1) Центр з міжнародного попередження злочинності;
- 2) Міжрегіональний римський науково-дослідний інститут ООН з питань злочинності і правосуддя; Азіатський і Далекосхідний інститути ООН у Токіо з попередження злочинності і поведіння з правопорушниками; Гельсінський інститут з попередження злочинності і боротьби з нею та Міжнародний кримінальний суд [208, с. 144].

У нашій державі основним нормативно-правовим актом, який регулює діяльність у сфері туризму є Закон України «Про туризм» від 15.05.1995 р. [165], за положеннями якого визначено, що правову основу міжнародного співробітництва в галузі туризму становлять міжнародні договори України, укладені відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України», а органом державної влади, що забезпечує представництво

і реалізацію інтересів України в галузі туризму у відносинах з іншими країнами та з міжнародними туристичними організаціями, є центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері туризму та курортів, який у встановленому порядку бере участь в укладенні міжнародних договорів з питань туризму. До того ж, представництва України в галузі туризму за межами України покладаються на її торгові представництва. Порядок створення, діяльності і ліквідації таких представництв визначається Кабінетом Міністрів України відповідно до міжнародних договорів України (ст.ст. 35, 36 Закону). Водночас, в положеннях закону немає навіть і згадки про необхідність здійснення взаємодії центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сфері туризму та курортів з правоохоронними органами з метою протидії шахрайствам і іншим кримінальним правопорушенням, що вчиняються в туристичній сфері та їх своєчасного викриття [165].

З вересня 2014 року в рамках удосконалення системи діяльності органів державної влади Постановою Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 р. № 442 було ліквідовано Державне агентство з питань туризму та курортів, а його функції передано до Міністерству економічного розвитку і торгівлі України [159].

На сьогодні забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів Департамент туризму та курортів, який є самостійним структурним підрозділом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Між тим, серед завдань та повноважень цього департаменту так само відсутні положення щодо необхідності взаємодії з правоохоронними органами у випадках визначених законом з питань протидії та викриття шахрайств у туристичній сфері [151].

До міжнародних організацій, що також займаються безпосередньо боротьбою зі злочинністю слід віднести Європол – Європейська поліцейська організація та Інтерпол – Міжнародна організація кримінальної поліції, серед основних завдань якого наряду з іншими є: боротьба з організованими злочинними угрупованнями; злочинами у сфері економіки та координація здійснення міжнародного розшуку [19].

Між тим, маючи значну, відповідним чином технічно оснащену та розвинуту структуру Європол та Інтерпол самостійно не уповноважені здійснювати розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі в сфері туризму. Виходячи зі своїх функцій Інтерпол лише виробляє спільну поліцейську стратегію, тактику боротьби з організованою злочинністю та сприяє і координує проведення одночасних міжнародних поліцейських операцій в кількох країнах світу, а також має право приймати участь в їх проведенні та оголошувати у міжнародний розшук осіб, які вчинили кримінальні правопорушення [126, с. 196-197].

Членом Національного центрального бюро Інтерполу поряд з іншими державами є й Україна. Її інтереси в Міжнародній організації кримінальної поліції представляють Департамент Інтерполу та Європолу Національної поліції України. В межах наділених повноважень основними їх завданнями є реалізація державної політики щодо боротьби зі злочинністю, що має транснаціональні ознаки. Відповідно до Положення про Робочий апарат Укрбюро, координація, організація та забезпечення співробітництва правоохоронних та інших органів державної влади України з компетентними органами іноземних держав у сфері боротьби зі злочинністю здійснюється з використанням можливостей Інтерполу та Європолу [138].

До того ж, відповідно до Інструкції «Про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів»

від 1997 р., у пункті «5», з питань особливостей здійснення взаємодії правоохоронних органів України з правоохоронними органами зарубіжних країн каналами Інтерполу при виконанні кримінально-процесуальних дій по розкриттю та розслідуванню злочинів визначено, що виконання окремих процесуальних дій (допиту, впізнання, арешту, та інших), а також екстрадиції та отримання відомостей про рух коштів на банківських рахунках на території зарубіжних держав вирішуються в порядку надання правової допомоги за відповідним клопотанням і належать до компетенції Генеральної прокуратури України [149].

Виходячи з особливостей тих шахрайств, що вчиняються в туристичній сфері, в клопотанні про правову допомогу з розслідування шахрайства у сфері туризму доцільно зазначити:

- 1) назву компетентного органу іноземної держави та установи, до якої направляється клопотання;
- 2) кваліфікацію злочинного діяння щодо вчинення шахрайства у сфері туризму, з даними про розмір заподіяних збитків;
- 3) усі встановлені дані щодо підозрюваних осіб (у тому числі їх родинні й інші зв'язки та рід заняття), які причетні до шахрайських схем та перебувають на території іншої держави з метою їх ідентифікації і подальшої перевірки;
- 4) імена та прізвища свідків, потерпілих, місце та дата народження, їх громадянство, адреси, ймовірне місце перебування, проживання та вид заняття;
- 5) існуючу необхідність отримання дійсних даних щодо відповідності якості наданого потерпілим туристичного продукту (категорія, клас відпочинку тощо) та їх відповідності умовам, прописаним у договорі з надання туристичних послуг;
- 6) назва туристичного представництва, туристичного агентства, інших підприємств, організацій, або іншого суб'єкта сфери туристичної діяльності, які перебувають на терито-

рії запитуваної держави і займаються туристичною діяльністю (що замішані в шахрайських діяннях) з вказівкою їх основних реквізитів: розрахунковий рахунок; юридична адреса тощо, або назви ймовірного міста їх знаходження;

- 7) зміст самого доручення, що саме необхідно зробити чи виконати, і інші відомості, які можуть посприяти успішному його виконанню [55].

Слід також звернути увагу, що при формуванні запиту про міжнародну правову допомогу необхідно керуватися не лише положеннями чинного КПК України, але й відповідними Міжнародними договорами, угодами з питань надання допомоги у кримінальному провадженні. Водночас, за ч. 2 ст. 553 КПК України відомості, які містяться в матеріалах, отриманих у результаті виконання запиту про міжнародну правову допомогу, не можуть визнаватися судом допустимими, якщо запит компетентного органу України був переданий запитуваній стороні з порушенням передбаченого порядку, встановленого цим Кодексом або міжнародним договором України [85].

З цього виходить, що при направленні запиту до іншої держави з питань надання правової допомоги у кримінальному провадженні з розслідування шахрайства у сфері туризму шляхом проведення компетентними органами цієї держави допиту особи, здійснення обшуку, огляду місця події, вилучення, арешту чи конфіскації майна, чи проведення інших процесуальних дій, для проведення яких за нашим законодавством необхідно отримання згоди прокурора, дозвіл слідчого судді, слід обов'язково разом із запитом надавати і відповідні погоджені прокурором процесуальні документи та ухвали судді про дозвіл на проведення таких слідчих чи інших процесуальних дій. Крім того, необхідно і надавати витяги з КК України тих статей, за якими здійснюється розслідування, а також витяги з КПК України тих статей, які роз'яснюють не лише права та обов'язки відповідного

учасника кримінального процесу, а й процесуальний порядок, який необхідно дотримуватися під час проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

Крім цього, запит про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні і долучені до нього документи повинні засвідчуватися підписом уповноваженої особи та печаткою відповідного органу і супроводжуватися засвідченим у встановленому порядку перекладом мовою визначеною відповідним міжнародним договором України, а за відсутності такого договору – офіційною мовою запитуваної сторони або іншою прийнятною для цієї сторони мовою (ч. 2, 3 ст. 548 КПК).

У процесі розслідування шахрайства у сфері туризму, що набуло рис транснаціональної злочинності і перейшло у міждержавну площину допустимою є співпраця не лише з Інтерполом, але і з Європолем. Хоча останній – це, передусім, інформаційний центр, банк даних, що надається у спільне користування усіх держав-членів Європейського Союзу, а за наявності спеціальних домовленостей – третім країнам. Європол, як зазначає Ю. В. Оніщик, працює виключно у напрямі налагодження ефективної системи міжнародного обміну поліцейською інформацією та здійсненням аналізу криміногенної ситуації. Він позбавлений будь-яких виконавчих функцій, а його персонал не має права здійснювати кримінального переслідування, затримувати злочинців чи проводити слідчі дії [126, с. 240].

На сьогодні, вітчизняним кримінальним процесуальним законодавством до органів, які уповноважені вирішувати питання з міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні віднесено Генеральну прокуратуру України, Міністерство юстиції України та Національне антикорупційне бюро (ст. 545 КПК). До того ж, Генеральна прокуратура України має право звертатися до іншої держави за правовою допомогою та розглядати відповідні запити компетентних органів іноземних держав – лише під час

досудового розслідування. Так само, має право діяти і Міністерство Юстиції України, але в рамках судового провадження звертатися із запитами про міжнародну правову допомогу до судів та розглядати відповідні запити судів іноземних держав. Водночас, якщо у матеріалах, що до них в рамках міжнародної правової допомоги надійшли, містяться дані про фінансові та корупційні правопорушення, то в межах трьох діб, вони зобов'язані відповідною довідкою про зміст таких матеріалів повідомити Національне антикорупційне бюро письмово. В свою чергу, НАБУ має право самостійно звертатися із запитами про правову допомогу у кримінальних провадженнях, що віднесенні до його підслідності, а також, розглядати відповідні запити іноземних компетентних органів віднесених до його підслідності.

Необхідно зазначити, що відповідно до міжнародних договорів і положень КПК України міжнародна правова допомога здійснюється шляхом направлення запиту про проведення допиту особи як свідка, потерпілого, експерта, підозрюваного або обвинуваченого (ч. 3 ст. 552 КПК України), про проведення обшуку, огляду місця події, вилучення, арешту чи конфіскації майна або інших процесуальних дій (ч. 4 ст. 552 КПК України), що є однією з найбільш поширених дій у межах міжнародної правової допомоги в кримінальному провадженні.

Водночас, згідно ст. 12 Європейської Конвенції Про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959 р., яка була ратифікована нашою державою і набула чинності в Україні з 09.06.1998 року щодо особи, яка викликається як свідок або експерт на територію іншої держави зазначено, що, незалежно від громадянства, така особа не може притягуватися до відповідальності, утримуватися під вартою, підлягати будь-якому іншому обмеженню його особистої свободи на території цієї Сторони за діяння або обвинувальні вироки, які передували його від'їзду з території запитуваної Сторони і які не зазначені у повістці про виклик.

Між тим, передбачений у цій статті імунітет закінчується, якщо свідок або експерт, протягом послідовних п'ятнадцяти днів від дати, з якої її присутність більше не була необхідною судовим органам, маючи можливість залишити територію запитуючої Сторони, все ж таки залишилася на цій території або, виїхавши з неї, знову туди повернулася [145]. Дотримуючись вимог Конвенції, наша держава майже ідентичний текст виклала в положеннях ст. 566 КПК України.

Враховуючі всі вище зазначені організаційні та правові аспекти з питань особливості взаємодії та міжнародного співробітництва щодо розслідування шахрайств у сфері туризму, можна дефініцію «взаємодія та міжнародне співробітництво по кримінальним провадженням з розслідування шахрайств у сфері туризму» сформулювати як визначену міжнародними правовими угодами, або на засадах взаємності діяльність уповноважених компетентних (правоохоронних) органів декількох держав, яка відбувається з дотриманням вимог міжнародного та внутрішнього законодавства держав-учасниць, за їх письмовим запитом з надання правової допомоги у кримінальному провадженні, шляхом проведення процесуальних та інших дій з метою встановлення всіх обставин та осіб співучасників вчинення шахрайства у сфері туризму, що набуло рис транснаціональної злочинності.

Отже, суттєве зростання в Україні попиту на туризм зумовило шахрайські дії у сфері туризму, що вже набуло рис транснаціональної злочинності і перейшло у міждержавну площину. Втім, ефективне розслідування із встановленням всіх обставин та осіб співучасників вчинення шахрайства у сфері туризму, що набуло рис транснаціональної злочинності, неможливе без застосування положень міжнародного співробітництва з питань надання правової допомоги у кримінальних провадженнях.

Висновки до розділу 2

Правильно оцінити початкову інформацію про подію шахрайства у сфері надання туристичних послуг допоможе встановлення наступних обставин: вид туризму, який використовувався шахраями; вид туристичного продукту, що пропонувався споживачу туристичних послуг і умови його отримання; чи не мав місце цивільно-правовий делікт або інший злочин; спосіб вчинення шахрайства; характеристика потерпілого, наявність минулих зв'язків із особами, котрі пропонували реалізувати туристичний продукт, особи, які рекомендували звернутися саме в цю турфірму; чи не має місце вчинення шахрайства «фірмою-одноденкою»; наявність злочинних зв'язків з представниками влади та особами, які супроводжують туроператорську діяльність; в чому полягала підготовка дій шахраїв і які були дії щодо приховування злочину; які матеріальні збитки і кому спричинені; чи використовувалися при вчиненні шахрайства підроблені документи; добросовісність дій з боку потерпілої сторони; наявність інших осіб, права яких були порушені; встановлення мотиву та умислу на заволодіння коштами туристів шляхом шахрайства.

Для викриття обману необхідно докладно вивчити зміст документації суб'єкта туристичної діяльності з метою співставлення інформації, що міститься в документах, з реальними обставинами та фактами, а також виявлення ознак фальсифікації. Проаналізувавши стан справ на туристичному підприємстві можна виявити фінансову неспроможність щодо виконання договірних зобов'язань.

На підставі вивчення кримінальних проваджень щодо шахрайств у сфері туризму виділено вихідні слідчі ситуації початкового етапу розслідування, відповідно до яких визначено алгоритм дій слідчого при розслідуванні.

Ефективність діяльності органів досудового розслідування щодо посилення боротьби із шахрайствами у сфері туризму, наряду залежить не лише від вдосконалення організації їх роботи та певної модернізації з підвищення мобільності і своєчасного реагування на шахрайства, що вчиняються в туристичній сфері, але й від покращення рівня взаємодії слідчих з іншими державними органами виконавчої влади, які уповноважені здійснювати координацію туристичної та міжнародної туристичної діяльності, проводити планові (позапланові) заходи з нагляду (контролю) за додержанням суб'єктами туристичної діяльності передбачених нормативно-правовими актами вимог щодо дотримання стандартів, правил та ліцензійних умов у цій сфері. Вказані органи очолює Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та його торгові закордонні представництва. До цих органів також відносяться Департамент туризму та курортів, що діє як самостійний орган в системі вказаного міністерства та його територіальні управління з питань туризму.

Між тим, на законодавчому рівні в положеннях, які регламентують діяльність вказаних органів з питань реалізації туристичної сфери взагалі відсутні норми, які б визначали правовий порядок їх взаємодії з правоохоронними органами у випадках визначених законом, з метою виявлення та протидії шахрайству в туристичній сфері. А тому, існує необхідність внесення таких змін до Закону України «Про туризм» та до чинного «Положення про департамент туризму та курортів».

Специфіка вчинення шахрайств у сфері туризму особливо, коли вони набувають рис транснаціональної злочинності, і переходять у міждержавну площину, вимагає тісної співпраці органів слідства з компетентними органами іноземних держав в рамках надання правової допомоги у таких кримінальних провадженнях.

Взаємодію та міжнародне співробітництво при розслідуванні шахрайств у сфері туризму можна сформулювати як визначену міжнародними правовими угодами, або на засадах взаємності діяльність уповноважених компетентних (правоохоронних) органів декількох держав, яка відбувається з дотриманням вимог міжнародного та внутрішнього законодавства держав-учасниць, за їх письмовим запитом з надання правової допомоги у кримінальному провадженні, шляхом проведення процесуальних та інших дій з метою встановлення всіх обставин та осіб співучасників вчинення шахрайства у сфері туризму, що набуло рис транснаціональної злочинності.

РОЗДІЛ 3

Тактичні особливості проведення окремих процесуальних та слідчих (розшукових) дій

3.1. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з особистісних джерел

Перед тим, як перейти до розгляду слідчих (розшукових) дій, які проводяться у кримінальних провадженнях по шахрайствах, вчинених у сфері туризму, слід акцентувати, що поняття «слідчі (розшукові) дії» здавна відоме як у криміналістичному, так і кримінально-процесуальному розумінні.

Між тим, у КПК 1927 року цей термін згадувався лише в розділі про судовий розгляд (ст. 261), а дії органів досудового слідства охоплювалися поняттям «заходи» чи навіть «напрями» (ст. 223), при цьому у кодексі були регламентовані правила проведення огляду, обшуку, допиту та інших слідчих дій. До часу прийняття Основ кримінального судочинства 1958 року значення терміна «слідчі дії» в розумінні заходів, що виконувалися слідчим, було неконкретизованим. У статті 29 Основ наводився перелік невідкладних слідчих дій, які дозволялося виконувати при розслідуванні кримінальних справ, досудове слідство в яких було обов'язковим, проте визначення поняття «слідчі дії» та їх повний перелік залишалися нез'ясованими [30, с. 126].

Не втрачала своєї актуальності ця проблема й за часів КПК України від 28.12.1960 року, в якому термін «слідчі дії» використовувався багато разів, але була відсутня дефініція поняття, їх перелік та узагальнені правила провадження [209, с. 12].

Прийнятий у 2012 році КПК України, який є чинним на сьогодні, на відміну від попередніх, зазнав прогресивних змін. Зокрема, у статті 223 зазначається не тільки поняття слідчої дії як дії, спрямованої на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, а й висуваються вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій та наводиться їх перелік [85].

Значення слідчих дій полягає в тому, що вони є основним способом збирання та перевірки доказів і звідси основним засобом всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, досягнення його завдань. У цьому розрізі О. В. Капліна зазначає, що безпосередньо на збирання доказів спрямовані допит, огляд, обшук, залучення експерта та проведення експертизи. На перевірку вже отриманих доказів спрямовані слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання, освідування, такий різновид допиту, як одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб [60, с. 42]. Між тим, цей перелік здається не вичерпним, оскільки, окрім збирання та перевірки доказів існують такі процеси, як дослідження, оцінка доказів тощо, які необхідно також враховувати при акцентуванні на значенні слідчих (розшукових) дій.

Водночас, Л. Д. Удалова наголошує, що криміналістична інформація про злочин може бути отримана слідчим переважно за двома напрямками. По-перше, з показань осіб, які опинилися так чи інакше учасниками процесу розслідування (свідків, потерпілих тощо). Відомості, які містяться в показаннях зазначених осіб за формою подання варто віднести до вербальної інформації, оскільки власне показання являють собою мовленнєве

(вербальне) повідомлення з приводу досліджуваних у справі обставин. По-друге, криміналістична інформація може бути отримана шляхом виявлення і дослідження безлічі матеріальних носіїв, у яких значима для справи інформація виражена у вигляді їхньої фізичної, хімічної й іншої ознак [198, с. 13].

Втім, існують слідчі (розшукові) дії, які в собі вміщують як вербальне спілкування, так і дослідження матеріальних об'єктів (наприклад, слідчий експеримент, проведення експертизи тощо).

Враховуючи, що законодавець передбачив велику кількість слідчих (розшукових) дій, М. В. Салтевський обґрунтовано визначає необхідність поділу слідчих (розшукових) дій на три групи: а) вербальні – для отримання інформації з особистісних джерел (від людей); б) нонвербальні – для одержання інформації з речових (матеріальних) джерел (від речей); в) змішані – для отримання інформації зі складних (системних) джерел («люди – речі») [175, с. 330]. З цього виходить, що вчений в основу такої класифікації поклав джерело отримання фактичних даних. Нам такий підхід імпонує і пропонуємо взяти його за основу.

Починаючи зі слідчих (розшукових) дій, що мають найбільшу специфіку та складність при розслідуванні шахрайств у сфері туризму, не можемо оминати увагою допит, що є найпоширенішою слідчою (розшуковою) дією у будь-якому кримінальному провадженні. Завдяки показанням учасників кримінального процесу можна отримати достатньо широкий обсяг інформації про подію злочину, особу потерпілого та злочинця, механізм вчинення протиправних дій тощо.

Проблема ефективності проведення допиту та використання його результатів є однією з центральних в діяльності слідчого [4, с. 5]. Разом з цим, успіх залежить від того, наскільки організаційно і тактично правильно побудований допит і наскільки ретельно слідчий підійшов до планування цієї слідчої (розшукової) дії [49].

Провадження допиту у справах щодо шахрайства, пов'язаного із наданням туристичних послуг, має свої особливості, що зумовлює потребу в окремому розгляді та поглибленому вивченні низки питань. Втім, отримання достовірних відомостей, які мають значення для справи, та з'ясування специфіки справ даної категорії, залежить не тільки від правильної тактики проведення допиту, а й ретельної попередньої підготовки [132].

Перед тим, як проводити допит у справах щодо шахрайства у сфері надання туристичних послуг, необхідно ретельно вивчити матеріали кримінального провадження та визначити коло питань, що підлягають з'ясуванню. Оскільки предметом допиту в основному є питання, що відносяться до сфери ведення туристичного бізнесу, доцільно перед проведенням допиту вивчити нормативні документи, що регламентують ці відносини, отримати консультацію у відповідних спеціалістів (туроператорів, турагентів, представників страхових компаній, авіаліній, суб'єктів готельного бізнесу та ін.) щодо правильності ведення туристичного бізнесу та ймовірних порушень, з'ясувати, чим ці порушення можуть бути зумовлені. У деяких випадках обізнану особу доцільно запросити на допит.

Зупинимося на основних складових підготовки до допиту у справах про шахрайства, пов'язані із наданням туристичних послуг, що визначають специфіку справ даної категорії.

Як ми вже зазначили, насамперед, специфіку визначає особливий порядок правового регулювання правовідносин у сфері туризму, що потребує вивчення слідчим на стадії підготовки основних нормативно-правових актів.

Такий підхід пояснюється тим, що, окрім традиційних обставин, які підлягають встановленню під час допиту (яка обстановка вчинення злочину, де саме вчинено злочинні дії і в який час, у який спосіб, хто вчинив злочинні дії і яка участь цієї особи у вчиненні злочину тощо), актуальною є потреба й у науковому

вивченні об'єктивної обстановки, що склалася у готельному бізнесі, враховуючи правовий режим функціонування правовідносин у цій сфері та його вплив на обрання способу вчинення злочину, в наслідок якого утворюються певні сліди, вибір жертви злочинного посягання тощо.

При цьому, слід враховувати, що сфера туристичних послуг має багато напрямків (екскурсійний, готельний, страховий та ін.) щодо забезпечення своєї діяльності, а тому, має і притаманні саме для неї особливості такої діяльності. Виходячи з цього, перед проведенням допиту у справах про шахрайство, пов'язане із наданням туристичних послуг, слідчому необхідно попередньо з'ясувати наступні загальні питання: нормативно-правове регулювання правовідносин у сфері туризму; який вид туризму застосовувався і які особливості туристичного обслуговування у цьому напрямку; предмет злочинного посягання (за отримання якого туристичного продукту було внесено грошові кошти, якими шахраї заволоділи обманним шляхом за «уявне» їх надання); структура і профіль роботи компанії туроператора, турагенства, страхової компанії та ін.; ділові, особисті та інші зв'язки. Володіння цією інформацією допоможе слідчому триматися впевнено і коректувати предмет допиту, залежно від нововиявлених обставин. У плані допиту представників юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців серед обставин, що підлягають встановленню, слід намітити також: особливості документообігу, обліку, звітності та контролю на підприємстві (турфірмі, страховій компанії та ін.); службове становище працівників, їх професійні й особистісні якості, ділові та інші зв'язки між ними, зміст їх функціональних обов'язків; наявність різного роду недоліків у діяльності, контролі, обліку та ін. Окрім цього, слід спланувати ряд питань, що стосуються договору: заздалегідь обумовлені домовленості; вид туристичного продукту та обсяг наданих послуг; вид розрахунків; строки, протягом яких планувалася подорож тощо.

Успішна реалізація визначених аспектів лише сприятиме у зібранні достатньої доказової бази з питань встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню і є запорукою проведення швидкого та ефективного розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень.

Особливе значення у розслідуванні цієї категорії злочинів має допит потерпілої особи. Між тим, для шахрайств, що вчиняються в туристичній сфері притаманним є те, що постраждати від дій шахраїв можуть не лише громадяни нашої держави, але й громадяни інших держав – іноземці, які тимчасово в межах визначених угод з надання туристичних послуг прибули на територію України, для отримання вказаного туристичного продукту, але, ставши жертвами шахрайських схем, так і не отримали обіцяні їм туристичні послуги.

Слід зазначити, що під час перебування на території України особа – громадянин іншої держави, знаходиться одночасно у декількох правових статусах.

По-перше, оскільки він має паспорт іноземця, то на нього розповсюджується статус громадянина держави, представником якої він є.

По-друге, перебуваючи на території України на законних підставах, в рамках туристичного маршруту, і в межах визначеного часу, такий іноземець підпадає тимчасово також і під юрисдикцію окремого вітчизняного законодавства. Між тим, окреслені правові статуси особи іноземця також напряду залежать і від певних видів ратифікованих Україною міжнародних правових актів, що обов'язково необхідно враховувати як під час отримання заяв повідомлень про вчинення злочинів вказаної категорії, так і під час проведення з потерпілими іноземцями окремих слідчих (розшукових) дій.

Отримання від вказаних осіб заяв про шахрайство та допит останніх, і проведення з ними необхідних слідчих (розшукових)

дій має ряд особливостей, що тісно пов'язані з такими аспектами як:

- 1) короткостроковістю їх перебування на території України;
- 2) необізнаністю з питань існуючих загальних правил кримінального провадження;
- 3) незнанням мови, на якій здійснюється кримінальне провадження;
- 4) наявністю різноманітного розташування місць проведення допиту;
- 5) інколи недовірливе відношення до вітчизняних правоохоронних органів, що склалося на ґрунті помилок політичних, ідеологічних та інших чинників.

Для уникнення негативних наслідків, які можуть зумовити вказані аспекти, необхідно слідчим органам не лише вчасно внести заяви про злочин з відповідними достовірними даними до ЄРДР, але й своєчасно проводити належні процесуальні дії з потерпілими іноземцями, з метою з'ясування всіх обставин, що цікавлять слідство та встановлення осіб, причетних до вчинення вказаної категорії кримінальних правопорушень.

Потерпілий-іноземець, спілкуючись з шахраями, є очевидцем вчиненого щодо нього кримінального правопорушення і виступає одним із основних учасників кримінального процесу, який може надати з цього питання вичерпну інформацію. Відповідно до цього, з самого початку досудового розслідування вказаної категорії шахрайств необхідно, по-перше, врахувати, який ще час потерпілий, не порушуючи законів щодо свого перебування в Україні, буде в змозі перебувати на її території. По-друге, вказане розслідування повинно обов'язково мати не лише чітке планування, а й строки з проведення кожного заходу з потерпілим іноземцем. По-третє, враховуючи психологічні фактори, які можуть бути притаманні такій особі та факт незнання нею мови, на якій здійснюється кримінальне провадження, необхідно обов'язково

залучати відповідного перекладача, і краще, якщо він буде представником відповідної туристичної групи, або агенції, або ж, працівника консульського чи дипломатичного представництва його країни, що дозволить швидше встановити психологічний контакт з потерпілим і створить атмосферу доброзичливого відношення. Доречним буде запросити для надання правової консультативної допомоги й адвоката, як представника потерпілого. По-четверте, у зв'язку з тим, що допит потерпілого іноземця може проходити за місцем його тимчасового перебування, як то: номер в готелі, кімната приїжджих на вокзалах, в аеропортах, в орендній квартирі, в консульських представництвах тощо, необхідно даний факт врахувати та максимально ефективно його використати для цілей розслідування. Зокрема, в затишній безпосередній атмосфері за умови коректного лідерства слідчого можливо максимально позитивно впливати на потерпілого, що в свою чергу дозволить встановити з ним психологічний контакт, і, як наслідок, сприятиме успіху під час проведення відповідної слідчої (розшукової) чи іншої процесуальної дії.

Звичайно, допит потерпілого здійснюється з дотриманням всіх процесуальних вимог, передбачених положеннями КПК України. Разом із тим, при допиті потерпілого, який є громадянином іншої держави, з питань попередження потерпілого іноземця про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивих свідчень, доцільно роз'яснити, що озвучуючи вказані вимоги, слідчий ніяким чином не ставить його повідомлення під сумнів, а лише дотримується процедури, прописаної в чинному КПК України, і що вказані правові вимоги за своїм змістом є дещо схожими з англосаксонською системою права з питань надання особою показань під присягою. Крім того, від своєчасного надання потерпілим найбільш достовірної, об'єктивної та повної інформації, буде залежати, наскільки швидко правоохоронні органи встановлять шахраїв та їх місце знаходження,

і своєчасно застосують відповідні заходи, які дозволять відшкодувати завдану потерпілому шкоду. Доцільно також зазначити, що надання ним більш вичерпної інформації з усіх питань, що цікавлять слідство, сприятиме в уникненні подальшої необхідності проведення його повторного допиту.

Умовно, питання, що підлягають з'ясуванню під час допиту, можна поділити на ті, що стосуються особи самого потерпілого, починаючи з його прізвища, і ті, які стосуються обставин вчинення щодо нього шахрайських дій та їх правових наслідків. Але у будь-якому випадку, починаючи допит потерпілого-іноземця, доцільно від імені вищих державних органів влади України наголосити на щирому співчутті того, що з ним трапилося і підкреслити, що правоохоронними органами держави буде вжито всіх необхідних заходів до найшвидшого встановлення злочинців.

Враховуючи фактор тимчасового перебування, під час проведення допиту такого потерпілого, чи здійснення з ним інших процесуальних дій, бажано документувати всі проведенні дії не лише у відповідних протоколах, але й застосовувати під час проведення цих дій належні технічні засоби фіксування, з дотриманням усіх процесуальних вимог щодо їх застосування. Окрім того, у випадках розслідування шахрайських дій в сфері міжнародного туризму, вчинених відносно іноземців, необхідно на початку допиту, при наявності такої можливості, більш уважно ознайомитися з усіма матеріалами справи та правильно визначити всі обставини, які необхідно з'ясувати, з дотриманням конкретики формування таких запитань, їх послідовності та логічності у відповідності до предмету допиту.

З метою встановлення обставин, що цікавлять слідство, приблизне коло питань, які необхідно з'ясувати під час допиту потерпілого, який став жертвою шахрайства в сфері надання туристичних послуг, може бути наступним:

- 1) з яких джерел, коли, та за яких обставин потерпілий дізнався про відповідного суб'єкта надання туристичних послуг;
- 2) дата, час, яким транспортом прибув до України (якщо потерпілий є громадянином іншої держави);
- 3) де саме, і коли відбулася зустріч та укладання угоди з суб'єктом надання туристичних послуг;
- 4) чи були попередні телефоні розмови з цим суб'єктом щодо отримання туристичних послуг;
- 5) наявність у потерпілого власних транспортних засобів та яких саме;
- 6) чи проводилися, якщо так, то де, і коли попередні зустрічі з особами шахраями з питань оформлення будь яких документів з питань туристичного обслуговування;
- 7) чи надавалися потерпілим, і з якою метою копії та оригінали особистих та інших документів на вимогу шахраїв;
- 8) чи були присутні інші особи (свідки) під час таких зустрічей та при укладанні угоди з надання послуг в сфері туризму;
- 9) які туристичні послуги, і в якому обсязі обіцяли надати шахраї, та які насправді послуги були надані;
- 10) чи надавалися транспортні та екскурсійні послуги, і чи відповідало угоді місце поселення, рівень комфортності, умови мешкання, харчування, медичного страхування тощо;
- 11) хто ще зі знайомих чи друзів постраждав чи міг постраждати від дій цих шахраїв;
- 12) яка була форма розрахунку – готівкова чи безготівкова, і за якими реквізитами здійснювався перерахунок коштів та які документи підтверджують цей факт;
- 13) яка шкода була завдана потерпілому та на яку суму;
- 14) чи було повідомлено туриста з боку туроператора (тур-агента) про ймовірні ризики, і які заходи запобігання були запропоновані;

- 15) які ознаки зовнішності мали шахраї, у тому числі й особливі ознаки, і чи мали рівень знання іноземної мови та якої саме;
- 16) чи може потерпілий описати їх зовнішність, і чи зможе в подальшому та за якими ознаками їх упізнати.

Як ми вже раніше зазначали, специфікою шахрайства у сфері туризму є складність розмежування злочину від цивільно-правових відносин. Межа настільки є тонкою, що ряд суб'єктів туристичної діяльності може помилково допитуватися не в тому статусі, якому вони відповідають. Звідси тяганина, закриття кримінального провадження, судові тяжби щодо порушення прав учасників та норм кримінального процесу та ін.

Так, відповідно до ст. 87 КПК України, суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод і вважати недопустимими докази, що були отримані з показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні [85].

Разом із тим, допит в статусі підозрюваної особи, яка не вчинила кримінального правопорушення, зумовлює документальну тяганину: низку скарг та пояснень, складання постанов про закриття кримінального провадження відносно цієї особи та ін.

Наведемо приклад. Так, турагент К. заключив договір з туристом Р. на туристичне обслуговування щодо поїздки до Єгипту. Оплативши кошти та отримавши чек про оплату, Р. став чекати дати подорожі. Однак за два дні до вильоту турагент перестав відповідати на телефонні дзвінки, відповідно, подорож не відбулась. Місце знаходження турагента було встановлено і він був допитаний в якості підозрюваного. Однак пізніше з'ясувалося, що до шахрайства був причетний туроператор, а турагент зник, тому що побоювався помсти з боку ошуканих туристів [186].

Вказане надає підстави стверджувати, що одні й ті самі суб'єкти туристичної діяльності можуть за різних обставин виступати як

підозрювані, так і свідки. Тому першочерговою задачею слідчого є чітко визначити перед допитом, яке відношення особа має до події кримінального правопорушення. Процесуальні особливості допитів осіб, які знаходяться у вказаних статусах, докладно розписані у юридичній літературі. У зв'язку з цим, пропонуємо більшу увагу приділити тактичній складовій та специфіці предмету допитів осіб, які є суб'єктами турагентської та туроператорської діяльності, а також представників інших юридичних осіб.

На наше переконання, допит таких осіб повинен складатися з декількох послідовних частин, кожна з яких передбачає застосування певних тактичних прийомів та з'ясування відповідних обставин:

- 1) з'ясування обставин, що характеризують особу допитуваного;
- 2) з'ясування загальної характеристики діяльності підприємства (здійснюється шляхом отримання інформації про підстави здійснення діяльності; її особливості; який вид туризму пропонується, в яких напрямках, скільки років у туристичному бізнесі тощо);
- 3) «завуальоване» з'ясування фактів, які можуть свідчити про незаконність діяльності (наявність ліцензій, дозволів, реєстраційних та установчих документів, статутний капітал відповідно вимог до такого роду діяльності, страхові внески та банківські гарантії, відповідність фактичної і юридичної адреси суб'єкта туристичної діяльності тощо);
- 4) з'ясування рівня взаємин з іншими суб'єктами туристичної діяльності;
- 5) з'ясування безпосередніх обставин, що мають відношення до події шахрайства.

При з'ясуванні обставин, що характеризують особу, слід враховувати, що п. 4 ст. 91 КПК України чітко визначає обов'язок встановлювати обставини, які впливають на ступінь тяжкості

вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження [85].

За загальними криміналістичними правилами починати допит необхідно зі встановлення психологічного контакту з допитуваним. Цієї позиції дотримується й О. П. Вашук, який наголошує на ролі попередніх бесід учасників задля досягнення встановлення психологічного контакту [16, с. 295].

Не дивно, що американський педагог-психолог Дейл Корнегі майже сто років тому започаткував концепцію безконфліктного спілкування завдяки переведенню наукових розробок психологів у практичному напрямі. Серед низки правил, одними з головніших він вважав «щире захоплення людьми» та «прояв інтересу до людей» [63].

Минуло багато часу, а ці методи впливу на людей діють дотепер. Не виключенням є й учасники кримінального процесу. Для того, щоб контакт відбувся, слідчий повинен попередньо з'ясувати коло інтересів допитуваної особи і намагатися спрямувати початок бесіди саме у це русло. Наприклад, починаючи допит турагента або туроператора, доцільно виявити інтерес до виду туристичного продукту, який пропонується та реалізується; поцікавитися, які напрямки наразі є популярними, в чому їх переваги; як складно йому утриматися у вельми конкурентному бізнесі тощо. Можна перевести увагу допитуваної особи й на її захоплення або хобі. Наприклад, розповідаючи про переваги відпочинку в Єгипті, турагент випадково обмовився, що сам є прихильником дайвінгу. В цей момент слідчий може виявити інтерес до даного виду підводного плавання. Як показує практика, допитувані охоче ведуть розмови на теми, що їм цікаві, особливо, якщо відчувають щирий інтерес.

Ряд вчених в якості тактичних прийомів пропонує для встановлення комунікативного контакту демонструвати обізнаність

слідчого про обставини життя допитуваного, його потреби та інтереси [216, с. 196]. Проте, ми не є прихильниками такої позиції. Демонструючи надмірну обізнаність в особистому житті допитуваного можна отримати зворотну реакцію з боку останнього, який вважатиме себе об'єктом дуже пильної уваги.

За такою ж схемою доцільно побудувати допит й інших категорій осіб. Так, наприклад, предметом допиту працівника готельного бізнесу може стати тема сучасного готельного менеджменту, особливості діяльності, сильні та слабкі сторони організації готельного бізнесу тощо.

Після встановлення психологічного контакту та бесід на загальні теми, необхідно з'ясувати форму управління конкретним готельним об'єктом (який вказаний в договорі, що укладений з туристом). Як зазначає О. О. Лупич, існують такі форми управління, як: самостійне управління готелем; самостійне управління з участю в готельній асоціації; самостійне управління за франчайзинговою угодою; лізинг власності оператору; підписання контракту на управління з незалежним готельним оператором. Також актуальними стануть питання, відповідь на які дозволить оцінити діяльність підприємства готельного господарства. Необхідно з'ясувати умови та зміст співпраці між туроператором та готельним підприємством; кількість номерів готелів; кількість обслуговуючого персоналу, їх права та обов'язки; коефіцієнт використання місткості (коефіцієнт завантаження, наповненості, заповнюваності) готелів; кількість обслугованих гостей, у тому числі й іноземців; обороти від діяльності готелів (прибутки та витрати) [98, с. 92].

Допит представників авіакомпаній, залізничних компаній, автомобільного транспорту та ін. повинен зводитися до: з'ясування питань щодо співробітництва туроператора з суб'єктом надання послуг з перевезення туристів (у повітрі, по автошляхах, по залізничним лініям, на воді); форм та змісту договірних

відносин; виконання договірних зобов'язань з боку суб'єктів перевезення (наприклад, авіакомпанії щодо авіаперельоту туристів та ін.); виконання договірних зобов'язань з боку туроператора щодо оплати послуг з перевезення.

Так, забезпечення перевезення туристів авіаційним транспортом може відбуватися шляхом укладання між оператором та авіакомпанією договору на квоту місць на регулярних авіарейсах, підписання агентської угоди або форми чартеру, що залежить від масовості турпотoku, сезонності, можливостей туроператора та інших факторів. Між туроператором та залізничною компанією також існує декілька варіантів угод: замовлення місць в регулярних потягах та організація чартерних потягів та спеціальних туристських потягів. Автобусні подорожі можуть бути організовані як на власних автобусах туроператора, так і на орендованих автобусах, що належать незалежним автотранспортним підприємствам. Як правило, туристичні фірми працюють з орендованими автобусами. З власниками автотранспортного підприємства укладається спеціальний договір на оренду автобуса під туристичні перевезення [72].

Для орієнтування в питаннях щодо перевезення туристів, слідчому необхідно перед допитом ознайомитися з особливостями регулювання відносин з перевезення, що регулюються наступними нормативними актами: Кодексом торговельного мореплавства [75], Повітряним кодексом [136], Законом України «Про автомобільний транспорт» [143], Законом України «Про залізничний транспорт» [147] тощо. Водночас, загальні питання щодо правил перевезення громадян регулюються ЦК України. Так, відповідно до ст. 910 вказаного нормативного документа, за укладеним договором перевезення пасажиря перевізник зобов'язується перевезти пасажиря у пункт призначення, а в разі задачі багажу – доставити останній у пункт призначення та видати особі, яка має право на його одержання, а пасажир зобов'язується сплатити

встановлену плату за проїзд, а в наявності багажу – також плату за його перевезення [203].

При допиті представника страхової компанії слід з'ясувати: чи є у страховій компанії ліцензія на право провадити цей вид діяльності; які страхові послуги надаються відповідно до умов страхового полісу; які страхові програми існують; які розміри страхових платежів і яким чином здійснюється співпраця з туроператором; з якими суб'єктами туристичної діяльності відбувається співпраця; як представник може охарактеризувати діяльність певного туроператора; як часто мають місце страхові випадки тощо.

Банківський працівник в основному допитується з приводу організації роботи банку та порядку розрахунків, операцій із банківськими картками тощо.

Під час допиту вказаних суб'єктів необхідно з'ясувати їх рівень обізнаності в окремих економічних, юридичних питаннях, особливостях туристичного обслуговування та ведення туристичного бізнесу взагалі. Встановлення цих обставин є дуже важливим, оскільки у більшості випадків підозрювані посилаються на неухважність, випадковість обставин, необізнаність в деяких питаннях тощо.

Виходячи з цього, можна сформулювати шість груп осіб, які можуть виступати свідками у справах щодо шахрайства у сфері надання туристичних послуг:

- 1) особи, які мають відношення до створення, просування та реалізації туристичного продукту (туроператори, рекламні агенти, турагенти та ін.);
- 2) особи, які мають відношення до надання туристичних послуг (з перевезення; готельного обслуговування; екскурсійних та розважальних послуг тощо);
- 3) представники органів, що здійснюють регулювання в галузі туризму та службовці органів державної влади, які здійснювали реєстрацію юридичної особи, видавали ліцензію;

- 4) представники банківських установ;
- 5) представники консульських установ та інших уповноважених органів, на які законом покладено обов'язки щодо розгляду візових клопотань та прийняття рішень стосовно оформлення віз тощо для виконання взятих зобов'язань перед туристами;
- 6) інші категорії свідків, які не мають відношення до туристичного бізнесу, але володіють інформацією, що має значення для справи (рекламні агенти, знайомі, родичі учасників процесу; випадкові свідки, які спостерігали подію та ін.

Як показує практика, серед вказаних категорій осіб статус підозрюваного набувають частіше турагенти, рідше – представники туроператорської компанії. При цьому, слід мати на увазі, що туроператор враховується як юридична особа, до якої може входити велике коло суб'єктів, зокрема: генеральний директор, фінансовий директор, головний менеджер з туризму, менеджер з маркетингу, менеджер зі співпраці з турагенствами тощо. Здебільшого до шахрайства має відношення менеджер зі співпраці з турагенствами. Між тим, іноді інші представники компанії також прямо або опосередковано причетні до цього, у тому числі директор.

За справедливим зауваженням К.О. Чаплинського, допит є однією з найскладніших у тактичному та психологічному розумінні слідчих дій. Особливо у випадках, якщо допитуваним є член злочинної групи. Вони не зацікавлені у повному й всебічному розкритті злочину, що не може не впливати на правдивість їх показань. Тому для успішного проведення допиту і отримання позитивних результатів слідчі повинні володіти законами мислення, логічних методів і прийомів, даних психології та тактичних прийомів допиту, що розроблені у криміналістиці [205, с. 94].

У цьому розрізі О.А. Клименко звертає увагу, що у 23,5% випадків обвинувачені за фактом шахрайства у сфері туризму

не визнали в суді свою вину, застосувавши специфічні способи свого захисту, щоб уникнути покарання за вчинення шахрайства. При цьому саме неспроможність виконати цивільно-правові зобов'язання та надати туристичні послуги, що зумовлена діями (бездіяльністю) будь-кого, але не шахрая, було основним мотивуванням у таких злочинців на досудовому розслідуванні та в суді [66].

Цей факт підтверджується й результатами вивчення емпіричної бази, зокрема, тільки у 16% випадків підозрювані визнали свою вину. Заперечуючи свою причетність до шахрайства, туроператор в основному посилався на турагента, пояснюючи, що останній привласнив грошові кошти туристів, прикриваючись його іменем і йому нічого про це невідомо (27%). І навпаки – турагент посилався на причетність до вчинення обману з боку туроператора, якому він гроші передав, але туристичні послуги туристу так і не були надані (41%). У 16% випадків туроператор та турагент посилалися на третіх осіб, які мали відношення до супроводження туристичних угод і не виконали зобов'язання (страховики, авіакомпанії, готельні представництва та ін.). Втім, ці ситуації стосуються тих способів, які вчинені особами, які мають офіційне відношення до туристичного бізнесу.

Рідко визнають свою вину й засновники фіктивних «туристичних фірм», заперечуючи своє відношення до шахрайства. Так, Кіровоградською місцевою прокуратурою погоджено повідомлення про підозру «директору» туристичного агентства, яка у літку 2018 року ошукала людей на суму приблизно 1,5 млн. грн. під приводом організації туристичних поїздок закордон. В ході слідства встановлено причетність директора турагентства до 25 епізодів шахрайства. Між тим, через недостатній обсяг доказів, до підозрюваної було застосовано захід запобігання, не пов'язаний із позбавленням волі, внаслідок чого вона переховується від слідства та суду та оголошена в розшук [116].

Загалом, плануючи допит, слідчий психологічно повинен бути готовим до протидії з боку допитуваного, що може проявлятися у вигляді надання неправдивих показань, відмови від надання показань, замовчування важливих обставин, викривлення інформації тощо.

Не рідким є факт облагородження своїх суспільно-небезпечних діянь. У цьому контексті А. В. Савченко звертає увагу, що мотивування злочину – це раціональне пояснення особою причин своїх суспільно-небезпечних діянь або бездіяльності, шляхом висвітлення тих прийнятних для неї обставин, котрі спонукали її до його вчинення. Науковець наголошує, що те, що пояснює або розтлумачує суб'єкт, іноді зовсім не збігається з його реальною мотивацією і переважна кількість злочинного елементу прагне свідомо приховати мотивацію своїх вчинків, здійснюючи виправдання, облагороджування своїх дій [173].

Задача слідчого – спростувати подібні свідчення шляхом виявлення протиріч між наданими показаннями та реальними діями на момент вчинення злочину.

Натомість, Є. В. Дехтярьов у таких випадках, з метою послідовного викриття неправди та поступового формування установок на надання правдивих показань, пропонує акцент у роботі слідчого робити на широкому використанні можливостей з пред'явлення доказів допитуваному. При цьому можливі два варіанти реалізації слідчим наявної в нього сукупності доказів. Перший – це пред'явлення доказів під час проведення декількох допитів, що послідовно змінюють один одного. Другий – всієї сукупності зібраних доказів на одному з допитів підозрюваного, спеціально призначеному для його викриття. Як свідчить практика, обидва з них досить успішно використовуються для отримання правдивих показань. Як правило, послідовне пред'явлення системи доказів на низці допитів здійснюється в тих випадках, коли підозрюваний вчинив декілька злочинів, що не дозволяє

одночасно з'ясувати обставини протиправної діяльності під час проведення однієї слідчої дії; відсутності можливості отримання окремих доказів у короткі терміни (наприклад, у зв'язку з міжрегіональним характером вчинення шахрайства). В усіх інших випадках, пред'явлення доказів повинно здійснюватися на одному допиті [35, с. 288].

Враховуючи специфіку шахрайства у сфері надання туристичних послуг, пропонуємо наступний перелік обставин, що підлягають встановленню під час допиту підозрюваної особи, котра є турагентом:

- біографічні дані;
- який досвід роботи у туристичному бізнесі;
- протягом якого терміну особа працює в даному агентстві, де раніше працювала;
- основні нормативно-правові акти, якими особа керується у своїй роботі, у тому числі й відомчі;
- які документи надають право здійснювати діяльність у сфері туризму;
- який склад осіб входить до штату турагентства;
- який порядок співпраці з туроператорами, які критерії їх вибору;
- з якими саме туроператорами здійснюється співпраця;
- який вид туризму є сферою інтересів (міжнародний в'їзний, міжнародний виїзний, внутрішній);
- який порядок укладання договорів з туроператором та на який вид послуг в туристичній сфері;
- яка взаємодія зі страховими компаніями, банками, фінансовими установами, транспортними організаціями, консульськими установами та іншими уповноваженими органами, на які законом покладено обов'язки щодо розгляду візових клопотань та прийняття рішень стосовно оформлення віз тощо для виконання взятих зобов'язань перед туристами;

- чи була особа раніше притягнута до кримінальної відповідальності за шахрайські дії, у тому числі у сфері туризму;
- порядок оплати туристичних послуг, в яких документах відображається цей факт (касові чеки, квитанція, корінець прибутку касового ордеру тощо);
- чи перераховані були гроші туроператору, якщо так, то в який спосіб і в який термін;
- чи були надані туристові достовірні відомості про умови надання туристичних послуг, в якій формі цей факт було доведено;
- чи було реальним виконання зобов'язань на момент укладання договору, які аргументи на підтвердження цього;
- чи було виконано весь обсяг зобов'язань перед туристом, якщо ні, то через які причини;
- чи звертався до турагента турист з претензіями та вимогами повернути гроші, сплачені за туристичний продукт, який не було отримано, яка реакція турагента була на цей факт.

Перелік обставин, що підлягають встановленню під час допиту підозрюваної особи – представника туроператора схожий, але є деякі відмінності, пов'язані з тим, що туроператор працює з туристами здебільшого через посередників. Відтак, встановленню підлягають:

- біографічні дані, наявність судимості, чи була особа притягнута раніше до кримінальної відповідальності за шахрайства тощо;
- який досвід роботи у туристичному бізнесі;
- протягом якого терміну особа працює в даній туристичній компанії, де раніше працювала;
- який вид туристичного продукту пропонується туроператором;
- основні нормативно-правові акти, якими особа керується у своїй роботі, у тому числі й відомчі;

- яка організаційно-правова форма;
- чи є ліцензія на туроператорську діяльність, якими установчими та реєстраційними документами підтверджується законність діяльності;
- чи є постанова на облік та реєстрація в податкових, статистичних органах, Пенсійному фонді;
- чи відкриті рахунки у банківських установах, чи має лист-гарантію з банку чи іншої кредитної установи;
- які суми коштів має туроператор для покриття можливих збитків, заподіяних туристу;
- які структурні підрозділи має компанія-туроператор, хто засновник, директор, скільки осіб входить до складу компанії;
- які органи з питань туристичної сфери контролюють діяльність (планово, позапланово) і як часто у межах року;
- який порядок та підстави співпраці з туристичними агентствами, чи зі всіма турагентами погоджується співпрацювати туроператор, які критерії згоди і яка кількість турагентів, з якими здійснюється співпраця;
- чи були випадки, коли турагенти діяли самостійно, а не як посередники туроператора;
- чи були випадки, коли турагент, з яким здійснюється співпраця, навмисно не виконував перед туристом взяті на себе зобов'язання;
- який вид туристичних послуг надається особисто туроператором, а який турагентом, від чого це залежить;
- характер зв'язків з підприємствами харчування, розміщення, транспорту, культурно-освітніми закладами, екскурсійними бюро;
- порядок укладання договорів чи угод (зі страховими компаніями, банками, фінансовими установами, транспортними організаціями тощо) для виконання взятих зобов'язань перед туристами;

- чи орендують туроператори на основі довгострокових контрактів чи угод транспортні засоби, готелі, туристичні бази та інші об'єкти розміщення;
- чи акредитований офіційно туроператор у посольстві іноземної держави, куди направляє туристів;
- порядок співпраці з туристичними агентами у питаннях надання туристичних послуг представництва яких розташовані за межами України. Порядок оформлення такої співпраці;
- у яких сферах з надання туристичних послуг відбувається співпраця з міжнародними партнерами;
- в яких відомостях, документах знаходиться інформація відносно місць безпосередньої туристичної діяльності;
- порядок оплати туристичних послуг, та якими документами вони оформлюються (касові чеки, квитанція, корінець прибутку касового ордеру тощо);
- порядок отримання коштів від посередників туристичної діяльності (турагентів та ін.);
- чи була особа раніше притягнута до кримінальної відповідальності за шахрайські дії, у тому числі у сфері туризму;
- чи були надані туристові достовірні відомості про умови надання туристичних послуг, в якій формі цей факт було доведено;
- чи було повідомлено туриста з боку туроператора про ймовірні ризики і які заходи щодо їх уникнення були запропоновані;
- чи дотримувався туроператор умов надання заздалегідь оговорених послуг згідно договору про туристичне обслуговування;
- чи було реальним для туроператора виконання зобов'язань на момент укладання договору, які аргументи на підтвердження цього;

- чи було виконано весь обсяг зобов'язань перед туристом, якщо ні, то через які причини;
- якщо туроператор посилається, що не в змозі був виконати частину заздалегідь оговорених туристичних послуг в силу об'єктивних обставин, чи вжив він заходів, які є альтернативними, чи було компенсовано туристу різницю між сплаченими та отриманими послугами;
- чи звертався до туроператора турист з претензіями та вимогами повернути гроші, сплачені за туристичний продукт, який не було отримано, які дії були з боку туроператора тощо.

Серед тактичних прийомів, загально визнаних і опрацьованих криміналістикою, можна використовувати таку їх послідовну схему: «встановлення психологічного контакту», «вільна розповідь», «з'ясування деталей, які, на погляд підозрюваного, є другорядними, але за якими фактично маскується головне питання про причетність до злочину», «деталізація показань допитуваного», «співставлення показань допитуваного з наявними фактами». При цьому, спочатку можна використовувати тактичний прийом «приховування поінформованості», поступово переходячи до тактичного прийому «створення уяви про достатню поінформованість слідчого» та «логічний аналіз протиріч» тощо.

Втім, у зв'язку із тим, що у даній категорії справ більшість слідів злочинців відображається в документах, вважаємо найбільш ефективним прийомом вважати раптове пред'явлення доказів, зокрема документів.

Тактика пред'явлення доказів безпосередньо на допиті вимагає використовувати їх по черзі, у порядку зростання доказової сили та у логічній послідовності. Ефективним є пред'явлення підозрюваному різноманітних документів, заяв, що надавалися ним у відповідні установи, де потім були вилучені. Спочатку слід запитати, чи є на пред'явлених документах рукописні записи,

підписи, виконані від його імені. Якщо висновки експертного дослідження свідчать про це, але шахрай такий факт заперечує, необхідно зачитати висновок експерта [132].

Загалом, перелік осіб, які підлягають допиту, може залежати від того, які у туроператора були договірні відносини і з якими саме партнерами, а також – від характеру невиконаних зобов'язань та порушених прав суб'єктів туристичного бізнесу та споживачів туристичних послуг.

Це можуть бути договори на екскурсійне обслуговування, на перевезення, на готельне обслуговування, послуг з громадського харчування. При виконанні зобов'язань з надання туристичних послуг має місце покладення виконання його на третю особу, тобто конструкція, де турист виступає як кредитор, а туристична фірма, як боржник, який покладає виконання зобов'язань на третіх осіб, безпосереднім виконавцем окремих видів послуг [141].

Між тим, як свідчить практика, у 85% випадків сторони покладають провину на іншу сторону, заперечуючи при цьому заздалегідь сплановані дії, спрямовані на зменшення обсягу та якості оплачених послуг або взагалі на їх ненадання. Ці обставини зумовляють необхідність у проведенні одночасних допитів двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. При цьому, одночасний допит може проводитися у різних варіаціях – між свідками, між підозрюваними, між свідком та потерпілим, між потерпілим та підозрюваним. Предмет допиту у всіх варіаціях здебільшого схожий, відмінність в основному полягає в меті допиту, його процедурі та правах і обов'язках допитуваних осіб.

Досить часто виникають проблеми щодо розмежування зобов'язань перевізника та туроператора з виконання договору перевезення пасажирів та багажу. Тому необхідно у кожній із сторін з'ясувати, який між ними був укладений договір, що передбачено його умовами (туроператор взяв на себе зобов'язання перед

туристом контролювати належне виконання зазначених у ньому послуг чи перевізник). Якщо умовами договору не передбачений такий контроль, то відповідно до міжнародного законодавства, відповідальність за неналежне виконання послуг нестиме перевізник. Туроператор в регресному порядку має право пред'явити позов до перевізника за порушення взятих на себе зобов'язань [141]. Якщо ж буде з'ясовано, що туроператор навмисно не виконав зобов'язання перед перевізником щодо оплати послуг з перевезення, хоча при цьому гроші були сплачені туристом, можна поставити під сумнів сумлінність намірів туроператора.

У ході одночасного допиту між туроператором та представником готельного бізнесу, важливо з'ясувати, яким чином здійснювалася співпраця між туроператором та готельним підприємством (оренда готелю, робота на умовах безвідключного бронювання, робота на умовах пріоритетного бронювання, разові заявки на умовах стандартної комісії). Їх вибір обумовлюється цілями туроператора та готельєра та їх очікуванням від співробітництва. В основному співпраця відбувається у формі разових заявок, що може будуватися двома способами: з оплатою послуг туроператору і з оплатою послуг на місці. У першому випадку оператор приймає від клієнта повну оплату вартості готельних послуг і до закінчення встановленого в підтвердженні бронювання терміну оплачує рахунок готельєра, залишаючи собі розмір своїх комісійних. У другому випадку розрахунок клієнта, оператора і готелю відбувається безпосередньо на стійці готельного підприємства. При цьому, розмір комісійної винагороди автоматично зараховується на спеціально відкритий для туроператора рахунок в готелі. Після закінчення визначеного терміну, працівниками оператора і готелю складається акт звірки виконаних робіт, у якому відзначається сума комісійної винагороди туроператора за минулий період. Визначена сума або переводиться на рахунок туроператора, або може накопичуватися [72]. Виходячи

з цього, слід з'ясувати зміст та форму договірних зобов'язань, характер домовленостей, чи були вони виконані з боку кожної із сторін по відношенню один до одного, а також до туриста.

Приблизно таким же повинен бути предмет допиту осіб, які мають відношення до екскурсійного обслуговування. Так, згідно ст. 21 Закону України «Про туризм», за договором на екскурсійне обслуговування одна сторона (суб'єкт, що здійснює туристичну діяльність) за встановлену договором плату зобов'язується надати за замовленням іншої сторони (екскурсанта) обслуговування, істотною частиною якого є послуги екскурсовода (гіда-перекладача) загальною тривалістю не більше 24 годин, які не включають у себе послуги з розміщенням [165]. Звідси – предметом одночасного допиту є обставини, що стосуються надання екскурсійних послуг, їх якості та характеру надання.

Одночасні допити можуть проводитися також між страховиками та туроператорами, страховиками та потерпілими, турагентом та представником туроператора, турагентом та потерпілим, а також в інших варіаціях. Зокрема, положення статті 224 КПК України дозволяє проводити одночасні допити більше, ніж з двома особами. На наше переконання, це можна здійснювати у тих випадках, коли одне і те ж протиріччя стосується певного факту.

Наведемо приклад. Турагент Р., який є представником турагентства «Х», діючи як посередник туроператора «ХХ», уклав договір на туристичне обслуговування із гр-м М. Як показав гр-н М., грошові кошти за отримання туристичного продукту були сплачені, про що свідчить квитанція, однак послуги надані так і не були. На допиті турагент відстоював позицію, що він перерахував туроператору грошові кошти. У свою чергу, туроператор відстоював позицію, що він ніяких грошей від турагента не отримував, тому призупинив реалізацію туристичного продукту для гр-на М. [185]. У цій ситуації предметом протиріч став

факт сплати грошових коштів за отримання туристичних послуг та факт їх перерахування туроператору. За таких обставин можна провести одночасний допит потерпілого гр-на М., турагента та представника туроператора.

3.2. Тактика слідчих (розшукових) дій, спрямованих на вилучення інформації з матеріальних об'єктів

Ефективне розслідування злочину неможливе без чіткої організації цього процесу, що полягає у визначенні оптимальних напрямків та правильному розміщенні сил і створенні сприятливих умов. Як показує практика, в організаціях, що мають відношення до створення та реалізації туристичного продукту, залишається велика кількість предметів та документів, вилучення та вивчення яких сприяє встановленню об'єктивної істини у справі. Між тим, процес вилучення низки об'єктів супроводжується деякими проблемами, що потребують вирішення як на законодавчому рівні, так і в рамках тактики проведення слідчих (розшукових) дій.

За кримінальним процесуальним законодавством, процес вилучення предметів, речей та документів може здійснюватися як під час проведення слідчих (розшукових) дій, так і при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. При цьому вилучається велика кількість паперових документів, а також документів, інформація в яких зафіксована на електронних носіях (жорстких дисках, комп'ютерах, серверах, мобільних телефонах тощо) [54].

Згідно статті 168 КПК України, тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу в порядку, передбаченому статтями 207, 208 цього Кодексу. Кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставлянням

затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно. Згідно частини 2 вказаної норми, тимчасове вилучення майна може здійснюватися також під час обшуку (якщо об'єкти не вказані в ухвалі слідчого судді), огляду. Крім того, надати стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться речі і документи, що мають значення для провадження, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку) вимагає положення статті 159 КПК України (тимчасовий доступ до речей та документів). Вилучення речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу, дозволяється й під час проведення огляду (стаття 237 КПК України) [85].

В цьому розрізі слід звернути увагу й на той факт, що законодавець, окрім вилучення, передбачив ще й таку форму отримання речових доказів, як витребування, тобто звернення про добровільне надання речей, документів, відомостей, які мають значення для кримінального провадження.

Сторона обвинувачення також має право збирати докази шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків ревізій та актів перевірок. Втім, цілком погоджуємося із О. В. Капліною, яка слушно акцентує, що цей спосіб збирання доказів не має такої чіткої процесуальної форми, як проведення слідчих (розшукових) дій. Витребувати можливо, якщо достовірно відомо, що речі, документи, відомості знаходяться чи зберігаються в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, у службових або фізичних осіб. У законі не вказано, в якій формі повинно відбуватися витребування – письмовій чи усній. Натомість, як представникам сторони обвинувачення, так і стороні

захисту перевагу необхідно надавати письмовій формі, оскільки, з одного боку, це дозволить надати спілкуванню офіційної форми, яка відповідає вимогам діловодства, забезпечить повагу та інтереси органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб, а з другого – сприятиме отриманню доказів, які відповідають вимогам допустимості. Практика виробила форми звернення з вимогою про надання речей, документів або відомостей – для слідчого та прокурора це може бути постанова (яка є обов'язковою для виконання (ч. 5 ст. 40 КПК)), звернення, доручення, клопотання, запит; для представників сторони захисту – заява або клопотання, а для захисника також й адвокатський запит (п. 1 ч. 1 ст. 20, ст. 24 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [61, с. 227-228].

Дискусійним залишається питання щодо документування речового доказу, у тому числі й документа, який надходить до органів досудового розслідування в порядку добровільного надання. Загалом, така форма залучення речового доказу до кримінального провадження прямо не передбачена КПК України, а витікає з положень ч. 1 та ч. 2 ст. 100 (де зазначено, що речовий доказ може вилучатися як доказ на підставі судового рішення або бути добровільно наданий стороні кримінального провадження).

З цього приводу І. Ю. Кайло наголошує, що такою доволі абстрактною вказівкою й обмежується законодавче регулювання порядку оформлення речового доказу, що добровільно наданий стороні кримінального провадження. При цьому, науковець звертає увагу, що практика залучення речових доказів у порядку добровільного надання має два шляхи: перший – особа, яка бажає подати речовий доказ, звертається із клопотанням долучити дану річ до матеріалів провадження, а слідчий, задовольнивши це клопотання, складає протокол огляду з фото-таблицею. Другий варіант – особа вказує на бажання надати доказ під час

проведення слідчої дії, про що вказується в протоколі такої слідчої дії, після чого слідчий знову ж таки складає протокол огляду предмету з фото-таблицею [48, с. 131].

Такий підхід може бути цілком прийнятним. Разом з тим, вважаємо обов'язковим при цьому перевіряти джерело та шляхи надходження таких речових доказів до органів досудового розслідування. Долучаючи до справи фактичні дані, джерело яких не відоме або сумнівне, слідчий зумовляє ситуацію, за якої такі докази у подальшому визнаватимуться недопустимими. Насамперед, необхідно провести допит такої особи щодо обставин, за яких така річ або документи потрапили до неї, наявність прав власності на певну річ тощо. Якщо є інші особи, що можуть надати інформацію про володільця речі (документа), слід їх також допитати.

Як показав аналіз матеріалів кримінальних проваджень, ряд потерпілих в якості доказів на підтвердження шахрайських дій вимагали залучення до кримінального провадження матеріалів фото- відео зйомки та звукозапису. Найпоширенішими виявилися такі матеріали фото- відео- звуко- фіксації:

- факти укладання договору туристичного обслуговування, умови якого у подальшому не були виконані (наприклад, у разі заперечення турагентом факту знайомства) – 23%;
- факти звернення потерпілого до суб'єкта туристичної діяльності з вимогою повернути внесені грошові кошти за ненаданий туристичний продукт – 14%;
- факти зменшення якості та кількості туристичних послуг (наприклад, замість сплаченого п'ятизіркового готелю було надано хостел без зручностей) – 32%;
- факти розміщення рекламних засобів суб'єктом туристичної діяльності, який заперечує своє відношення до пропонованого туристичного продукту (фото білбордів у певних місцях, скріншоти сайтів, які зникли тощо) – 21% та ін.

Слід зазначити, що, з одного боку, вилучаючи та залучаючи до справи матеріали відео- звуко- запису та матеріали фотозйомки, що отримані за допомогою камер спостережень на будівлях, тобто їх відеозаписів, фотозйомки та відеозаписів з мобільних пристроїв та відеокамер громадян, органи розслідування мають змогу більш повно сприймати та відображати події, планувати та проводити необхідні та невідкладні процесуальні дії, що мають значення у кримінальному провадженні. Але, обов'язковою умовою є отримання таких матеріалів у визначеному процесуальному порядку – без істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. [133, с. 116].

Між тим, Конституційний Суд України в мотивувальній частині заклав підвалини і для певних винятків. Зокрема, Суд виходячи з того, що фактичні дані про скоєння злочину чи підготовку до нього можуть бути одержані не тільки в результаті ОРД уповноважених на це осіб, а й випадково зафіксовані фізичними особами, які здійснювали власні (приватні) фото-, відео-, звукозаписи, або відеокамерами спостереження, розташованими як у приміщеннях, так і ззовні, вказав, що при оцінюванні на предмет допустимості як доказів у кримінальній справі фактичних даних, що містять інформацію про скоєння злочину чи підготовку до нього, необхідно враховувати ініціативний або ситуативний (випадковий) характер дій фізичних або юридичних осіб, їх мету та цілеспрямованість при фіксуванні зазначених даних. Конституційний Суд України вирішив, що подані будь-якою фізичною або юридичною особою речі або документи (фактичні дані) не відповідають вимогам допустимості доказів, якщо вони одержані внаслідок цілеспрямованих дій із застосуванням оперативно-розшукових заходів суб'єктами, які не мають право здійснювати такі дії [171].

З цього приводу Н. В. Павлова зауважує, що, перед тим, як надавати оцінку тим чи іншим матеріалам фотозйомки, звуко-відеозапису (отриманим у будь-який спосіб – в ході обшуку, тимчасового доступу до речей та документів тощо), треба насамперед з'ясувати, чи з належного джерела, належним суб'єктом та чи в законний спосіб і порядок отримано ці докази. По-друге, вона акцентує, що відеоспостереження в громадських загальнодоступних місцях, що зафіксувало злочин, може бути доказом у суді. Це пояснюється тим, що при здійсненні відеозйомки в публічних місцях збирається інформація не стосовно конкретної особи, що свідчить про відсутність умислу збирання конфіденційної інформації про особу. Це не суперечить ні Конституції, ні КПК України. По-третє, матеріали «випадкового» приватного відеозапису та фотозйомки можуть бути визнані доказами, але за певних умов. При оцінюванні на предмет допустимості як доказів фактичних даних, що містять інформацію про скоєння злочину чи підготовку до нього, необхідно враховувати ініціативний або випадковий характер дій фізичних або юридичних осіб, їх мету та цілеспрямованість при фіксуванні зазначених даних. По-четверте, не можна визнавати допустимими докази, отримані шляхом зйомки прихованою камерою у публічно недоступних місцях без згоди особи. Такі матеріали можуть визнаватися доказом лише за умов здійснення оперативно-розшукової діяльності з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», КПК, Конституції України тощо [131, с. 484].

З цього виходить, що у справах щодо шахрайств у сфері надання туристичних послуг матеріали фото-, відео-, звукозапису долучати до справи можна, але за умов, якщо вони отримані у визначеному процесуальному порядку, без порушення прав, свобод та законних інтересів громадян.

В контексті цієї проблематики слід зауважити, що традиційно, одним із необхідних засобів доказування на початковому етапі

досудового розслідування ряду злочинів є організація і проведення обшуку, метою якого є виявлення й вилучення предметів і документів, які мають значення для встановлення істини в провадженні. Обшук – одна з проблематичних слідчих (розшукових) дій, що, очевидно, пов'язано з дотриманням конституційних прав особи, складною процесуальною процедурою прийняття рішення про проведення обшуку та необхідністю врахування певних факторів, які впливають на його результативність. Головна відмінність обшуку від інших слідчих (розшукових) дій полягає у його примусовому й пошуковому характері [210, с. 72].

Не дивлячись на той факт, що законодавцем не передбачено термін, протягом якого слідчий повинен організувати проведення обшуку, вважаємо доцільним його проводити на початковому етапі, відразу після встановлення достатніх законних підстав.

Як справедливо відзначив В. С. Кузьмічов, до організаційної частини належать дії, що сприяють найраціональнішому проведенню розслідування, його плануванню, підготовці та проведенню слідчих дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей, використанню технічних засобів, взаємодії суб'єктів розслідування. У тактичній частині розглядають дії, спрямовані на виконання завдань розслідування, прийняття тактичних рішень і визначення своєчасності проведення слідчих дій, оцінювання необхідності вжиття запланованих заходів, з урахуванням слідчої ситуації, що склалася [89, с. 52–53].

Звідси виходить, що до системи організаційних дій можна віднести такі складові:

- аналіз слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, її співставлення з даними, якими володіє слідчий;
- визначення необхідності проведення обшуку, його завдань та об'єктів, які підлягають відшукуванню, з'ясування доказового значення цих об'єктів;

- обрання часу та місць, що підлягають обшуку, обґрунтування законних підстав для проведення цієї слідчої дії, звернення до слідчого судді з поданням про проведення обшуку та отримання ухвали;
- отримання максимально повної інформації про особу, в якій проводитиметься ця слідча дія, та осіб, що з нею проживають, враховуючи той факт, що суб'єктивні фактори укриття слідів певним чином визначаються особистісними даними злочинця;
- отримання інформації про місце обшуку (за можливості доцільно отримати план приміщення, визначити шляхи відходу та підходу тощо);
- розроблення плану проведення обшуку із врахуванням кількості та якісного складу учасників, часу та місця проведення, техніко-криміналістичних засобів, що застосовуватимуться при обшуку тощо. В плані, окрім розроблення тактики дії кожного з учасників, необхідно передбачити можливі варіанти ходу обшуку, з урахуванням непередбачених обставин, а також у разі виникнення конфліктної ситуації й чинення протидії проведенню обшуку.

Як показав проведений нами аналіз, розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг сполучається із трудомісткими заходами, пов'язаними із вилученням низки документів, предметів, які використовувалися для досягнення злочинного умислу, а також комп'ютерної техніки і електронних носіїв інформації. Виявлення порушень у діяльності, а також підроблених документів, печаток, штампів тощо в установі, в якій проводитиметься обшук, може свідчити про фіктивність цієї «фірми». Доказове значення ряду вилучених документів може полягати як у змістовній частині (відображати незаконні дії щодо споживачів туристичних послуг), так і містити на собі сліди злочину.

Загалом, специфікою підготовки до вилучення у справах щодо шахрайства є те, що слідчому необхідно прослідити ланцюг дій щодо здійснення угоди та визначити документи, які були підставою для її оформлення на всіх етапах злочинної діяльності. Як зазначає Н. В. Павлова, у ході підготовки до вилучення важливими тактичними завданнями слідчого є: з'ясування місцеперебування та функціональної структури установ, де планується провести дану процесуальну дію; встановлення порядку організації документообігу, правил оформлення та зберігання документації; збирання інформації про найменування, характерні ознаки, кількість, серію, можливі ознаки підробки тощо [132, с. 93].

Виходячи з цього, об'єктами пошуку можуть бути:

- установчі та реєстраційні документи, що можуть свідчити про ознаки фальсифікації та здійснення шахрайських дій суб'єктом туристичної діяльності під прикриттям;
- документи, що відображають особливості діяльності осіб, які мають відношення до шахрайських дій у сфері туризму;
- журнал реєстрації господарських операцій турфірми;
- документи, що стосуються укладання договору про надання туристичних послуг та інші документи, що посвідчують факт спроби реалізації неіснуючого туристичного продукту;
- документи, що посвідчують особу (їх копії, підроблені документи на ім'я інших осіб);
- записні книжки, рукописні тексти на папері, у журналах тощо;
- електронні носії інформації;
- печатки та штампи як справжні, так і підроблені, кліше підписів;
- бланки, які необхідні для укладання угод цивільно-правового характеру;

- фірмовий одяг працівників, бейджи із логотипом компанії;
- зіпсовані бланки страхових компаній, поліси, формуляри та інші документи;
- підроблені документи для виїзду за кордон;
- фальсифіковані ваучери на проживання у готелях, електронні квитки тощо;
- перепустки, візитні картки, посвідчення працівників;
- комп'ютерна техніка та інформація на електронних носіях інформації;
- матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні), що має значення для справи (фотографії курортних зон та відеозаписи відпочинку, фото-відео фіксація факту знайомства з певними особами, фото-відео фіксація факту знаходження у певному місці тощо);
- гроші та цінності, здобуті злочинним способом тощо.

Більшість таких матеріалів у подальшому може слугувати вільними зразками для порівняльного дослідження.

Важливим напрямом під час проведення обшуку є ретельна перевірка записів, які ведуться в організації: документації у комп'ютерній системі; вихідна та оперативна інформація про діяльність підприємства; особисті дані про співробітників; список структур, з якими організація співпрацювала чи співпрацює тощо. Більш вужче коло питань підлягатиме дослідженню, коли відомий підозрюваний і вже його ідентифіковано. Тоді можна швидше зафіксувати виявлені та вилучені речові докази, які мають відношення до справи та розглянути інший об'єм питань, що виник у ході проведення даного заходу [112, с. 176].

У зв'язку із необхідністю вилучення великої кількості документації, як наголошує А. М. Багмета, опис кожного документа в протоколі обшуку є достатньо проблематичним і займає велику кількість часу. В даному випадку слідчому рекоменду-

ється розкласти документи по томах, листи в яких нумеруються, а в протоколі обшуку відобразити індивідуальні ознаки виявлених об'єктів, для того, щоб більш ретельний огляд цих документів провести пізніше. Водночас, томи з документами слід ретельно прошити, а місце зшивання опечатати і скріпити підписами понятих, слідчого. Ще одним важливим моментом, на який слід звернути увагу при проведенні обшуку, це наявність пристроїв відеозйомки (відеокамер), як в офісних, так і в житлових приміщеннях. У зв'язку з чим, в ході проведення обшуку необхідно досліджувати приміщення на наявність зазначених пристроїв, в разі виявлення яких, необхідно вилучити сервер, на який здійснюється відеозапис [2]. Оскільки дії шахраїв можуть бути зафіксовані на будь-який носій інформації, що відіграватиме велику роль у доказуванні, всі зусилля слідчого повинні бути спрямовані на правильне вилучення таких носіїв.

У криміналістичній літературі обстоюють наукові позиції про те, що до головних невербальних слідчих дій, спрямованих на вилучення інформації з матеріальних джерел, окрім обшуку, належать ще й огляд і виїмка. Проте, в чинному КПК України такої слідчої (розшукової) дії, як виїмка, не передбачено. Водночас, ст. 159 КПК України містить один із видів заходів забезпечення кримінального провадження – тимчасовий доступ до речей і документів, що полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої перебувають такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, виготовити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку). Хоча законодавець і змінив назву цього заходу, його процесуальна суть лишилася незмінною, притаманною слідчим (розшуковим) діям. Висвітаючи зміст тимчасового доступу до речей і документів, законодавець використав термін «виїмка», передбачений главою 16 КПК України 1960 року. Враховуючі дані обставини,

А. О. Нечваль справедливо вказує, що зарахування тимчасового доступу до заходів забезпечення кримінального провадження є спірним, таким, що потребує наукового дослідження та нормативного доопрацювання. Обшук, огляд і тимчасовий доступ до речей та документів доцільно розглядати в контексті теорії криміналістики, невербальних засобів криміналістичної тактики [122, с. 271].

За КПК України 1961 року здійснення виїмки проводилося у разі необхідності вилучення лише певних предметів і документів, коли точно відомо, де й у кого вони зберігаються. У разі неможливості точного визначення, що саме необхідно шукати, необхідно було проводити обшук [83, с. 101].

Між тим, положення ст. 234 чинного КПК України вже вимагає конкретизації об'єктів пошуку. Зокрема, обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді, в якій обов'язково повинні зазначатися індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їхній зв'язок із вчиненим кримінальним правопорушенням. Якщо ж у ході обшуку виникла необхідність вилучити речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, такі об'єкти вважаються тимчасово вилученим майном [85].

Тобто, як при обшуку, так і при тимчасовому доступі до речей та документів законодавець вимагає конкретний перелік об'єктів, що підлягають вилученню. Відмінність лише у характері вилучення – якщо при обшуку вилучення є примусовим, то тимчасовий доступ до речей та документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (ст. 159 КПК України). При цьому, йдеться про добровільність такого надання.

Поряд з цим, законодавець передбачив й наслідки невиконання ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів, що полягає в постановленні ухвали про дозвіл на проведення обшуку з метою відшукання та вилучення зазначених речей і документів [85].

Аналізуючи дану норму, можна дійти висновку, що у випадку відмови особи, у володінні якої знаходяться речі та документи, видати останні, слідчий змушений переривати процес і звертатися знову до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку. За таких обставин втрачається час, і поки слідчий отримує нову ухвалу, докази можуть бути знищені. Доречним з цього питання є думка Д. А. Птушкіна, який вважає, що доцільно було б прописати у положеннях КПК України норму, яка б дозволяла у випадках, коли особа, у володінні якої знаходяться речі та документи, відмовилася виконувати ухвалу слідчого судді про тимчасовий доступ до таких, відразу проводити обшук [166].

У цьому розрізі слід зауважити, що законодавець передбачає, що первинні документи можуть бути вилучені у підприємства на законних підставах, але посадова особа або підприємство має право зняти копії вилучених документів. При цьому є обов'язковим складання реєстру вилучених документів. Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», для надання документам юридичної сили та доказовості вони повинні мати такі обов'язкові реквізити: назва документа (форма, дата і місце складання; назва підприємства, від імені якого складено конкретний документ; зміст та обсяг господарської операції; посади осіб, відповідальних за здійснення господарської операції і правильність оформлення; особистий підпис або інші дані, що дають змогу ідентифікувати особу яка брала участь у здійсненні господарської операції [144]. У разі необхідності підприємство може включити в документ додаткові реквізити, що потребує додаткових умов їх використання

та збереження. Такими реквізитами можуть бути: ідентифікаційний код підприємства, номер документа, підстави для здійснення операції, наявність певних знаків, полос та ін. Крім того, первинні документи, облікові реєстри та документи звітності повинні складатися українською мовою. Також документи, які потребують наявності обов'язкового підпису, можуть бути підписані від руки, за допомогою кліше (факсиміле), символу або будь-яким іншим механічним способом, але при цьому документ повинен містити вказівку на особу, яка здійснила фінансово-господарську операцію, з метою подальшої ідентифікації такої особи. Первинні документи складаються на бланках типової форми, затверджені міністерствами та відомствами України [26, с. 6].

В цілому перелік документів, до яких необхідно здійснити доступ або вилучити їх шляхом обшуку, залежить від низки умов. Як показав аналіз кримінальних проваджень у справах щодо шахрайства у сфері туризму, в основному підлягають вилученню та подальшому огляду наступні документи:

- реєстраційні документи, що посвідчують законність діяльності суб'єкта туристичної діяльності;
- документи, що підтверджують відкриття розрахункових рахунків у банківській установі;
- установчі документи;
- ліцензійні документи;
- агентські угоди між турагентством та туроператором;
- документи, що підтверджують фінансове забезпечення цивільної відповідальності турагента перед туристами (гарантія банку або іншої кредитної установи);
- договори з організаціями, підприємствами та приватними підприємцями, які беруть участь у формуванні та просуванні туристичного продукту (з постачальниками та підрядниками: вітчизняними та закордонним партнерами, щодо забезпечення туристів належними умовами розмі-

щення, харчування, засобами транспорту, організацією екскурсій і відпочинку);

- договори з клієнтами (про туристичне обслуговування, про страхування та ін.);
- документи, що підтверджують оплату послуг (розрахунковий документ) та ін.

Коментуючи даний перелік, зазначимо, що правова реєстрація туристичного підприємства проводиться виконавчими комітетами міських та районних рад або уповноваженими органами. За загальними правилами, реєстрація відбулась, якщо відповідний запис внесений в Державний реєстр, а підприємству видано свідоцтво про реєстрацію відповідної форми. Після цього настає процедура взяття на облік в органах статистики, податковій адміністрації, Пенсійному фонді, Фонді соціального страхування, та ін. Наступним організаційним заходом є відкриття розрахункових рахунків у банківській установі. Важливим етапом створення туристичного підприємства є розробка установчих документів у відповідності з обраною організаційно-правовою формою. Так, засновницькими документами туристичного підприємства є установчий договір, підписаний його засновниками (учасниками) та статут [65].

У ході огляду реєстраційних та установчих документів, необхідно з'ясувати наявність всіх обов'язкових реквізитів і перевірити ці документи на наявність ознак підробки. Крім того, необхідно направити запити до державних органів, які видавали дозвіл на відкриття туристичного підприємства та перевірити наявність записів в Державних реєстрах про реєстрацію даного підприємства.

При аналізі установчого договору слід звернути увагу на наявність таких обов'язкових реквізитів, як: вказівка на всіх засновників, розмір статутного капіталу, його розподіл по частках, перелік майна, яке вноситься засновниками в статутний фонд, його оцінка та ін.

В статуті підприємства обов'язковим повинні бути наступні позиції: повна назва підприємства, юридична адреса; засновники (учасники); терміни створення; мета і предмет діяльності; правовий статус; майно, статутний капітал, розподіл часток; перелік майна, яке вноситься засновниками в статутний фонд, та його оцінка; порядок розподілу прибутку і покриття збитків, створення фондів; права і обов'язки засновників; органи управління товариством; порядок зміни складу засновників; трудові відносини з працівниками товариства; облік і звітність; ревізійна комісія і аудит; припинення діяльності та реорганізація товариства; порядок внесення змін до статуту [65].

Разом з тим, згідно Закону України «Про туризм», суб'єкт господарювання не має права у своїй назві використовувати слово «туроператор» без отримання ним ліцензії на здійснення туроператорської діяльності [165]. Відповідно до статті 1 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» ліцензія – запис у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань про рішення органу ліцензування щодо наявності у суб'єкта господарювання права на провадження визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню. Ведення Ліцензійного реєстру суб'єктів туроператорської діяльності забезпечує Департамент туризму та курортів, що діє як самостійна структурна одиниця у складі Міністерства економічного розвитку і торгівлі. Рішення щодо ліцензії на здійснення туроператорської діяльності розміщуються на офіційному веб-сайті Мінекономрозвитку, а дані про рішення органу ліцензування щодо видачі ліцензії вносяться до Ліцензійного реєстру суб'єктів туроператорської діяльності [156]. Тому, з метою перевірки інформації щодо законності діяльності туроператора, необхідно ретельно вивчити зазначену інформацію та співставити її з реальною картиною.

Якщо обманні дії вчинялися шляхом заздалегідь спланованого зменшення обсягу та якості сплачених туристичних послуг, важливе значення має встановлення відповідності фактично наданих туристичних послуг сертифікаційним вимогам, заявленим на момент укладання договору про туристичне обслуговування.

У розрізі цього слід зауважити, що великий та різносторонній попит на туристичні послуги робить необхідним взаємне визнання результатів діяльності різних підприємств сфери туризму. Найвищий рівень визнання – сертифікація, яка гарантує, що послуга (продукт) відповідає певним вимогам і має відповідну якість [65]. Згідно статті 19 Закону України «Про туризм», з метою підвищення рівня туристичного обслуговування, сприяння споживачам у свідомому виборі туристичних послуг, забезпечення рівних можливостей суб'єктам туристичної діяльності на ринку туристичних послуг тощо об'єктам туристичної інфраструктури присвоюються категорії якості та рівня обслуговування. Встановлення категорії об'єктів туристичної інфраструктури (готелів, інших об'єктів, призначених для надання послуг з розміщення, закладів харчування, курортних закладів тощо) здійснюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів. Забороняється надавати послуги з розміщення без наявності свідоцтва про встановлення відповідної категорії [165].

З цього виходить, що суб'єкт туристичної діяльності повинен мати сертифікат відповідності та ліцензію на застосування знака відповідності (окрім турагенства, яке є посередником і працює під франшизою туроператора). Відсутність цих документів або наявність ознак підробки в них може свідчити про умисел, спрямований на шахрайство.

На підставі ліцензії туроператор, окрім туроператорської діяльності зі створення та просування туристичного продукту, може здійснювати також і турагентську діяльність. Водночас,

для того, щоб турагент отримав право на реалізацію туристичного продукту, він повинен укласти агентську угоду з туроператорами.

Агентська угода (договір) передбачає передачу турагентству права на продаж окремих видів послуг та інклюзив-турів від імені та за рахунок туроператора. Договір містить у собі чіткі інструкції щодо реалізації турів, територіальні обмеження сфери діяльності, права та обов'язки сторін, а також порядок виплати і розмір комісійної винагороди. У цивільному праві процес передачі прав від одного підприємства до іншого, із використанням товарного знака цього підприємства іншим підприємством в обмін на зобов'язання виготовляти такий самий продукт або надавати послуги, за умов грошової винагороди, називається франчайзинг [65].

У нашому випадку туроператор виробляє туристичний продукт і передає права використовувати та реалізовувати його турагентству. За право господарювати від імені і під маркою туроператора турагентство виплачує певний відсоток від свого доходу як матеріальну винагороду.

Без підписання договору турагентства з кожним туроператором, з яким співпрацює, надання туристичних послуг вважатимуться незаконним.

Важливим елементом обслуговування клієнтів є документальне оформлення взаємин. При цьому, документи можуть бути розділені на групи:

- 1) документ на замовлення (замовлення, лист бронювання, підтвердження бронювання);
- 2) документи для клієнта (договір, путівка, ваучер, страховий поліс, квиток на певний вид транспорту);
- 3) документи, що підтверджують особу туриста (паспорт, доручення на дітей тощо). Загалом, перелік документів стосовно конкретного туру залежить від безлічі факторів:

набір послуг, вид туру, країна призначення, індивідуальний чи груповий тур, наявність дітей тощо і повинні відповідати нормативно-правовим документам України і країн перебування [168].

Реалізація туристичного продукту здійснюється на підставі договору про туристичне обслуговування, згідно якого суб'єкт тураператорської діяльності за встановлену договором оплату зобов'язується забезпечити певний комплекс туристичних послуг. Без такого договору туристична діяльність може бути незаконною.

Об'єктами вилучення та огляду можуть також бути договори з іншими організаціями, підприємствами та приватними підприємцями, які беруть участь у формуванні та просуванні туристичного продукту (з постачальниками та підрядниками: вітчизняними та закордонним партнерами, щодо забезпечення туристів належними умовами розміщення, харчування, засобами транспорту, організацією екскурсій і відпочинку).

Оскільки страхування туристів (медичне та від нещасного випадку) є обов'язковим і забезпечується суб'єктами туристичної діяльності на основі угод із страховиками, вилученню та огляду підлягають договори на таке страхування.

Як зазначає М. С. Жилкіна, страховим компаніям, що співпрацюють із суб'єктами туристичної діяльності, слід краще контролювати обіг бланків суворої звітності (зокрема, необхідно здійснювати належний облік виданих, переоформлених і зіпсованих полісів). Не варто дозволяти туристичним фірмам списувати зіпсовані бланки самостійно; турфірми слід зобов'язати в обов'язковому порядку здавати їх у страхову компанію. Періодичність звітності турфірм за реалізовані поліси повинна бути по можливості частішою і встановлюватися з урахуванням туристичного сезону та кількості туристів, що відправляються в подорож [40].

Як зазначає С. О. Книженко, основним методом оцінювання документальних джерел інформації про злочини є синтезування результатів їх дослідження. Сутність визначеного загального методу дослідження документів полягає в тому, що в результаті його застосування узагальнюються відомості, отримані від вивчення декількох документів і зіставлені з іншими матеріалами кримінального провадження. Наслідком такого узагальнення є синтезування інформації, отриманої з різних джерел, формування якісно нової інформації, що відповідає поставленій перед слідчим меті й завданням, що з неї випливають. Вона допомагає слідчому зробити висновок про винність чи невинність певної особи у вчиненні злочину, обставини, спосіб, причини та умови його вчинення [67, с. 90].

У свою чергу, вилучені документи підлягають ретельному огляду із застосуванням техніко-криміналістичних засобів, за участю обізнаних осіб, які можуть допомогти запобігти їх можливому знищенню або внесенню певних змін з метою приховування слідів злочину. Спеціалісти певних напрямів (економісти, бухгалтери, фахівці у галузі туристичного бізнесу) можуть надати рекомендації слідчому щодо методу вилучення та умов зберігання конкретних документів, їх змістовної частини, місць зберігання та кількості копій.

При аналізі документів за формою слідчий визначає повноту і правильність заповнення реквізитів, які характеризують кількісний та якісний бік господарської операції. Крім того, перевіряються наявність незастережних виправлень, підчисток та дописувань тексту, достовірність підписів відповідних службових та матеріально відповідальних осіб. Нормативний аналіз документів слідчим полягає у зіставленні фактичних даних з установленими нормативами, кошторисами, які містяться у цьому документі. Арифметичний аналіз дозволяє слідчому виявити зловживання, приховані неправильними

діями відповідальних за ведення господарської діяльності осіб [77, с. 116].

Як показав аналіз кримінальних проваджень, у більшості випадків вилученню та огляду підлягають саме різні види договорів. Втім, як ми вже сказали, з метою трактування змісту низки документів та їх реквізитів, а також встановлення ознак підробки, змін, внесених у документ, актуальним є запрошення фахівця відповідного профілю.

За загальними правилами, про що наголошує Н. В. Павлова, огляд договору слід почати з детального вивчення його основного змісту, а також всіх надписів, позначок, що містяться на ньому. Особливу увагу слід звертати на наявність та зміст реквізитів і підписів, які необхідні для даного виду документа, на відповідність форми та змісту документа і правильність оформлення. Зокрема, вивчення змісту договору туристичного обслуговування починається з аналізу наступних його елементів: заголовок (назва) юридичного документа; місце укладення договору; дата укладення договору; найменування сторін [132].

Водночас, якщо турагент діє від імені і за дорученням туроператора, в договорі обов'язково повинна зазначатися інформація, на підставі якого Агентського договору на реалізацію туристичних продуктів здійснюється діяльність, його номер, адреса та інші реквізити. Також повинні відображатися дані про Ліцензію на туроператорську діяльність (серія, номер, ким видана, коли).

До елементів договору, крім заголовку, дати, підпису, адреси та ін., обов'язково відносять й текст, у ході вивчення якого можна отримати відомості про обставини та умови укладеного договору [27].

Обов'язковими позиціями договору є предмет договору, права та обов'язки сторін, порядок бронювання турів та порядок розрахунків, відповідальність сторін та порядок вирішення

суперечок, посилання на форс-мажорні обставини, інші умови та домовленості, юридичні та банківські реквізити тощо.

Згідно статті 20 Закону України «Про туризм», у договорі на туристичне обслуговування зазначаються істотні умови договору:

- 1) строк перебування у місці надання туристичних послуг із зазначенням дат початку та закінчення туристичного обслуговування;
- 2) характеристика транспортних засобів, що здійснюють перевезення, зокрема їх вид і категорія, а також дата, час і місце відправлення та повернення (якщо перевезення входить до складу туристичного продукту);
- 3) готелі та інші аналогічні засоби розміщення, їх місце розташування, категорія, а також відомості про підтвердження відповідності послуг готелю встановленим вимогам, строк і порядок оплати готельного обслуговування;
- 4) види і способи забезпечення харчування;
- 5) мінімальна кількість туристів у групі (у разі потреби) та у зв'язку з цим триденний строк інформування туриста про те, що туристична подорож не відбудеться через недобір групи;
- 6) програма туристичного обслуговування;
- 7) види екскурсійного обслуговування та інші послуги, включені до вартості туристичного продукту;
- 8) інші суб'єкти туристичної діяльності (їх місцезнаходження та реквізити), які надають туристичні послуги, включені до туристичного продукту;
- 9) страховик, що здійснює обов'язкове та/або добровільне страхування туристів за бажанням туриста, інших ризиків, пов'язаних з наданням туристичних послуг;
- 10) правила в'їзду до країни (місця) тимчасового перебування та перебування там;

- 11) вартість туристичного обслуговування і порядок оплати;
- 12) форма розрахунку [165].

Документом, що підтверджує факт передачі права на отримання туристичного продукту, є путівка (туристичний ваучер). Турпутівка – це бланк суворої відповідальності, тому кожна путівка повинна мати свій номер.

Крім того, доказом досягнення згоди між суб'єктом туристичної діяльності та туристом є отримання документа, що підтверджує оплату послуг. Розрахунковим документом повинен бути документ встановленої форми та змісту.

Так, згідно з п. 1 ст. 3 Закону «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», суб'єкти господарювання зобов'язані здійснювати розрахункові операції на повну суму надання послуги через зареєстровані, опломбовані в установленому порядку та переведені у фіскальний режим роботи РРО з роздрукуванням відповідних розрахункових документів, що підтверджують виконання розрахункових операцій. Разом з тим, суб'єкти господарювання, які здійснюють розрахункові операції в готівковій та/або безготівковій формі (із застосуванням платіжних карток, платіжних чеків, жетонів тощо) при продажу товарів (наданні послуг), а також операції з приймання готівки для подальшого її переказу, зобов'язані видавати особі, яка отримує або повертає товар, отримує послугу або відмовляється від неї, включаючи ті, замовлення або оплата яких здійснюється з використанням мережі Інтернет, при отриманні товарів (послуг) в обов'язковому порядку розрахунковий документ встановленої форми на повну суму проведеної операції [197].

За вказаним Законом таким документом може бути: касовий чек, товарний чек, розрахункова квитанція, проїзний документ тощо, що підтверджує факт продажу (повернення) товарів, надання послуг, і зареєстрований у встановленому порядку реєстратором розрахункових операцій або заповнений вручну [148].

Якщо потерпілий заявляє, що йому турагент (туроператор) не видав відповідних розрахункових документів, що підтверджують виконання розрахункових операцій, або у документах, наданих ним виявлені ознаки підробки, слід поставити питання про заздалегідь сплановані дії, спрямовані на заволодіння грошима, призначеними на отримання туристичної путівки.

Інформація про можливості туристичного агентства, туроператора та характеристику туристичного продукту, що реалізується ними, може міститися й на об'єктах реклами: ілюстровані брошури, буклети, каталоги, листівки. В них графічним, фотографічним та текстовим способом рекламують наявні можливості обслуговування клієнтів.

Самостійним видом спеціалізованої друкованої продукції є прас-листи, в яких публікуються ціни і розцінки на туристичні товари і послуги [65].

Вивчення змісту таких рекламних повідомлень дозволить співставити подану в них інформацію з реальними можливостями суб'єкта туристичної діяльності виконати зобов'язання перед споживачам туристичних послуг.

В. М. Глібко, акцентуючи увагу на огляді вилучених документів, наголошує, що слідчий повинен пам'ятати, що у тексті та цифрових даних первинних та інших документів підчищення та наявність помилок не допускається. У разі їх виявлення використовується коректурний спосіб сторно. Ці способи використовуються залежно від форми документа, в якому виявлена помилка. Так, у первинних документах, облікових реєстрах і звітах, що створені ручним способом, помилки виправляються ручним способом, тобто шляхом закреслення, при цьому над закресленими вказується правильний текст або цифра. Закреслення здійснюється однією рисою так, щоб можна було прочитати попередній текст чи цифру. Спосіб сторно передбачає складання бухгалтерської довідки, в якій заповнюються необ-

хідні реквізити. Виправлення посилки повинно бути обумовлено певними записами й підписами осіб, які підписали цей документ. У касових та банківських документах виправлення не допускаються. Тут існує особливий випадок створення цих документів [26, с. 6].

Виходячи із окреслених вище завдань, можна виділити наступні місця, в яких може здійснюватися тимчасовий доступ до речей та документів:

- страхові компанії;
- туристичні агентства;
- компанія туроператора;
- банківські установи;
- рекламно-інформаційні компанії;
- підприємства транспортного зв'язку;
- об'єкти, призначені для надання послуг з розміщення;
- заклади харчування;
- органи, що видавали ліцензії на зайняття певним видом діяльності у туристичній сфері;
- державні органи, які видавали дозвіл на відкриття туристичного підприємства;
- органи державної фіскальної служби (щодо постановки суб'єктів туристичної діяльності на Єдиний податковий облік тощо).

Водночас, основні суб'єкти збуту туристичного продукту є туристичні оператори та агенції, які диверсифікують власні ризики за рахунок надання усього спектру туристичних послуг [109, с. 17]. Разом із тим, якщо вказані суб'єкти мають відношення до шахрайських дій, проводиться не тимчасовий доступ до речей та документів, а обшук. Місцями цієї слідчої (розшукової) дії в основному є офісні приміщення турагенції (туроператора), а також житло, якщо є підстави вважати, що в ньому знаходяться речі та документи, які мають доказове значення.

Таким чином, забезпечення швидкості та ефективності розслідування шахрайств, учинених у сфері туризму, в основному залежить від ретельної підготовки, правильності та повноти проведеного обшуку. Особливістю проведення обшуку у справах даної категорії є той факт, що виникає необхідність у вилученні великої кількості документів, а також електронних носіїв інформації, на яких відображено факт вчинення злочину. Однією з найважливіших умов проведення обшуку є суворе дотримання процесуальних вимог та встановлених криміналістикою правил поведіння з об'єктами вилучення.

3.3. Особливості використання спеціальних знань

При розслідуванні шахрайства у сфері туризму можуть виникнути питання, що виходять за межі професійних знань слідчого, і їх вирішення потребує втручання обізнаних осіб, котрі володіють спеціальними знаннями у певній галузі науки, техніки, мистецтва (спеціалістів, експертів, психологів, перекладачів, педагогів, фінансистів та інших осіб).

Слід сказати, що чинне кримінально-процесуальне законодавство України встановлює дві форми опосередкованого застосування слідчим спеціальних знань у стадії досудового розслідування: залучення спеціаліста до участі у слідчих (розшукових) діях і призначення та проведення судової експертизи. Проте, у криміналістичній літературі форми використання спеціальних знань здебільшого розглядаються у більш ширшому варіанті і набувають також й не процесуального характеру.

Водночас у науковій літературі висловлюються полярні точки зору стосовно неприпустимості виділяти процесуальну і не процесуальну форми використання спеціальних знань. Одні вчені стверджують, що не процесуальна форма не може існувати апри-

орі і використовуватися при встановленні істини у кримінальному провадженні, адже розслідування злочинів є кримінально-процесуальною діяльністю, а тому використання спеціальних знань, яке не передбачене кримінально-процесуальним законодавством виходить за межі дії кримінального процесу. Інші ж стверджують, що законодавчо просто неможливо охопити всі випадки застосування спеціальних знань, а тому головним є те, щоб вони не суперечили кримінально-процесуальним нормам. Приєднуємося до другої точки зору, адже реалізація не процесуальних форм використання спеціальних знань має на меті не набути однакового доказового значення з процесуальним використанням, а прагне створити умови для процесуального впровадження спеціальних знань у процес розслідування [9, с. 191].

Аналіз юридичної літератури свідчить про тривалі дискусії з приводу поняття та форм використання спеціальних знань. Так, В. В. Коваленко вважає, що спеціальні знання – це наукові й практичні знання та навички, які відповідають сучасному рівню розвитку відповідних галузей людської діяльності (за винятком знань в галузі процесуального і матеріального права), використовуються (застосовуються) під час розслідування злочинів і судового розгляду кримінальних справ з метою сприяння слідству чи суду в збиранні та дослідженні доказів [70, с. 44–46]. Разом з тим, І. І. Когутич звертає увагу на численну критику цього визначення, вбачаючи за недоцільне розмежувати спеціальні знання на наукові та практичні. Практичні й наукові знання взаємозалежні та взаємозумовлені. З одного боку, практичні знання складають емпіричну базу для застосування наукових знань, з іншого – деякі практичні знання у результаті наукових досліджень одержують наукове обґрунтування і включаються в наукові знання, причому деякі спеціальні знання можуть бути отримані не в ході наукової діяльності, а як результат акумулювання багатовікового досвіду практичної діяльності (наприклад, особливості технологічних

процесів, окремих видів робіт або знання у галузі образотворчого мистецтва, нетрадиційної медицини тощо). Більше того, суд в своїй діяльності, застосовує спеціальні знання експерта, спеціаліста не заради наукового інтересу, а для суто практичних цілей і завдань будь-якого виду судочинства [15, 73–74; 74, с. 113].

Втім, ми хотіли б підтримати В. В. Коваленко. Як на наш погляд, вчений не мав на увазі розмежовувати спеціальні знання на наукові та практичні. Нами розуміється висловлене ним поняття таким чином, що практичні навички повинні обов'язково виходити з теоретичних знань і бути науково обґрунтованими. У цьому розрізі О. Р. Россинська також зазначає, що теоретичні знання і практичні навички в галузі конкретної науки або техніки, мистецтва або ремесла, отримуються шляхом проходження спеціальної підготовки або набуття професійного досвіду і використовуваних для вирішення питань, що виникають у процесі кримінального судочинства [172, с. 33].

На думку В. Г. Гончаренко, спеціальні знання – це сукупні знання спеціалістів у даній галузі, що характеризують досягнення конкретної наукової чи технічної галузі, тому вони завжди відбивають сучасний рівень розвитку науки, техніки, мистецтва, навіть якщо окремі спеціалісти з якихось причин відстають від цього рівня [29, с. 25].

Не вступаючи в полеміку щодо форм використання спеціальних знань, розглянемо найбільш поширені їх змістовні складові:

- довідково-консультаційна допомога;
- участь спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових дій) та інших процесуальних дій;
- проведення експертизи;
- допит обізнаних осіб як свідків або експертів;
- ревізії та перевірка за обліками [57].

В контексті даної проблематики, слід наголосити, що немає й єдності поглядів щодо віднесення окреслених форм до проце-

суальних чи не процесуальних. Дискусії здебільшого стосуються довідково-консультативної допомоги.

Так, Є. Д. Лук'янчиков звертає увагу, що консультації спеціалістів дійсно тривалий час відносили до не процесуальних форм використання спеціальних знань. Результати їх застосування не завжди можна було побачити в матеріалах кримінального провадження. Між тим, на відміну від КПК України 1960 р., чинний КПК передбачає залучення спеціаліста за наступними напрямками:

- а) для надання безпосередньої технічної допомоги під час досудового розслідування і судового розгляду (ч. 2 ст. 71 КПК України);
- б) для надання консультацій з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ч. 1 ст. 71; ч. 1 ст. 360 КПК України);
- в) для надання письмових роз'яснень під час дослідження доказів у суді (ч. 1 ст. 360 КПК України).

Таким чином, використання спеціальних знань у формі отримання консультацій обізнаних осіб набуло законодавчого закріплення. Дана форма використання спеціальних знань набула широкого застосування на практиці, що привернуло увагу науковців. В результаті тривалих дискусій перевагу набула думка про доцільність подібних консультацій в оперативно-розшуковій і кримінально-процесуальній діяльності з виявлення і розкриття кримінальних правопорушень. Разом з тим, вчений наголошує, що дискусійними залишаються питання щодо змісту, форми фіксації та доказового значення консультацій. Консультації у кримінальному провадженні можна розглядати як засновані на спеціальних знаннях умовиводи і роз'яснення спеціаліста, які повідомляються в усній чи письмовій формі з питань, що потребують спеціальних знань. Передбачивши можливість отримання консультацій на досудовому розслідуванні і в судовому розгляді,

законодавець надав їм значення процесуальних засобів використання спеціальних знань. Для консультацій, які надаються під час судового розгляду, передбачена усна форма. Це повною мірою відповідає характеру такої діяльності. Запитання сторін і відповіді на них спеціаліста як консультанта знаходять відображення у протоколі і до них можна звернутися у будь-який момент, коли у цьому виникає необхідність [97].

Разом з тим, Р. Л. Степанюк є прихильником іншої позиції, згідно якої такі консультації залишаються не процесуальною формою використання спеціальних знань [187, с. 211].

На нашу думку, довідково-консультативну допомогу можна віднести до процесуальної лише в окремих випадках, коли умовиводи і роз'яснення спеціаліста переносяться у протокол, який відображає хід та результати проведення слідчої (розшукової) дії (роз'яснення, внесені у протокол огляду, обшуку; пояснення та запитання, внесені у протокол допиту тощо).

Якщо ж консультативно-довідкова допомога обізнаної особи полягає в усній формі, її слід відносити до не процесуальної форми використання спеціальних знань.

Загалом, у справах щодо шахрайств у сфері туризму консультативно-довідкова допомога спеціаліста відіграє важливу роль через необхідність ознайомлення з умовами і правилами роботи тієї чи іншої організації, до розслідування незаконної діяльності якої приступає слідчий. Зокрема, специфіка такого шахрайства зумовлює необхідність в отриманні певної інформації консультативного характеру про види договорів та порядок їх укладання, права та обов'язки учасників правовідносин у галузі туризму, особливості правового регулювання туристичного бізнесу; надання інформації про функціонування та призначення електронних реєстрів, в яких містяться дані про суб'єктів туроператорської діяльності; надання інформації про функціонування та призначення облікових, реєстраційних, довідкових, звітних

паперових документів суб'єктів туристичної діяльності у паперовому та електронному вигляді та порядок доступу до них.

Компетентними надавати консультації з окреслених питань можуть:

- особи, які мають відношення до туристичного бізнесу та в змозі надати консультації з приводу організації туристичного бізнесу, суб'єктів та правил, що діють у сфері туризму (незалежні туроператори, експедитори, представники закладів харчування, закладів розміщення та транспортних підприємств);
- особи, які мають відношення до страхування та можуть надати інформацію щодо порядку організації і діяльності страхових компаній, їх взаємовідносин з клієнтами, у тому числі споживачами туристичного продукту;
- особи, які є обізнаними в сфері податкового, господарського права;
- особи, які можуть надати інформацію з приводу ведення фінансових документів бухгалтерського обліку;
- спеціалісти у сфері комп'ютерних технологій та ін.

Актуальною є допомога спеціалістів і при перевірці за обліками та збиранні даних про зовнішність злочинця.

Зокрема, І. В. Мартиненко розглядає допомогу спеціаліста при портретній ідентифікації за фото- або відео- зображенням, що включає програмне забезпечення для:

- введення й обробки вихідного зображення (у тому числі, цифрового фото-відеозображення);
- багаторівневого пошуку схожих зображень;
- формування рекомендаційного списку зображень.

При цьому, складання комп'ютерного композиційного портрета включає таке програмне забезпечення:

- програма уведення вихідних даних про зовнішність особи, що розшукується;

- програма розпізнавання і пошуку схожих зображень у цифровій базі даних системи;
- програма формування рекомендаційного списку зображень, що найбільш схожі з вихідним зображенням;
- програма створення кольорових фотореалістичних зображень обличчя чоловіків і жінок будь-якої етнічної групи;
- програма редагування, масштабування і модифікації зображення.

За допомогою спеціаліста проводиться портретна ідентифікація з метою встановлення особи за ознаками її зовнішності чи складається її комп'ютерний композиційний портрет. На практиці нерідкими є випадки, коли потерпілий (свідок) погано запам'ятав чи взагалі не мав можливості побачити обличчя злочинця, але він запам'ятав особливості його ходи, рухів, фігури, голосу. У цих випадках доцільно продемонструвати потерпілому (свідку) відеомасив, що складається спеціалістом з ряду відеосюжетів, відібраних у базі відеоданих системи на основі отриманих від потерпілого (свідка) відомостей про зовнішність особи, що розшукується (чи з огляду на спосіб здійснення злочину) [104, с. 126-129].

У зв'язку із тим, що туристичний бізнес має міжнародні масштаби, до процесу розслідування можуть в різних процесуальних статусах залучатися громадяни інших держав. У зв'язку з цим, набуває великого значення така форма застосування спеціальних знань, як залучення перекладача (ст. 68 КПК України). Як зазначає Н. В. Софійчук, перекладачем є спеціаліст, який володіє спеціальними знаннями з іноземної мови та є фахівцем в сфері лінгвістики [180, с. 21].

Між тим, опитування практичних працівників показало, що процедура залучення перекладача є однією із проблемних на досудовому розслідуванні шахрайств у сфері туризму, особливо у випадках, коли така допомога необхідна потерпілому або під-

озрюваному. Труднощі пов'язані, насамперед, із недостатньо визначеним порядком компенсації матеріальних витрат за участь перекладача та недостатньою визначеністю критеріїв, що висуваються до особи, яка залучатиметься в такому процесуальному статусі. Тобто, виходячи з нормативних вимог, не зрозуміло, чи повинна ця особа мати підтверджуючі документи про вільне володіння іноземною мовою і які саме, чи достатньо вільного володіння такою мовою без підтверджуючих документів. Крім того, у разі необхідності залучення перекладача для надання послуг з перекладу мов, що не є поширеними у світі, слідчі стикаються із складністю виявлення таких осіб.

В нагоді може стати інформація, що міститься у Довідково-інформаційному реєстрі перекладачів, порядок ведення якого затверджений наказом МВС України від 11 березня 2013 року № 228. Згідно п. 1.3. зазначеного Порядку Реєстр перекладачів – це веб-сторінка офіційного веб-сайту Державної міграційної служби України, що містить відомості про перекладачів, які можуть залучатися органами державної влади для надання послуг перекладу під час розгляду заяв та проведення співбесід з біженцями та іншими категоріями мігрантів, під час їх затримання, забезпечення надання їм правової допомоги, розгляду адміністративними судами справ біженців та видворення з України іноземців та осіб без громадянства, здійснення досудового розслідування та розгляду судами кримінальних проваджень і справ про адміністративні правопорушення, вчинені біженцями та іншими категоріями мігрантів на території України. Відомості про перекладачів уносяться до Реєстру перекладачів на підставі їх письмової згоди [153].

Вирішити залучення перекладача можна й шляхом звернення до установ, підприємств та організацій, в яких певні особи виконують функції офіційного перекладача, а також до вищих навчальних закладів гуманітарного напрямку. Як показали 7% опитаних, способом залучення перекладача є й звернення до громад.

Разом з тим, спеціаліст певного напрямку може надати допомогу у правильному визначенні переліку документів, інших речових доказів, які необхідно вилучити під час обшуку, тимчасового доступу до речей та документів тощо. В нагоді стане й отримання професійної допомоги при оцінюванні висновку експерта, вивченні змістовної частини документів, а також при перевірці певної інформації за обліками криміналістичного та іншого призначення [166, с. 138].

Особливо важливою є участь спеціаліста, якщо вилучається інформація, що міститься в комп'ютерах, мобільних телефонах, інших електронних пристроях. Нерідко комп'ютерна техніка, мобільні телефони захищені паролем, який ускладнює доступ до інформації від сторонніх осіб. В даному випадку до огляду зазначеної техніки необхідно залучати фахівця, як правило програміста, який зможе надати допомогу щодо увімкнення зазначеної техніки [166].

Як показав аналіз судово-слідчої практики, під час проведення обшуків допомога спеціаліста може полягати у:

- застосуванні пошукових приладів;
- застосуванні фото-відеозйомки;
- наданні консультацій з питань визначення правильного переліку документів, які підлягають вилученню, їх кількості та місць їх зберігання;
- наданні порад щодо вилучення виявлених предметів і документів і порядку поводження з ними;
- наданні порад щодо правильного транспортування речових доказів тощо.

Водночас, спеціаліст у галузі комп'ютерних технологій може надати консультацію з приводу побудови комп'ютерної програми, її роботи, місцезнаходження інформації, яка цікавить слідчого, способах її вилучення із пам'яті комп'ютера, проведення певних операцій за допомогою комп'ютера. Невміле поводження

з комп'ютером може призвести до того, що необхідна інформація не буде виявлена або взагалі буде знищена [91, с. 84].

З цього приводу І. В. Мартиненко зазначає, що, не дивлячись на широкі можливості комп'ютерних та цифрових технологій, інколи виникає проблема захисту інформації, яка зберігається або передається для зберігання у файлах на комп'ютерних носіях інформації. Спеціаліст допоможе дотримуватися загальних правил щодо зберігання комп'ютерних носіїв інформації (захист від впливу електромагнітних полів, високих температур, вологи, механічних пошкоджень). Крім цього, змінні носії інформації, на яких зберігається інформація, повинні зберігатися в опечатаному вигляді, бути пронумерованими, з пояснювальними записами. На зовнішньому пакеті ставиться печатка відповідного органу, дата опечатування, розписуються поняті, слідчий, фахівець, стисло вказується зміст інформації, яка зберігається у файлах, розміри файлів та дата запису інформації. Якщо на оригінальному зображенні проводилися зміни яскравості, контрастності, всі технологічні операції фіксуються у протоколі слідчої. Сюди ж вноситься інформація, яка зафіксована на зовнішньому пакеті при опечатуванні комп'ютерних носіїв інформації [104, с. 137].

Огляд вилучених предметів та документів може здійснюватися як відразу на місці вилучення, так і в кабінеті слідчого як окрема слідча (розшукова) дія.

Як ми вже раніше зазначали, у більшості випадків вилученню та огляду підлягають саме різні види договорів.

Втім, з метою трактування змісту низки документів та їх реквізитів, а також встановлення ознак підробки, змін, внесених у документ, актуальним є запрошення фахівця відповідного профілю.

Згідно ліцензійних умов, кожен туроператор зобов'язаний мати власний веб-сайт. Ця умова є обов'язковою для провадження туроператорської діяльності і без цього матиме місце порушення ліцензійних вимог. З цього виходить, що, навіть у випадках

створення фіктивних туристичних фірм, шахраї для маскуванню своєї злочинної діяльності, змушені створювати власний веб-сайт.

За таких обставин слід провести огляд веб-сайту. Під час огляду веб-сайту, у разі відсутності в слідчого спеціальних знань, слідчий повинен залучати до огляду відповідного спеціаліста. У протоколі огляду слід зазначати серійний номер службового комп'ютера, назву та версію операційної системи, яка встановлена на даному комп'ютері, назву та версію програми-браузера, за допомогою якої здійснюється доступ до мережі Інтернет [69, с. 187].

Обов'язково під час огляду веб-сторінки слідчий повинен встановити домен сайту, вказати URL веб-сторінки, який завжди є індивідуальним, зазначити стандартні реквізити електронного документа: назву, автора, псевдонім, час створення електронних документів, якщо такі відомі, призначення документа, стислий зміст та викладені в ньому обставини, які мають значення для розслідування злочину. Інформація, що є доступною у мережі Інтернет, у тому числі й та, що міститься на вебсайтах, фізично розміщена на комп'ютерному обладнанні, об'єднаному каналами зв'язку з цією мережею, і кожне таке обладнання має IP-адресу – ідентифікатор (унікальний номер, який складається з набору чотирьох 8-бітних чисел), що використовується для адресації комп'ютерів у електронні мережі. Домен сайту завжди є відкритим та відомим для будь-якого абонента мережі. На підставі найменування домену сайту слідчий може встановити IP-адресу домену та Інтернет-провайдера, його найменування та місцезнаходження серверу, на якому зберігаються дані сайту. Після встановлення IP-адреси домену, найменування Інтернет-провайдера, який надає доступ до веб-сайту, та його місцезнаходження, керуючись нормами КПК України, слідчий повинен отримати тимчасовий доступ до документів, що знаходяться у провайдера телекомунікації та містять охоронювану законом таємницю,

а саме: інформацію про особу, яка зареєструвала веб-сайт, IP-адресу електронно-обчислювальної машини, з якої було здійснено реєстрацію веб-сайту, IP-адресу електронно-обчислювальної машини, з якої здійснювалось управління веб-сайтом та наповнення вебсайту певним контентом. При цьому слід враховувати той факт, що при кожному візиті абонентом мережі Інтернет журнал сервера, який знаходиться у фізичному володінні Інтернет-провайдера, зберігає наступну інформацію: клієнтські IP-адреса/місце розташування, дату і час запиту, конкретні адреси запитаних сторінок, код HTTP, кількість байт, переданих користувачеві, агент браузера у користувача [200, с. 219; 31, с. 221].

При цьому, кожен крок необхідно описати в протоколі огляду веб-сайту, а результати зафіксувати шляхом роздрукування скріншоту інформації (фотознімку екрану монітора). Роздрукування необхідно долучити до протоколу. Таким самим чином слід діяти при огляді веб-сторінок та акаунтів користувачів у соціальних мережах.

З цього виходить, що огляд веб-сторінки, на якій розміщено сайт туристичної компанії, з проведенням подальшого експертного дослідження у сфері телекомунікації, по-перше, надає змогу вивчити зміст інформації стосовно діяльності туроператора та характеру пропонуваного туристичного продукту; по-друге, зафіксувати IP-адресу комп'ютерного обладнання, з якого здійснювалось управління веб-сайтом; по-третє, визначити Інтернет-провайдера, який надавав доступ до веб-сайту.

У деяких випадках спеціаліста доцільно запросити на допит. Спеціаліст, залучений до проведення слідчої (розшукової) дії, володіє необхідними спеціальними знаннями, і користуючись ними, допомагає слідчому [135, с. 264].

Оскільки під час проведення допиту дії в основному з'ясовуються питання, що відносяться до сфери ведення туристичного бізнесу, обізнана у цій галузі особа може допомогти розібратися

у спеціальних правилах, трактуванні нормативних актах, з якими була пов'язана діяльність допитуваного, визначити ступінь правдивості показань допитуваного, і у разі виявлення фактів нещирого повідомлення фактів та обставин допомогти слідчому скорегувати предмет допиту.

При допиті підозрюваного основними цілями участі спеціаліста є надання допомоги слідчому у формулюванні питань допитуваній особі, що стосуються цивільно-правових відносин, а також пояснення значення спеціальних термінів. Крім того, спеціаліст допоможе визначити перелік документів для застосування такого тактичного прийому, як пред'явлення документів, які використовувалися для шахрайських дій. Даний прийом спрямований, в першу чергу, на спростування неправдивих свідчень допитуваного, а також на підтвердження встановлених у ході слідства фактичних обставин скоєного шахрайства [7].

Як зазначає Д. А. Птушкін, іноді вже сам факт присутності спеціаліста визначає ступінь правдивості показань підозрюваного, тобто акцент робиться на психологічному факторі. У процесі допиту слідчий може одержати інформацію, що викриває допитуваного у скоєнні злочину, хоча сам допитуваний про це не здогадується [166]. При цьому, П. В. Цимбал наголошує, що присутність спеціаліста, по-перше, додасть упевненості слідчому, оскільки він зможе за потреби звернутися до нього за консультацією, по-друге, створить додатковий психологічний стимул допитуваному повідомляти правдиву інформацію, оскільки той розумітиме, що спеціаліст володіє необхідним обсягом знань для його викриття [204, с. 136].

Разом з тим, існують й думки, що присутність спеціаліста на допиті може зіпсувати психологічний контакт. На думку Т. Д. Телегіної, присутність третьої особи під час бесіди об'єктивно насторожує допитуваного і не сприяє встановленню психологічного контакту зі слідчим, особливо якщо обізнана особа

втручається в розмову і коментує висловлювання. Більш того, присутність при допиті особи, яка постійно консультує слідчого, знижує знання останнього в очах допитуваного [188, с. 112].

Натомість, ми є прихильниками позиції, що провести результативний допит, особливо при розслідуванні правопорушень, пов'язаних з використанням досягнень науки і техніки, без участі спеціаліста практично неможливо. У таких випадках у слідчого виникають проблеми навіть з правильним формулюванням питання про інформацію, яка його цікавить. Не рідко і особи, яких допитують, користуються відсутністю у слідчого знань по деяких спеціальних питаннях, намагаються його дезорієнтувати, використовуючи спеціальну термінологію. Участь спеціаліста ліквідує дану проблему [93].

Згідно із ч. 2 ст. 104 КПК України, якщо допит фіксується за допомогою технічних засобів, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього [85].

У цьому розрізі цілком погоджуємося з В. О. Яремчук, що в таких випадках доцільно залучати спеціаліста для застосування ним науково-технічних засобів, а саме звуко- та відеозапису. Автор об'єктивно зауважує, що слідчий насамперед має підтримувати психологічний контакт з допитуваною особою. А фіксувати технічними засобами проведення допиту має запрошений спеціаліст [217, с. 190].

Обов'язковим, на нашу думку, є запрошення спеціаліста й у випадку проведення допиту та пред'явлення для впізнання у режимі відеоконференції. Проведення вказаних слідчих (розшукових) дій у такому форматі доцільно для забезпечення оперативності досудового розслідування у випадках, коли через поважні причини учасник процесу не має можливості прибути за

місцем провадження досудового розслідування (наприклад, знаходиться у іншій державі).

У цьому розрізі, С. О. Книженко підкреслює, що проведення конференції забезпечується за допомогою комп'ютерної техніки, комп'ютерних технологій та мережі Інтернет. Наприклад, сучасний нетбук з вбудованою вебкамерою та можливістю відеозапису може бути використаний для проведення вказаних слідчих (розшукових) дій тільки за умови сучасного технічного оснащення. У зв'язку з цим, виникає та потребує розв'язання питання щодо якості обладнання, яке використовується для аудіо- чи відеозапису ходу слідчих (розшукових) дій. При проведенні дистанційного досудового розслідування слідчому доцільно використовувати техніку високого класу, оскільки це дозволить забезпечити належну якість аудіо- чи відеозапису, відсутність різного роду шумів, спотворень звуку та зображення. Комп'ютер має бути обладнаний вебкамерою (вмонтованою чи окремою), яка дозволить приймати/передавати зображення та звук високої якості [68]. З огляду на це, саме спеціаліст в змозі забезпечити технічні можливості проведення допиту у зазначеному форматі.

Особливою формою використання спеціальних знань, що займає пріоритетне місце в процесі розслідування злочинів, є призначення та проведення експертиз. Експертами є співробітники судово-експертних чи інших спеціалізованих установ. Разом із тим, в якості експерта можна запросити будь-яку людину, яка має спеціальні знання у визначеній області науки, техніки, мистецтва, що придбані нею у результаті професійної підготовки чи досвіду роботи, або яка має необхідні знання для давання висновку з досліджуваних питань [163].

Як вже раніше зазначалося, більшість способів вчинення шахрайств у сфері надання туристичних послуг пов'язані із застосуванням різного роду документів, що зумовлює необхідність у їх дослідженні. Аналіз судово-слідчої практики показав, що саме

почеркознавча експертиза та технічна експертиза документів переважають у ряді експертиз, що призначаються у даній категорії проваджень і складають, відповідно 92% та 98%.

Почеркознавча експертиза призначається у разі необхідності дослідження рукописних текстів (у бланках документів щодо туристичного обслуговування, заявах, клопотаннях тощо) та підписів на різноманітних документах, що мають юридичне значення. Метою такого дослідження є встановлення виконавців таких підписів та записів, а також вирішення діагностичних завдань, пов'язаних із їх виконанням у незвичайних умовах, спеціально зміненим почерком, з наслідуванням почерку іншої особи тощо.

У зв'язку із характером договірних відносин між суб'єктами туристичної діяльності та споживачами туристичних послуг, що закріплюється підписами сторін, в основному об'єктом почеркознавчого дослідження у справах щодо шахрайства у зазначеній сфері є саме підписи на договорах, на заявах, на квитанціях тощо (92% випадків).

Як показало опитування працівників, які розслідували злочини даної категорії, при призначенні почеркознавчої експертизи виникають труднощі, пов'язані із наданням всіх видів зразків для порівняльного дослідження. Відбір експериментальних та умовно-вільних зразків у 56% випадків супроводжується відмовою від їх надання суб'єктом, який підлягає ідентифікації.

Водночас, Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5, до вільних зразків висуваються вимоги, згідно яких вони повинні відповідати об'єкту, який досліджується, за часом виконання, за видом матеріалів письма (папір, олівець, кулькова ручка тощо), за формою документа (накладні, відомості тощо), за його змістом та цільовим призначенням. Крім того, вільними зразками

є рукописні тексти, рукописні записи (буквені та цифрові), підписи, достовірно виконані певною особою. Вільні зразки підпису надаються по змозі не менше ніж на 15 документах, експериментальні – у кількості не менше 5-8 аркушів [150]. Як пояснюють практичні працівники, такі вимоги також не завжди можна виконати.

Технічна експертиза документів поділяється на експертизу реквізитів документів, експертизу друкарських форм та експертизу матеріалів документів [150].

Втім, у справах по шахрайствам у сфері туризму найпоширенішим є встановлення фактів і способів унесення змін до документів, що мають юридичне значення (договорів про туристичне обслуговування, договорів страхування, ваучерів, установчих документів, накладних, журналів тощо) та виявлення їх первинного змісту; встановлення документів, виготовлених шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки; встановлення факту вибиття чеку на конкретному касовому апараті; встановлення цілого по частинам (у разі, якщо документ був навмисно розірваний або розрізаний зацікавленою особою); ідентифікація печаток, штампів, факсиміле тощо за їх відтисками тощо.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень показав, що серед запропонованого переліку питань, визначених Науково-методичним рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, найбільш поширеними при призначенні технічної експертизи документів є:

- чи вносились у текст документа зміни;
- якщо вносилися, то яким чином (підчистка, дописка, травлення, виправлення тощо) і який зміст первинного тексту;
- чи була замінена в документі фотокартка;
- чи замінювались у документі (договорі, журналі тощо) аркуші;

- який зміст замаскованого (зафарбованого, забрудненого, замазаного тощо) тексту;
- у якій послідовності виконувались реквізити даного документа (підпис, відтиск печатки тощо);
- чи належали надані на експертизу частини документа визначеному документу (накладній, видатковому касовому ордеру тощо);
- чи виготовлено наданий документ шляхом монтажу за допомогою комп'ютерної або копіювально-розмножувальної техніки;
- яким способом нанесений відтиск печатки (штампа, факсиміле);
- чи нанесено відтиск печатки (штампа, факсиміле) в даному документі наданою печаткою (штампом, факсиміле) [150].

Як зазначає О. Л. Мусієнко, при розслідуванні шахрайства з використанням документів, виготовлених з різних фрагментів інших документів, крім технічної експертизи документів, виникає необхідність у призначенні й експертизи матеріалів, речовин і виробів (для виявлення на предметах-носіях мікрочастинок або мікрослідів) [115, с. 255]. Однак, в рамках розслідування шахрайств досліджуваної категорії такі випадки складають лише 1%. Вельми не поширеною виявилася й трасологічна експертиза, що призначалася лише у 4% випадків і то стосувалася в основному ідентифікації особи за слідами її рук.

Експертиза відеозвукозапису проводилася у 1,5% випадків в основному для встановлення технічних умов та технології отримання відеозвукозапису (при наданні учасником кримінального провадження відеофонограми, для залучення її в якості доказу, необхідно обов'язково вирішити питання щодо її оригінальності та наявності ознак змін).

З метою встановлення робочого стану комп'ютерно-технічних засобів; встановлення обставин, пов'язаних з використанням

комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення; виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях; установлення відповідності програмних продуктів певним версіям чи вимогам на його розробку слід призначати експертизу комп'ютерної техніки і програмних продуктів [150]. Такі експертизи у досліджуваній нам категорії справ призначалися у 10% випадків.

Водночас, експертизи телекомунікаційних систем та засобів складають всього 5%. В той час, як можливості такого виду експертного дослідження дуже широкі і передбачають становлення фактів та способів передачі (отримання) інформації в телекомунікаційних системах; встановлення фактів та способів доступу до систем, ресурсів та інформації у сфері телекомунікацій; встановлення типу, марки, моделі та інших класифікаційних категорій телекомунікаційних систем та засобів; дослідження алгоритмів обробки інформації та її захисту у сфері телекомунікацій [150].

Задля з'ясування правильності проведення господарських операцій суб'єктом туристичної діяльності, а також з'ясування відповідності порядку ведення бухгалтерського обліку відповідним Державним стандартам призначається експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності (14%).

Нерідко під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності слідчий стикається з необхідністю одночасного залучення фахівців і у сфері судової бухгалтерії, і у фінансовій галузі. В таких випадках рекомендується призначати комплексну судово-економічну експертизу [169, с. 12].

У деяких випадках при розслідуванні шахрайства характерним є також призначення судово-психіатричної експертизи (2%). Для встановлення особливостей психічної діяльності та проявів в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки, у 1,5% випадків призначалася судово-психологічна експертиза.

Отже, значення використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств, пов'язаних з наданням туристичних послуг, важко переоцінити, оскільки особа, обізнана у певній галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, допоможе вирішити низку завдань, які стоять перед органами досудового розслідування. Водночас, логічне завершення розслідування будь-якого злочину, у тому числі й шахрайства у сфері туризму, залежить від своєчасного і професійного проведення необхідних експертиз як ідентифікаційного, так і діагностичного характеру.

Висновки до розділу 3

Організація і тактика проведення окремих процесуальних та слідчих (розшукових) дій у справах про шахрайства у сфері надання туристичних послуг має певні особливості та складнощі.

Оскільки предметом допиту в основному є питання, що відносяться до сфери ведення туристичного бізнесу, доцільно перед проведенням допиту вивчити нормативні документи, що регламентують ці відносини, отримати консультацію у незалежних суб'єктів туристичної діяльності щодо правильності ведення такого бізнесу та ймовірних порушень, з'ясувати, чим ці порушення можуть бути зумовлені. Пропонується розширений перелік обставин, які підлягають встановленню на етапі підготовки та проведення допиту свідків та потерпілих.

Допит суб'єктів турагентської та туроператорської діяльності повинен складатися з декількох послідовних частин, кожна з яких передбачає застосування певних тактичних прийомів та з'ясування відповідних обставин. Висвітлено коло питань під час допиту підозрюваних (туроператорів, турагентів), а також запропоновано ряд тактичних прийомів, якщо ситуація

переростає із безконфліктної в конфліктну і слідчий розуміє, що особа дає неправдиві показання.

Усунення розбіжностей у показаннях потерпілих, свідків, підозрюваних та інших учасників кримінального процесу у справах щодо шахрайства у сфері надання туристичних послуг, можна досягти проведенням одночасних допитів між: перевізником та туроператором щодо розмежування зобов'язань з виконання договору перевезення пасажирів; між туроператором та представником готельного бізнесу; між турагентом та туроператором. Одночасні допити можуть проводитися також між страховиками та туроператорами, страховиками та потерпілими, турагентом та потерпілим, а також в інших варіаціях.

Об'єктами вилучення можуть бути: різного роду господарсько-договірні документи (98%); документи, що посвідчують особу (43%); записні книжки, рукописні тексти на папері, у журналах тощо (24%); електронні носії інформації (82%); печатки та штампи як справжні, так і підроблені, кліше підписів (29%); бланки, які необхідні для укладання угод цивільно-правового характеру (19%); об'єкти реклами: ілюстровані брошури, буклети, каталоги, листівки (64%); фірмовий одяг працівників, бейджи із логотипом компанії (8%); зіпсовані бланки страхових компаній, поліси, формуляри та інші документи (14%); фальсифіковані ваучери на проживання у готелях, електронні квитки тощо (6%); перепустки, візитні картки, посвідчення працівників (5%); матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні), що має значення для справи (фотографії курортних зон та відеозаписи відпочинку, фото-відео фіксація факту знайомства з певними особами, фото-відео фіксація факту знаходження у певному місці тощо) (84%) тощо. Запропоновано перелік документів, до яких необхідно здійснити тимчасовий доступ або вилучити їх шляхом обшуку, зазначені місця їх зберігання.

Розглядаються питання щодо огляду реєстраційних та установчих документів, акцентується на необхідності з'ясування наявності всіх обов'язкових реквізитів і перевірки цих документів на наявність ознак підробки.

У справах щодо шахрайств у сфері туризму відіграє важливу роль консультативно-довідкова допомога спеціаліста. Значну роль відіграє й участь спеціаліста у проведенні окремих процесуальних та слідчих (розшукових) дій, в ході яких ведеться пошук та вилучається інформація, яка міститься на електронних носіях інформації, в мобільних телефонах, на документах тощо. Участь спеціаліста є важливою й під час огляду паперових документів, а також електронних, у тому числі огляду веб-сайту (турагента) туроператора та акаунтів користувачів у соціальних мережах із обов'язковим зазначенням URL веб-сторінки, домену та інших реквізитів електронного формату. Найпоширенішою формою застосування спеціальних знань при розслідуванні шахрайств у сфері надання туристичних послуг є призначення експертиз, серед яких особливе місце займає почеркознавча експертиза та технічна експертиза документів.

ВИСНОВКИ

У монографічному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягає у розробці та науковому обґрунтуванні концептуальних правових, організаційних і тактичних засад методики розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг. Найсуттєвішими результатами дослідження, зокрема, є:

1. Криміналістичний аналіз функціонування сфери туризму дозволяє визначити основні фактори, що зумовлюють вчинення шахрайських посягань під час здійснення туристичної діяльності. Насамперед, рівень шахрайських проявів безпосередньо залежить від правових колізій та прогалин у законодавстві, що регулює правовідносини у сфері надання туристичних послуг. Зокрема, відміна обов'язковості ліцензування турагентської діяльності *створила* умови, сприятливі для різноманітних зловживань з боку турагентів; нерегламентованим є використання туристичних ресурсів; недосконалим є механізм господарювання туристичних підприємств; не достатньою мірою ведеться контроль за діяльністю суб'єктів туристичної діяльності з боку контролюючих органів тощо. Також на рівень вчинення шахрайських посягань у сфері туризму впливають соціально-економічні та морально-психологічні фактори. Недостатня ефективність вжитих правоохоронними органами заходів у боротьбі з шахрайствами, що вчиняються у сфері надання туристичних послуг, призводить до значного ускладнення криміногенної ситуації у цій сфері.

2. Обстановка вчинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг визначається об'єктивними умовами матеріальної обстановки, суб'єктивними факторами та просторово-часовими характеристиками, які охоплюють низку об'єктів, що виступають місцями події в різні часові періоди (офіс туроператора, туристичне агентство, офіс страхової компанії, готельні підприємства, транспортні засоби, банківські установи тощо). Водночас у справах цієї категорії місце злочину слід досліджувати у різних ракурсах: з однієї сторони, як географічне поширення досліджуваного кримінально караного посягання (широкий зміст), з іншої – конкретне місце його вчинення (вузьке розуміння). При цьому, географічна концентрація туристичних фірм відбиває територіальну структуру попиту: максимальною вона є у великих містах з добре розвинутою інфраструктурою та вигідними пропозиціями відпочинку.

3. Спосіб учинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг характеризується наявністю системи заздалегідь узгоджених та спланованих дій щодо підготовки, вчинення й приховування слідів злочину. Зміст таких дій залежить від обраних схем з організації «туристичного бізнесу» та виду пропонованого туристичного продукту, наявності корупційних зв'язків з органами державної влади й управління, які мають відношення до видачі необхідних документів та здійснюють «прикриття» злочинної діяльності шахраїв, та від обраного способу вчинення злочину цієї категорії загалом.

Шахрайські дії можна поділити на три групи, беручи за основу характер відношення шахраїв до туристичної діяльності. До першої групи слід віднести способи дій, пов'язані зі збиранням туроператором (турагентом) коштів від туристів без наміру виконати зобов'язання з надання туристичних послуг, заявлених у договорі; збирання туроператором (турагентом) коштів, призначених для отримання туристом туристичного продукту високої якості,

заздалегідь розуміючи, що послуги надаватимуться низької якості або не у повному обсязі; «працевлаштування» під виглядом надання туристичних послуг; збирання коштів від туристів туристичними фірмами, які офіційно визнані банкрутом, що заздалегідь унеможливує виконання зобов'язань перед споживачами туристичних послуг; шахрайські дії у відношенні туроператора з боку турагентства, та навпаки. До другої групи належать такі способи дій: створення фіктивної юридичної особи у вигляді туристичного агентства; створення в мережі Інтернет сайту-двійника туроператора (турагента) та пропонування в онлайн режимі неіснуючих турів з вимогою перевести кошти на рахунки «підставних осіб»; запрошення туристів до офісу «фіктивного» туристичного агентства з метою взяття ними участі у «розіграші турів», із пропозицією внести певну суму коштів за частину послуг. До третьої групи належать дії, пов'язані із вчиненням шахрайства під час: отримання віз для перетину кордону з метою туристичної подорожі; отримання закордонних паспортів та ID-карток; страхування – як обов'язкової вимоги туристичної подорожі; навмисного зменшення обсягу та якості заявлених туристичних послуг або їх відсутності з боку осіб, на яких було покладено договірні зобов'язання щодо надання сплачених послуг (авіакомпанії, готельні підприємства, підприємства екскурсійного обслуговування тощо).

Механізм слідоутворення під час шахрайства у сфері надання туристичних послуг досить специфічний. Переважно сліди злочину відображаються у документах, відтисках печаток та штампів, на бланках, які заповнюються з метою туристичної подорожі. Важливу цінність мають інформаційні сліди, що відобразилися в різноманітних реєстрах та електронних документах, електронні перекази, інформація з веб-сторінок, сайтів, акаунтів, результати електронної переписки тощо.

4. Сформовано типовий портрет особи злочинця (шахрая), що характеризує її як досить успішну, освічену особу, яка займає

впливове місце у суспільстві, вміє аргументувати свою позицію та здійснювати психологічний вплив на потерпілого. Шахрайство може вчинятися як з боку суб'єктів, які створюють та реалізують туристичний продукт – туроператорами та турагентами – 78%, так і суб'єктами, які не мають ніякого офіційного відношення до туристичного бізнесу, але «фіктивно» виступають від імені таких осіб – 22%. Крім того, вчиненню шахрайських дій можуть сприяти особи, діяльність яких виражається у супроводженні дій, необхідних для отримання туристичних послуг (представники консульських установ, авіакомпаній, страхових компаній, готельного та екскурсійного обслуговування) – 36%.

Потерпілими від шахрайства можуть бути не тільки споживачі туристичних послуг (98%), а й туроператори та турагенти (2%), які постраждали від дій інших суб'єктів туристичного бізнесу. Потерпілими у 78% випадків є мешканці великих міст, з середнім та високим рівнем заробітку та достатку, віком переважно від 25 до 50 років (83%), що пояснюється найбільшою активністю людини та можливістю заробляти саме в цьому віці. Будь-яка закономірність у статевій приналежності може бути відносною, так як подорожувати прагнуть як чоловіки, так і жінки. До того ж, рівень довірливості більше у жінок, тому вони частіше стають потерпілими від шахрайства.

Віктимна поведінка потерпілих у справах щодо шахрайства у сфері надання туристичних послуг найчастіше пов'язана із: недостатньо ретельним підходом до вибору турагента (туроператора); надмірною довірливістю щодо дій суб'єктів туристичної діяльності; неуважним ставленням до вивчення змісту документів, що оформлюються; відсутністю бажання звертатися до правоохоронних органів у разі вчинення щодо них шахрайства тощо.

5. На момент надходження заяви або повідомлення про факт, що містить ознаки шахрайства у сфері надання туристичних послуг, достатньо складно оцінити ситуацію та прийняти

об'єктивне рішення. Слідчий не завжди спроможний відмежувати злочин від цивільно-правового делікту у достатньо короткий термін, визначений законодавцем (24 години). У підсумку 1/4 частина відкритих проваджень підлягає закриттю за відсутністю події чи складу злочину через наявність цивільно-правового делікту, що полягає у неможливості виконати цивільно-правові зобов'язання у зв'язку з форс-мажорними обставинами. Вказане зумовлює визначення низки тактичних завдань та обрання правильних напрямів розслідування, спрямованих, насамперед, на встановлення обману в діях суб'єктів туристичної діяльності та інших осіб.

Встановлено, що основне інформаційне навантаження у побудові методики розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг несуть типові слідчі ситуації, зокрема:

- а) потерпілий задалегідь здійснив передплату за придбання путівки та бронювання готелю. Згодом стало відомо, що туристичне агентство зникло, документи, надані потерпілому, підроблені;
- б) організована туристичним агентством (туроператором) подорож відбулась, однак після прибуття до місця відпочинку турист зрозумів, що стосовно нього вчинені шахрайські дії шляхом зменшення обсягу сплачених туристичних послуг або їх відсутністю. Прибувши в Україну, потерпілий звернувся до правоохоронних органів із заявою;
- в) потерпілий задалегідь здійснив передплату за придбання путівки та бронювання готелю. На момент подорожі представники туристичного агентства, які продовжують свою діяльність, заявляють, що ніяких зобов'язань перед туристом не мають і грошей повертати не збираються;
- г) громадяни іншої держави, сплативши кошти за межами нашої держави, вважають, що всі туристичні послуги (згідно угоди) їм будуть у належний спосіб та в повному

обсязі надані в Україні за місцем прибуття. Проте, прибувши до місця відпочинку, розуміючи, що стали жертвами шахраїв, звертаються з відповідною заявою до правоохоронних органів. Кожну з вказаних ситуацій можна розглядати з позиції сприятливого або несприятливого характеру.

6. Успішність взаємодії слідчого з контролюючими та такими, що здійснюють нагляд у сфері туризму органами під час розслідування шахрайств у сфері надання туристичних послуг, багато в чому залежить від правильного розуміння системи, структури цих органів, їх підрозділів та наявності фахівців, наділених відповідними повноваженнями, яких доречно в межах взаємодії залучати до кримінального провадження.

Доведено, що швидке встановлення всіх обставин шахрайства та його співучасників залежить від своєчасної взаємодії слідчих з компетентними уповноваженими органами іноземних держав, зокрема з Інтерполом та Європоллом. Вказана взаємодія реалізується наданням запиту у формі доручення чи клопотання не лише з дотриманням положень кримінального процесуального законодавства України щодо міжнародної правової допомоги, але й з обов'язковим дотриманням положень ратифікованих Україною Міжнародних правових актів, міждержавних угод, або засад взаємності з питань надання допомоги у кримінальних провадженнях.

7. Висвітлено організаційно-тактичні особливості проведення процесуальних та слідчих (розшукових) дій, спрямованих на вилучення інформації з особистісних джерел та матеріальних об'єктів. Межа між шахрайством та цивільно-правовим деліктом є настільки тонкою, що низка суб'єктів туристичної діяльності може помилково допитуватися в статусі, якому вони не відповідають. Тому нагальним завданням слідчого є чітко визначити перед допитом, яке відношення має особа до злочинної події. За цим критерієм свідків класифіковано у шість основних груп.

Допит представників кожної з груп має свою специфіку, що полягає, насамперед, у колі обставин, що підлягають встановленню. З огляду на практику, статус підозрюваного набувають частіше турагенти, які діють всупереч інтересам туроператорської компанії. Заперечуючи свою причетність до шахрайства, вони посилаються на причетність до вчинення обману з боку туроператора, якому начебто були перераховані гроші, але туристичних послуг туристу вони так і не надавали (41%). У 16% випадків туроператори і турагенти посилаються на третіх осіб, які не виконали зобов'язання. Вказане зумовлює обрання тактичних прийомів, найбільш ефективних у кожній конкретній ситуації та перевірки показань процесуальними засобами. Потерпілим від шахрайства у сфері надання туристичних послуг може бути не тільки громадянин України, а й громадянин іншої держави, що зумовлює специфіку допиту цієї категорії осіб.

Розслідування шахрайства супроводжується трудомісткими заходами, пов'язаними з вилученням низки документів (агентських угод між турагентством та туроператором, договорів на туристичне обслуговування, страхових полісів, касових чеків, ваучерів, установчих та ліцензійних документів), предметів, які використовувалися для досягнення злочинного задуму, а також комп'ютерної техніки і електронних носіїв інформації. Таке вилучення може мати як примусовий характер (під час обшуку), так і добровільний (шляхом тимчасового доступу до речей і документів). Доказове значення низки вилучених документів може полягати як у змістовній частині (відобразити незаконні дії щодо споживачів туристичних послуг), так і містити на собі сліди злочину. У зв'язку з цим, особливого значення набуває огляд, насамперед, документів.

8. З-поміж усього різноманіття форм використання спеціальних знань під час розслідування шахрайств у сфері надання туристичних послуг, зокрема участь спеціаліста під час про-

ведення слідчих (розшукових) дій, консультативно-довідкова допомога спеціаліста, ревізії та перевірка за обліками, призначення і проведення експертиз є одним із пріоритетних напрямів роботи слідчого. Факт використання під час вчинення шахрайства різноманітних документів зумовлює необхідність у призначенні почеркознавчої експертизи та технічної експертизи документів. Характерними для цієї категорії злочинів також є: експертиза відеозвукозапису (1,5%), експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів (10%), судово-економічна експертиза (14%). Кожний вид експертизи має свою специфіку, що визначається об'єктами дослідження та характером питань, які необхідно вирішити.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Андрушко А.В. Злочинність у сфері туристичного бізнесу: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія / А.В. Андрушко, І.А. Нестерова Ужгород: ТОВ «ІВА», 2016. 220 с.
2. Багмета А.М. и др. Особенности выявления, раскрытия и расследования рейдерских захватов имущественных комплексов: учебно-методическое пособие / под ред. А.М. Багмета, В.В. Бычкова. М.: Академия Следственного комитета Российской Федерации, 2014. 227 с.
3. Бажал І. Туризм у законі. Дзеркало тижня. 20 грудня 2002 р. № 49 (424): URL: <http://gazet.dt.ua/SOCIETY/turizmuzakoni.html> (дата звернення 17 вересня 2018 року).
4. Бахін В.П., Весельський В.К., Маліков Т.С. Поліцейський допит у США (поради допитуючому): Навчальний посібник. К.: НАВСУ. НВТ «Правник», 1997. 33 с.
5. Безвізові країни для Українців в 2019 році: URL: <https://www.momondo.ua/kudy-poihaty/stattya/bezvizovi-krayiny-dlya-ukraintsiv> (дата звернення 20.12.2018).
6. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. М. Изд-во БЕК, 1997. 342 с.
7. Белов И.Т. Криминалистическое обеспечение расследования мошенничества, связанного с отчуждением жилых помещений: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук; 12.00.12. Екатеринбург, 2015. 29 с.
8. Биржаков М.Б. Введение в туризм: учебник для студентов высших учебных заведений / М.Б. Биржаков. [8-е изд.]. М. СПб. : Издательский дом "Герда", 2006. 510 с.

9. Бишевец О.В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. Вісник кримінального судочинства. № 2/2015. С. 187-191.

10. Бойко О.П., Рогальська В.В. Взаємодія слідчих Національної поліції України з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні. Монографія. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. 180 с.

11. Букаева И.Н. Обстановка совершения преступления, получение и использование информации о ней при расследовании уголовных дел: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Тюмень: РГБ, 2006. 222 с.

12. Букаева И.Н. Правильная классификация элементов обстановки совершения преступления – помощь в следственной работе. Следователь. 2005. № 3. С. 26-29.

13. Бурчак Ф.Г. Объективная сторона преступления. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая / Ф.Г. Бурчак, Е.Ф. Фесенко. К., 1985. С. 132-126.

14. Васильев А.Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А.Н. Васильев, Н.П. Яблоков. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. 144 с.

15. Васильева-Шаламова Ж.В. Застосування спеціальних знань в цивільному процесі. Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24-25 квіт. 2008 р.) / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, юрид. ф-т. К., 2008. С. 73–74.

16. Ващук О.П. Тактика використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». 2013. Том 26 (65). № 2. С. 293-299.

17. Ведерников Н.Т. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики преступления. Криминалистическая характеристика преступления. М., 1984. С. 74-76.

18. Весельський В.К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика. № 25. 2011. С. 193-199.

19. Википедія: Інтерпол: URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення 09.02.2019 року).

20. Винокуров С.И. Основные вопросы методики расследования преступных нарушений правил обращения со взрывчатыми материалами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С.И. Винокуров. М., 1967. 24 с.

21. Волобуев А.Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва: Навчальний посібник / За ред. проф. О.М. Бандурки. Х.: «Рубікон», 2000. 272 с.

22. Волобуева О.О. Поняття і принципи взаємодії слідчого зі спеціалістами під час збору інформації про особу підозрюваного. Вісник Луганської академії МВС України: наук.-теорет. журнал. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004. №2. С. 242-249.

23. Герасимов И.Ф. Криминалистическая классификация и особенности расследования преступлений в зависимости от места совершения преступных действий. Особенности расследования отдельных видов и групп преступлений. Свердловск, 1980. С. 4-6.

24. Герасимов И.Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. Свердловск: Средне-Уральское кн. изд-во, 1976. 184 с.

25. Гетманцев Д. Фінансово-туристичні пірамідию. Дзеркало тижня. 21 червня 2013 р. № 22: URL: <http://gazet.dt.ua/business/> (дата звернення 17 грудня 2018 року).

26. Глібко В.М. Роль документів у розслідуванні злочинів. Теорія і практика правознавства. Вип. 1 (9) / 2016. С. 76-81.

27. Головач А.С. Зразки оформлення документів: для підприємств та громадян. Донецьк: Стакер, 1997. 349 с.

28. Голотюк И. Против дельцов возбуждено уголовное дело по статьям «Мошенничество» и «Подделка документов группой

лиц» / Ирина Голотюк, Александр Лещенко // Факты и комментарии. 20 ноября 2009 г. С. 23.

29. Гончаренко В.Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. Вісник Академії адвокатури України, 2007. № 2 (9). С. 22-34.

30. Горбачов О. Слідчі дії: термінологія, поняття, види. Вісник Академії правових наук України. X, 1997. Вип.2. С. 125-130.

31. Двойников О.О. Кримінально-процесуальні особливості встановлення особи, яка вчинила злочин за допомогою Інтернет-сайту / О.О. Двойников // Актуальні питання розслідування кіберзлочинів. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. X., 2013 р. С. 218-222.

32. Державна служба статистики України: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/img/ua/title.gif> (дата звернення 16.11.2018).

33. Державне регулювання туристичної сфери в країнах світу: URL: <https://studfiles.net/preview/2299597/page:26/> (дата звернення 16.11.2018).

34. Державний комітет статистики України: офіційний веб-сервер: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 12 грудня 2018 року).

35. Дехтярьов Є.В. Особливості тактики допиту особи, яка підозрюється у вчиненні шахрайства в сфері виконання господарського-договірних зобов'язань. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. №. 2011. С. 286-292.

36. Динту В.А. Обстановка злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів: автореф. дис... канд. юрид. наук. 12.00.09. Одеса: Університет «Одеська юридична академія», 2014. 20 с.

37. Драпкин Л.Я. Понятие и классификация следственных ситуаций. Следственные ситуации и раскрытие преступлений: науч. тр. Свердлов. юрид. ин-та. Свердловск, 1975. С. 40-44.

38. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу. Навчальний посібник / Л.П. Дядечко. К.: Центр учбової літератури, 2007. 224 с.

39. Ермолович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений / В.Ф. Ермолович. Минск: Амалфея, 2001. 304 с.

40. Жилкина М.С. Страхование мошенничество: правовая оценка, практика выявления и методы пресечения. М.: Волтерс Клувер, 2005. 192 с.: URL: <http://www.twirpx.com/file/201084/> (дата звернення 12 грудня 2018 року).

41. Жукова М.А. Менеджмент у туристському бізнесі. Навчальний посібник / М.А. Жукова. 2-е вид., Стер. М.: КНОРУС, 2006. 192 с.

42. Жупіна О. Обставини, які підлягають доказуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених працівниками органів внутрішніх справ у сфері службової діяльності. Вісник прокуратури. 2013. №8. С. 143-151.

43. Замыцких В.П. Туристская деятельность: криминологические аспекты. Сервис в России и зарубежом. 2010. № 4. С. 37-44.

44. Запобіжний захід підозрюваній у вчиненні низки шахрайств у сфері туризму: URL: <https://sv.ki.court.gov.ua/> (дата звернення 12 грудня 2018 року).

45. Запорожець Р.А. Запобігання шахрайству у сфері іпотечного кредитування: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Нац. акад. внутр. справ. К., 2017. 288 с.

46. Зуйков Г.Г. Криминологическое учение о способе совершения преступления: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. М., 1970. 41 с.

47. Іванюк У.В. Особливості функціонування туристичних підприємств в сучасних економічних умовах. Прикарпатський національний університет ім.В. Стефаника, 2012. С. 436-437

48. Кайло І.Ю. Належне документальне оформлення речових доказів як одна з умов їх допустимості. Науковий вісник Міжна-

родного гуманітарного університету. Сер: Юриспруденція. 2015. № 15 Т. 2. С. 128-137.

49. Калюга Т.О. Деякі аспекти підготовки до допиту при розслідуванні шахрайства у сфері надання туристичних послуг // Актуальні проблеми розслідування злочинів в сучасних умовах: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди святкування 10-річчя факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства (Дніпропетровськ, 24 верес. 2015 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. С. 140-143.

50. Калюга Т.О. Криміналістична характеристика осіб, які вчиняють шахрайства у сфері туризму // Актуальні проблеми розслідування кримінальних правопорушень у сфері громадської безпеки та громадського порядку: матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 30 трав. 2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 193-196.

51. Калюга Т.О. Криміналістичний аналіз шахрайства у сфері надання туристичних послуг. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2018. № 3. С. 145-150.

52. Калюга Т.О. Місце і час учинення злочину як обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо шахрайства у сфері туризму. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2016. Випуск 6-2. Т. 3. С. 170-175.

53. Калюга Т.О. Обстановка вчинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Науковий журнал. 2018. № 4. С. 174-179.

54. Калюга Т.О. Організаційно-тактичні особливості проведення обшуку при розслідуванні шахрайства, пов'язаного з наданням туристичних послуг. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Випуск 43. Т. 4. С. 184-189.

55. Калюга Т.О. Особенности взаимодействия и международного сотрудничества при расследовании мошенничества в сфере туризма. Право и закон. 2018. № 2. С. 134-138. (Кыргызская Республика).

56. Калюга Т.О. Особливості визначення основних напрямів розслідування у справах про шахрайства у сфері надання туристичних послуг // Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні: матер. наук.-практ. семінару (Дніпропетровськ, 13 трав. 2016 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. С. 219-221.

57. Калюга Т.О. Особливості участі спеціаліста в огляді документів під час розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг // Актуальні питання теорії та практики криміналістичної науки : матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 16 трав. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 182-186.

58. Калюга Т.О. Способи учинення шахрайств у сфері надання туристичних послуг. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. №1. Том 3. С. 145-150.

59. Камушков О.С. Управління розвитком туристичної сфери України: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.03. Запоріжжя, 2010. 25 с.

60. Капліна О.В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових)дій. Вісник кримінального судочинства № 1/2015. С. 40-48.

61. Капліна О.В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження за КПК України // Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (27 листоп. 2013 р., м. Одеса). О., 2013. С. 223-229.

62. Karmanova T.E., Kaurova O.V., Maloletko A.N. Statistika turizma: uchebник. Moskva, KnoRus, 2012, 208 p.

63. Карнеги, Дейл. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей; Как вырабатывать уверенность в себе и влиять на

людей, виступая публично; Как перестать беспокоиться и начать жить. Монография / Д. Карнеги [Пер. с англ. Вольской З.П., Семенова Ю.В.]. Рыбинск : Дом печати, 1996. 799 с.

64. Кириленко Н.Ю. Методика розслідування шахрайства у сфері побутових відносин: автореф. ... дис. к.ю.н. 12.00.09. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса. 2013. 20 с.

65. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Навчальний посібник. Чернівці: Книги-XXI, 2003. 300 с.

66. Клименко О.А. Особливості кримінально-правової характеристики шахрайства у сфері надання туристичних послуг. Верховенство права №2. 2017: URL: <http://sd-vp.info> (дата звернення 14 жовтня 2018 року).

67. Книженко С.О. Документальні джерела інформації про злочини проти правосуддя. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 14. С. 87-92.

68. Книженко С.О. Особливості допиту в режимі відео конференції під час досудового розслідування. Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. № 1062, серія «Право». Вип. № 14, 2013 р.

69. Коваленко А.М. Особливості тактики огляду електронних документів під час досудового розслідування посягань на життя та здоров'я журналіста. Вісник Національної академії правових наук України. № 1(88). 2017 С. 182-191.

70. Коваленко В.В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій. Монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 208 с.

71. Коваль О.М. Перспективи створення туристичних кластерів на Закарпатті. URL: tisit.edu.ua/tisit_news/128 (дата звернення 19 жовтня 2018 року).

72. Коваль П.Ф., Алешугіна Н.О., Андреева Г.П., Зеленська О.О., Григор'єва Т.В., Пархоменко О.Г., Дудко В.Б., Михайловський М.О., Бондар С.І. Навчальний посібник: Ніжин, Вид-во Лук'яненко В.В., 2010. 304 с.

73. Ковешніков В.С., Ліфіренко О.С., Стукальська Н.М. Інноваційні види туризму. Інвестиції: практика та досвід. № 4/2016. С. 38-44.

74. Когутич І.І. Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Вісник Академії адвокатури України том 12 2(33) 2015. С. 112-123.

75. Кодекс торгівельного мореплавства // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, №№ 47, 48, 49, 50, 51, 52, ст. 349: URL: <https://www.rada.gov.ua/> (дата звернення 7 липня 2018 року).

76. Кожухарь И. Советы туристам: как не «прогореть» на покупке тура / Инна Кожухарь // Аргументы и факты: URL: <http://www.aif.ua/society/advice/1202291> (дата звернення 7 липня 2018 року).

77. Козак Л.С. Діяльність слідчого щодо доказування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом оформлення фінансово-господарських операцій. Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 1 (3) 2016. С. 114-120.

78. Козаченко И.П. Основные направления совершенствования теории и практики оперативно-розыскной деятельности. Вопросы совершенствования оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. К.: УАВС, 1992. С. 177-180.

79. Коржилов А.І. Туризм в Україні: класифікація та види. Електронний журнал «Ефективна економіка», № 9, 2014

80. Корноухов В.Е. Понятие объекта и предмета науки криминалистики / Курс криминалистики. Общая часть / под ред. В.Е. Корноухова. М. : Юристъ, 2000.

81. Криминалистика: учебник для вузов / под. ред. Р.С. Белкина. М.: ГОРМА, 2001. 990 с.

82. Криминология: уч-к / под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. М.: Юристъ, 1997. 512 с.

83. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика роз-

слідування злочинів / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 1998. 367 с.

84. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / [Бажанов М.І., Баулін Ю.В., Борисов В.І. та ін.] М.І. Бажанов (ред.) / МОН України. [2-ге вид., перероб. та доп.]. К.: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

85. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI: URL: <http://www.rada.gov.ua/> (дата звернення 19 січня 2019 року).

86. Кросарев С.Ю. Криминалистические методики расследования преступлений: генезис, современное состояние, перспективы развития: дис. ... д-ра юрид. Наук. Спец. 12.00.09. Спб, 2005. 404 с.

87. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. М., 1960. 171 с.

88. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии. О структуре индивидуального преступного поведения. М.: Юрид. лит., 1968. 175 с.

89. Кузьмічов В.С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: моногр. К.: НАВСУ НВТ "Правник", 2000. 450 с.

90. Кургузкіна Е.Б. Теория личности преступника и проблемы индивидуальной профилактики преступлений: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. М., 2003. С. 19-20.

91. Курман О.В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2002. 227 с.

92. Кучеренко В.С. Особливості та сучасні тенденції управління туристичною сферою. Інститут міжнародних відносин Національного авіаційного університету. С. 197-205.

93. Лазебний А.М. Залучення спеціаліста для проведення окремих слідчих (розшукових) слідчих дій. Науковий вісник

Національного університету ДПС України (економіка, право), 2(65) 2014 187.

94. Лесик М., Приянчук И. Советы по организации туристического бизнеса: URL: <http://www.tourua.com/ru/articles/info-12435.html> (дата звернення 24 жовтня 2018 року).

95. Логінов Я. Польські 5-річні візи: обіцяне стало реальним, але проблеми залишилися / Якуб Логінов // Дзеркало тижня. 16 жовтня 2015 р. URL: http://gazeta.dt.ua/international/polski-5-richni-vizi-obicyane-stalo-realnim-aleproblemi-zalishilisy-a_.html (дата звернення 7 липня 2018 року).

96. Лужецька О.Р. Предмет злочинного посягання в системі криміналістичної характеристики вимагання. Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 2(65) 2014. С. 202-207.

97. Лук'янчиков Є.Д. Форми використання спеціальних знань за новим КПК України: URL: <http://tdp.kpi.ua/wp-content> (дата звернення 12 січня 2018 року).

98. Лупич О.О. Формування конкурентоспроможного готельного господарства регіону: дис. ... канд. екон. Наук. 08.00.05. Ужгородський національний університет. Ужгород. 2017. 285 с.

99. Лысенко В.В. Расследование уклонений от уплаты налогов, совершенных должностными лицами предприятий, организаций, учреждений. Харьков: Консум, 1997. 60 с.

100. Любіцева О.О. Геопросторова організація туристичного процесу: автореф: дис. ... д.геогр.н.: спец. 11.00.02.. Київ, 2003. 29 с.

101. Мальська М.П., Худо В.В., Цибух В.І. Основи туристичного бізнесу: Навчальний посібник / М.П. Мальська, В.В. Худо, В.І. Цибух: URL: http://pidruchniki.ws/10290718/turizm/turistichniybiznesmalska_mp (дата звернення 27 лютого 2019 року).

102. Мальська М.П. Менеджмент туризму / М.П. Мальська, В.В. Худо. К.: Знання, 2003. 388 с.

103. Маркіна І.А., Маховка В.М. Загрози і безпеки в діяльності підприємств туристичної сфери. Проблеми економіки № 3, 2015. С. 135-142.

104. Мартиненко І.В. Криміналістичне дослідження інформації про зовнішність особи методами та засобами інформатики: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ. К., 2005. 202 с.

105. Марченко О.А. Сутнісне визначення галузі туризму з позиції регіональної економіки. Новини наукової думки 2014. URL: <http://www.rusnauka.com/30NNM2014/Economics/13177468.doc.htm> (дата звернення 27 лютого 2019 року).

106. Мацшин В.С. Особливості розслідування фальшивомонетництва: дис... канд. юрид. наук. 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. 298 с.

107. Машина Н.І. Страхування для туристичних підприємств. Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 368 с.

108. Международный туризм принес 1,4 триллиона долл. США в экспортных поступлениях. Официальный сайт ЮНВТО: URL: <http://media.unwto.org> (дата звернення 17 вересня 2018 року).

109. Мельниченко О.А. Особливості розвитку індустрії туризму в Україні. Монографія / О.А. Мельниченко, В.О. Шведун. Харків: НУЦЗУ, 2017. 153 с.

110. Міністерство розвитку і торгівлі України «Туризм»: Міжнародні акти: URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/MoreDetails?lang=uk-UA&id=f20f8019-3c3c-4bda-b825-fe00f978a4dd&title=MizhnarodniAkti> (дата звернення 20.12.2018 року).

111. Моран О.І. Розвиток туристичного ринку в економічній системі регіону: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 08.00.05. Національна академія наук України. Львів., 2008. 22 с.

112. Мотлях О.І. Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій: дис... канд. юрид. наук. 12.00.09. Академія праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Київ, 2005. 221 с.

113. Muzychenko-Kozlovska, O.V. (2012), *Ekonomichne otsiniuvannia turystychnoi pryvablyvosti terytorii, Novyi Svit-2000*, Lviv, Ukraine, P. 176.

114. Мусієнко О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах. Монографія / О.Л. Мусієнко; за ред. проф. В.Ю. Шепітька. Х.: Право, 2009. 168 с.

115. Мусієнко О.Л. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочині. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 1 (4), 2014. С. 252-261.

116. На Кіровоградщині директора туристичного агентства підозрюють у шахрайстві при організації туристичних поїздок за кордон: Прокуратура Кіровоградської області: Офіційний веб-сайт: URL: <https://kir.gp.gov.ua/main2/img/d/logo.png> (дата звернення 22 жовтня 2018 року).

117. Нестерова І.О. О проявлениях мошенничества в сфере туристического страхования. *Legea și Viața*. 2014. № 4. С. 56-59.

118. Нестерова І.А. Злочинність у сфері туристичного бізнесу: кримінально-правова характеристика та запобігання: дис. ... кандидата юрид. наук. 12.00.08. Нестерова Ірина Анатоліївна. Ужгород, 2016. 240 с.

119. Нестерова І.А. Способи шахрайства в сфері туристичного бізнесу України. *Часопис Київського університету права*. 2011/1. С. 295-298.

120. Нестерова І.А. Віктимологічний напрям запобігання злочинності у туристичній сфері. *Наука і правоохорона*. № 4. 2017. С. 203-211.

121. Нестерова І.А. Детермінація злочинності у туристичному секторі України. *Порівняльно-аналітичне право*. № 3. 2018. С. 254-257.

122. Нечваль А.О. Обшук у системі невербальних криміналістичної тактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (102). С. 268-277.

123. Новицька В. Бізнес-віза, або бізнес на візах / Валентина Новицька // Інтернет-видання «Ні корупції!»: URL: <http://nikoкурсiji.org> (дата звернення 08 червня 2018).

124. Образцов В.А. О криминалистической классификации преступлений. Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 33. М., 1980. С. 94.

125. Онищенко О.Р. Манипулирование сознанием и поведением жертв при мошенничестве: дисс. ... кандидата психолог. наук. 19.00.06. М., 2005. 212 с.

126. Оніщик Ю.В. Міжнародне співробітництво у боротьбі з фінансовими правопорушеннями. Навчальний посібник. К: Алерта, 2016. 422 с.

127. Опанасенко Н.О. Проблеми процесуального забезпечення розслідування шахрайства, вчиненого організованою злочинною групою у сфері житлового будівництва: URL: <https://www.bibliofond.ru> (дата звернення: 12.02.2019 року).

128. Органы дознания и предварительного следствия системы МВД и их взаимодействие: учеб.пособ. / [Белозеров Ю.Н., Гуткин И.М., Чувилов А.А. и др.; отв. ред.: Викторов Б.А.]. М.: Юрид. лит., 1973. 120 с.

129. Охріменко А. Досвід європейських країн фінансування туризму. Вісник Львівського університету. 2014. Вип. 34. С. 160-167.

130. Павлова Н.В. Особливості розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням приватного житла: дис... канд. юрид. наук. 12.00.09. Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ. Д., 2007. 223 с.

131. Павлова Н.В. Оцінка на предмет допустимості як доказів матеріалів фотозйомки, звуко- відеозапису події злочину. Науковий вісник Дніпропетровського університету внутрішніх справ № 2 (66). 2017. С. 477-484.

132. Павлова Н.В. Розслідування шахрайства при укладанні цивільно-правових угод щодо відчуження житла. Монограф. Д.: Дніпр. Ун-т внутр. справ, 2007. 216 с.

133. Павлюк В.В. Матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації як джерела доказу у кримінальному провадженні. Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО. Випуск 24. Том 4, 2014. С. 115-118.

134. Папп В.В. Розвиток сфери туризму в контексті євро інтеграційних процесів в Україні. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2015. Том 20. Вип. 3. С. 179–184.

135. Пиріг І.В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування. Монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

136. Повітряний кодекс // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 48-49, ст. 536: URL: <https://www.rada.gov.ua/> (дата звернення 14 січня 2019 року).

137. Погорецький М.А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. Вісник кримінального судочинства № 1/2015. С. 93-103.

138. Положення про Робочий апарат Укрбюро: затвердж. наказом МВС від 22.06.2012 N 560: URL: <https://ligazakon.net/> (дата звернення 14 січня 2019 року).

139. Польський візовий центр у Івано-Франківську. Реалії роботи // Інтернет-видання «Правда»: URL: <http://pravda.if.ua/news-41384.html> (дата звернення 14 січня 2019 року).

140. Попова І.М. Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. МВС України, Нац. акад. внутр. справ. К., 2011. 16 с.

141. Правові аспекти надання послуг з перевезення туроператорами: URL: <https://protocol.ua> (дата звернення 12 вересня 2018 року).

142. Приговор Центрального районного суда г. Николаева от 19 июля 2012 г. (дело № 1423/13066/2012) // Єдиний державний реєстр судових рішень: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

Review/38356744 <https://protocol.ua> (дата звернення 12 вересня 2018 року).

143. Про автомобільний транспорт: Закон України 2001 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 22, ст.105: URL: <https://www.rada.gov.ua/> (дата звернення 12 вересня 2018 року).

144. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 року N 996-XIV: URL: <http://www.rada.gov.ua/>(дата звернення 12 січня 2019 року).

145. Про взаємну допомогу у кримінальних справах: Європейська конвенція, Страсбург, 20 квітня 1959 року.: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036 (дата звернення 16.11.2018).

146. Про видачу правопорушників: Європейська конвенція. Париж, 13 грудня 1957 року: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033. (дата звернення 16.11.2018).

147. Про залізничний транспорт: Закон України 1996 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 40, ст. 183: URL: <https://www.rada.gov.ua/>(дата звернення 16.11.2018).

148. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України № 28 від 06.07.95 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, N 28, ст.205.

149. Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів: Наказ Міністерства внутрішніх справ, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Державного Комітету у справах державного кордону України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України N 3/1/2/5/2/2 від 09.01.97р.: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0054-97> (дата звернення 12.01.2019).

150. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-

методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. Офіційний вісник України. 1998. № 46. С. 172.

151. Про затвердження Положення про департамент туризму та курортів: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1202 від 22.07.2016 р. URL: <http://consultant.parus.ua> (дата звернення 09.02.2019).

152. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: Наказ Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 р. № 139. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16> (дата звернення 09.02.2019).

153. Про затвердження Порядку ведення Державною міграційною службою України Довідково-інформаційного реєстру перекладачів: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11.03.2013 № 228: URL: <http://www.rada.gov.ua/> (дата звернення 22 вересня 2018 року).

154. Про затвердження Правил оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію: URL: <https://www.ktm.gov.ua/ua/> (дата звернення 22 вересня 2018 року).

155. Про затвердження уніфікованої форми акта, що складається за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) за додержанням ліцензійних умов провадження турсервісної діяльності, та інших форм розпорядчих документів: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 16.01.2017 № 40: URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0189-17> (дата звернення 12.02.2019).

156. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України № 23 від 2015 року // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 23, ст.158: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення 15.12.2018).

157. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року N 1906-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення 16.11.2018).

158. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992 р. № 22. Ст. 303.

159. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 верес. 2014 р. N 442: URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP140442.html (дата звернення 09.02.2019).

160. Про передачу провадження у кримінальних справах: Європейська конвенція (ETS N 73) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_008 (дата звернення 16.11.2018).

161. Про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах: Конвенція URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009 (дата звернення 16.11.2018 року).

162. Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1957 рік, Додаткового протоколу 1975 року та Другого додаткового протоколу 1978 року до Конвенції: Закон України від 16 січ. 1998 р. N 43/98-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення 16.11.2018 року).

163. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. Ст. 232.

164. Про судову практику у справах про злочини проти власності: постанова Пленуму Верховного Суду України: від 6 листопада 2009 р. № 10: URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09> (дата звернення 16.11.2018 року).

165. Про туризм: Закон України від 15 верес. 1995 р. N 324/95-ВР: URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 15.12.2018).

166. Птушкін Д.А. Розслідування шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. МВС України, Дніпр. держ. ун-т. внутр. справ. Д., 2018. 240 с.

167. Птушкін Д.А. Значення участі спеціаліста при огляді документів у справах про шахрайства, пов'язані із заволодінням нерухомим майном громадян // Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні: матеріали наук.-практ. семінару (Дніпропетровськ, 13 трав. 2016 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. С. 198-202.

168. Пуцентейло П.Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 344 с.

169. Пчеліна О.В. Використання спеціальних знань у галузі економіки під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2014. № 2 (10).

170. Пчеліна О.В. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. Монографія. Харків: ТОВ «В справі», 2017. 524 с.

171. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини 3 статті 62 Конституції України від 20.10.2011 р. № 12-рп/2011 (№ 1-31/2011): URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення 17 лютого 2019 року).

172. Россинская Е.Р. Специальные познания и современные проблемы их использования в судопроизводстве. Журнал российского права. 2001. № 5. С. 32-44.

173. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину: монографія. К. Атіка, 2002. 144 с.

174. Сагалакова Н.О. Концептуальна еволюція поняття туризму як соціально-економічного явища. Вісник Хмельницького національного університету 2015, № 2, Т. 2. С. 72-77.

175. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.

176. Салтевський М.В. Криміналістика: підручник у 2-х ч. Х.: Консум, Основа, 1999. Ч. 1. 416 с.

177. Седова Т.А. Значение криминалистической характеристики преступлений для разработки программ расследования. Теоретические и практические проблемы программирования процесса расследования преступлений. Свердловск, 1989. С. 49-50.

178. Селиванов Н.А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования. Соц. законность. 1977. № 2. С. 54-62.

179. Сіренко О.В. Обстановка вчинення крадіжок, грабежів та розбоїв неповнолітніми як елемент криміналістичної характеристики. Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 4(59) 2012. С. 223-228.

180. Софийчук Н.В. Производство следственных действий с участием иностранных граждан стран СНГ: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид наук: спец. 12.00.09. Иркутск, 2005. 30 с.

181. Спасенко К.О. Методика розслідування порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою: дис. к.ю.н. Харків, 2016. 214 с.

182. Справа 1522/29641/12 // Архів Приморського районного суду м. Одеси за 2013 рік.

183. Справа № 1/0519/531/2012 // Архів Жовтневого районного суду м. Маріуполя за 2012 р.

184. Справа № 2018/1-923/11 // Архів Київського районного суду м. Харкова за 2011 р.

185. Справа № 08-1663// архів Дарницького суду м. Києва.

186. Справа № 11-911/11 // Ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області від 25 травня 2011 р. (Єдиний державний реєстр судових рішень): URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 18 січня 2019 року)

187. Степанюк Р.А. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. Монографія, за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. / А.Ф. Волобуєва. Х.: Ніка-Нова, 2012.

188. Телегина Т.Д. Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений. Моногр. М.: Юрлитинформ, 2011. 152 с.

189. Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений / под ред. Р.С. Белкина, В.Г. Коломацкого, А.Г. Филипова. Волгоград: ВСШ МВС России, 1994. 559 с.

190. Типи віз в Україні: URL: <http://tursvit.info/> (дата звернення 19 квітня 2018 року).

191. Тищенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.09. Національна юрид. академія України імені Ярослава Мудрого. Х., 2003. 34 с.

192. Тищенко В.В. Слідчі ситуації в методці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. Актуальні проблеми держави і права. Сучасні методи і засоби розкриття злочинів 2004. С. 961-965.

193. Томаневич Л.М. Протидія шахрайству у сфері туризму. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. 2013. № 2. С. 154–161.

194. Топорецька З.М. Слідова картина як джерело первинної інформації про вчинення злочинів у сфері гравального бізнесу // Реформування національного та міжнародного права: перспективи та сьогодення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 2011 р.) у 2-х ч. Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2011. Ч. 2. С. 105-108.

195. Торяник В.М. Правове регулювання туристичної діяльності : навч. посібник / В.М. Торяник, П.В. Макушев, за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. юриста України О.В. Негодченка. Дніпропетровськ: ВВПЗ «ДГУ», 2016. 256 с.

196. Туристичні афери <https://sirius.kiev.ua/> (дата звернення 18 лютого 2018 року).

197. Туристичні послуги: проведення розрахунків із застосуванням РРО // Офіційне видання державної фіскальної служби,

№25 (25), 2015: URL: <http://www.visnuk.com.ua/> (дата звернення 12 жовтня 2018 року).

198. Удалова Л.Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України. Монографія. К. 2005. 324 с.

199. Фінансова стратегія в управлінні підприємствами. Монографія / А.Г. Семенов, О.О. Єропутова, Т.В. Перекрест, А.В. Линенко. Запоріжжя: КПУ, 2008. 188 с.

200. Хижняк Є. Ідентифікація особистості злочинця за віртуальними слідами в мережі Інтернет. Підприємство, господарство і право. 11/2017. С. 217-221.

201. Центров Е.Е. Виктимологические аспекты криминалистики. Криминалистическая виктимология (вопросы теории и практики). Иркутск: Иркутский гос. университет, 1980. С. 201-206.

202. Цибух В.І. Державне регулювання у сфері туризму в Україні. Статистика України. 2005. №1, С.80-84.

203. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356.

204. Цимбал П. Взаємодія слідчого та спеціаліста при розслідуванні злочинів, пов'язаних із неналежним виконанням професійних обов'язків медичними працівниками. Підприємство, господарство і право. 2012. № 11. С. 134-137.

205. Чаплинський К.О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями. Монограф. Д.: Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. 192 с.

206. Четвертак Д. Характеристика обстановки вчинення злочинів. Національний юридичний журнал Теорія і практика. 2015, С. 86-89.

207. Чорненка Н.В. Організація туристичної індустрії: Навчальний посібник, К.: Атіка, 2006. 264 с.

208. Черноус Ю.М. Завдання міжнародних організацій у боротьбі зі злочинністю. Боротьба з організованою злочинністю

і корупцією (теорія і практика). 2011. № 25 URL: file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/boz_2011_25-26_17.pdf. (дата звернення 16.01.2018).

209. Чорноус Ю.М. Слідчі дії: поняття, сутність напрямки розвитку та удосконалення: дис... канд. юрид. наук. 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ. Київ., 2005. 245 с.

210. Шаповал О.В. Особливості організаційно-тактичного забезпечення обшуку під час розслідування економічних злочинів. Судова апеляція. № 4(45), 2016. С. 71-79.

211. Шепелюк С.І. Туристичний продукт та туристична послуга: критерії розмежування понять. Економіка. Управління. Інновації. 2011. № 1. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui2011131> (дата звернення 15 вересня 2018 року).

212. Шнайдер Г.Й. Криминология: пер. с нем, под общ. ред. и с предисл. Л.О. Иванова. М.: Издательская группа «Прогресс» «Универс», 1994. 504 с.

213. Шуплат, О. М. Формування поняття "туризм" у сучасній економічній науці. Ефективна економіка. 2015. № 12.

214. Яблоков Н.П. Криминалистика / Яблоков Н.П. М.: НОРМА (Издат. группа „НОРМА-ИНФРА М”), 2000. 384 с.

215. Яблоков Н.П. Криминалистическая характеристика преступления и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений. Вопросы борьбы с преступностью. 1979. Вып. 30. С. 116.

216. Якимчук Б.В. Установление психологического контакта при проведении следственных (розыскных) действий с иностранцами. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2013. № 6–1. Сер.: Юриспруденція. Т. 2. С. 196-198.

217. Яремчук В.О. Роль спеціаліста в проведенні допиту: URL: <http://plaw.nlu.edu.ua> (дата звернення 17 вересня 2018 року).

ДОДАТКИ

Додаток А

Зведені результати анкетування 342 працівників правоохоронних органів

	З а п и т а н н я	%
1.	Вкажіть Ваш вік:	
	до 25 років	29
	25-30 років	36
	31-40 років	30
	41 рік і старше	5
2.	Вкажіть стаж практичної роботи:	
	до 1 року	9
	від 1 до 3 років	33
	від 3 до 5 років	25
	від 5 до 10 років	24
	більше 10 років	9
3.	Ваша посада:	
	керівник слідчого підрозділу	7
	заступник начальника відділення	11
	старший слідчий	36
	слідчий	12
	працівник оперативного підрозділу	23
	процесуальний керівник (прокурор прокуратури)	11
4.	Ваша освіта:	
	вища юридична	81
	вища освіта за іншим профілем	15
	середня освіта	4

	З а п и т а н н я	%
5.	Чи розслідували Ви або брали участь у розслідуванні злочинів, вчинених шляхом обману або зловживання довірою:	
	так	100
	ні	0
6.	Чи мали місце у Вашому підрозділі випадки розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг і чи можете Ви надати інформацію з цього приводу:	
	так	100
	ні	0
7.	Чи розслідували Ви особисто або брали участь у розслідуванні шахрайства у сфері надання туристичних послуг:	
	так	75
	ні	25
8.	На Вашу думку, який відсоток складають серед всіх видів шахрайств шахрайства у сфері надання туристичних послуг:	
	до 5% від загальної кількості	19
	до 10% від загальної кількості	81
	до 30% від загальної кількості	0
	до 50% від загальної кількості	0
9.	Чи існує в органі, де Ви працюєте, спеціалізація окремих працівників з розслідування шахрайств:	
	існує	54
	не існує	46
10.	Чи вважаєте Ви, що розслідування шахрайств у сфері надання туристичних послуг потребує кваліфікації слідчого у цьому напрямку:	
	так	93
	ні	7

	З а п и т а н н я	%
11.	Яким чином Ви підвищуєте свою кваліфікацію:	
	шляхом спілкування з фахівцями у сфері туристичної діяльності, (консультування)	56
	шляхом вивчення спеціальної літератури	59
	не підвищую, оскільки не маю часу	18
	проходження спеціальних курсів	4
12.	Чи є необхідність у використанні спеціальних знань при розслідуванні шахрайств у сфері надання туристичних послуг:	
	так	98
	ні	2
13.	Чи вважаєте Ви, що питання, які стосуються сфери туризму, є достатньо складними для сприйняття слідчим без належної підготовки та консультацій:	
	так	87
	ні	13
14	Між якими органами (установами) здебільшого здійснюється взаємодія при розслідуванні шахрайств у сфері надання туристичних послуг:	
	між слідчим та оперативним працівником	100
	між слідчим та представникам державних та приватних установ, які мають відношення до туристичної діяльності	88
	між слідчим та банківським установами	12
	необхідно міжнародне співробітництво	38
	інше	53
15	Взаємодія між слідчим та оперативними підрозділами у справах щодо шахрайств у сфері надання туристичних послуг має місце у вигляді:	
	взаємний обмін інформацією та спільний її аналіз спостерігається	93

	З а п и т а н н я	%
	спільне планування слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів	84
	надання допомоги при виконанні заходів забезпечення кримінального провадження (привід, затримання тощо)	78
	інше	46
16	Взаємодія у справах щодо шахрайства у сфері надання туристичних послуг відбувається у вигляді:	
	витребування відомостей	89
	отримання усних консультацій фахівця	92
	участь спеціалістів в слідчих діях	43
	участь у проведенні ревізій	11
	інше	33
17	Найпоширенішими діями з приховування у справах щодо шахрайства у сфері надання туристичних послуг є:	
	давання заздалегідь неправдивих показань та замовчування певних фактів	83
	підкуп контролюючих органів з метою не реагування ними на певні виявлені правопорушення	36
	використання підроблених документів	32
	маскування злочину під легальні цивільно-правові відносини	87
	знищення інформації і (або) її носіїв	72
	інше	32
18	Вкажіть, які слідчі (розшукові) та процесуальні дії у справах даної категорії звичайно проводяться:	
	огляд місця події	78
	допит	100
	обшук	48
	пред'явлення для впізнання	27

	З а п и т а н н я	%
	слідчий експеримент	8
	призначення експертиз	100
	освідування	2
	тимчасовий доступ до речей та документів	99
	інші	37
19	Участь спеціаліста в проведенні слідчих дій (інших процесуальних дій) у провадженнях даної категорії найбільш поширена при проведенні:	
	обшуків	33
	тимчасового доступу до речей та документів	41
	допиту	21
	огляду документів	87
	відібрання зразків підпису та почерку для почеркознавчого дослідження	36
	призначення експертиз	100
	інше	54
20	Як Ви вважаєте, яким можуть бути основні причини великої тривалості розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг:	
	складність розмежування злочину від цивільно-правового делікту	72
	недостатність кваліфікації у слідчого в галузі туризму	31
	відсутність технічного оснащення	19
	відсутність у справах слідчо-оперативної групи	18
	інше	43
21	Чи потребувалась додаткова консультація фахівця перед призначенням експертиз:	
	так, у частині підготовки порівняльного матеріалу та у частині поставлених питань	74
	ні	26

	З а п и т а н н я	%
22	Вкажіть умови, які сприяють успішному проведенню слідчих дій при розслідуванні даних злочинів:	
	всебічна та ретельна підготовка	82
	своєчасність у прийнятті рішення	80
	правильне застосування тактичних прийомів та їх комплексів	77
	використання спеціальних знань, у тому числі інших осіб	77
	залучення відповідних спеціалістів	77
	інше	55
23	Що, на Вашу думку, є причиною (причинами) високої латентності шахрайства у сфері надання туристичних послуг? (вкажіть не більше двох)	
	недосконалість законодавства	67
	високий рівень корумпованості органів державної влади, правоохоронних органів, контролюючих суб'єктів та органів місцевого самоврядування	39
	недостатня кваліфікація працівників, які розслідують такі злочини	38
	складність розслідування та отримання доказової інформації	57
	великий проміжок часу від моменту сплати грошей за майбутню подорож до відкриття кримінального провадження	88

Додаток Б

**Результати вивчення 112 кримінальних справ
та 120 проваджень з проблематики дослідження**
(Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Івано-Франківська,
Львівська, Київська, Луганська, Миколаївська, Одеська,
та Харківська області, м. Київ)

№	Досліджувані питання	%
1	Дії із вчинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг, вчинялися:	
	у великих містах	86
	у невеликих місцях	14
2	Місцем вчинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг, є:	
	шахрайські дії щодо заволодіння грошовими коштами туристів не завжди мають чітко окреслені межі місця вчинення злочину	43
	місце вчинення злочину складно встановити	22
	офіс туристичної фірми	88
	банківські установи	8
	інше	55
3	Кримінальне провадження (справа) розслідувалося за ст. 190 Кримінального кодексу України чи за сукупністю статей	
	кримінальне провадження (справа) розслідувалося лише за ст. 190 Кримінального кодексу України	486
	кримінальне провадження (справа) розслідувалося за сукупністю інших статей КК України	114
4	Способи вчинення шахрайств включали	
	підготовка, безпосереднє вчинення, приховування	97
	безпосереднє вчинення, приховування	3
	тільки вчинення	0

№	Досліджувані питання	%
5	Підготовка до вчинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг включала	
	обрання географії «туристичного бізнесу» (організація і надання послуг щодо внутрішнього або міжнародного туризму	93
	з'ясування напрямку туристичної діяльності, а також визначення виду туристично-екскурсійного продукту, який пропонуватиметься туристам	98
	реєстрація туристичної фірми під приводом планування здійснення законної діяльності та отримання необхідних документів, відкриття банківського рахунку у банку для спрямування грошових коштів від споживачів туристичних послуг	99
	орендування приміщення для здійснення діяльності з надання туристичних послуг	92
	розроблення шаблонів клієнтських договорів, які укладатимуться з клієнтами, які замовлятимуть тури	96
	встановлення зв'язків зі страховими компаніями, з авіакомпаніями, із суб'єктами, що надають послуги з екскурсійного, готельного обслуговування, оформляють документи для виїзду за межі України тощо	87
	обладнання приміщення та інтер'єру для створення сприятливого враження у клієнтів, виготовлення буклетної продукції, фотографій, брошур із описанням різних місць для відпочинку тощо	93
	створення офіційного сайту та акаунтів у соціальних мережах для здійснення маркетингової діяльності. Інформація може транслюватися через телебачення у вигляді рекламних відеороликів та відео заставок	91
	інше	15
6	Способи вчинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг	
	збирання туроператором (турагентом) коштів від туристів без наміру виконати зобов'язання з надання туристичних послуг, заявлених в договорі	342

№	Досліджувані питання	%
	збирання туроператором (турагентом) коштів, призначених для отримання туристом туристичного продукту високої якості, заздалегідь розуміючи, що послуги надаватимуться низької якості або не в повному обсязі	315
	збирання коштів від туристів туристичними фірмами, які офіційно визнані банкрутом, що заздалегідь унеможливає виконання зобов'язань перед споживачами туристичних послуг	16
	створення фіктивної юридичної особи у вигляді туристичного агентства	212
	створення в мережі Інтернет сайту-двійника туроператора (турагента) та пропонування в онлайн режимі неіснуючих турів з вимогою перевести кошти на рахунки «підставних осіб»	12
	навмисне зменшенні обсягу та якості заявлених туристичних послуг або їх відсутності з боку осіб, на яких було покладено договірні зобов'язання щодо надання сплачених послуг (авіакомпанії, готельні підприємства, підприємства екскурсійного обслуговування та ін.)	113
	інше	210
7	Способами приховування шахрайства у сфері надання туристичних послуг є:	
	підробка документів	87
	знищення предметів, документів та інших засобів учинення злочину	334
	укладання договору про надання туристичних послуг та інших угод від імені іншої особи	228
	давання заздалегідь неправдивих показань та замовчування певних фактів	889
	організація работ турагенства під виглядом зайняття легальним бізнесом	222
	інше	225

№	Досліджувані питання	%
8	Відомості про особу шахрая	
	<i>1) освіта:</i> середня-спеціальна вища загальна середня освіта	10 74 16
	<i>2) місце проживання:</i> сільська місцевість велике місто	14 86
	<i>3) вік:</i> від 30 до 45 років від 18 до 30 років після 45 років.	58 20 22
	<i>4) сімейний стан:</i> є сім'я немає сім'ї	78 22
	<i>5) наявність судимості:</i> є судимість немає судимості	2 98
	<i>6) склад осіб:</i> шахрайство вчинено однією особою шахрайство вчинено групою осіб організованою злочинною групою	80 18 2
	<i>7) стать:</i> жіноча чоловіча	82 18
9	Відомості про потерпілого	
	<i>1) освіта:</i> середня вища неповна середня освіта	17 71 12
	<i>2) чи належить потерпілий до соціально незахищених верств населення:</i> так ні	3 97

№	Досліджувані питання	%
	3) <i>стать</i> : чоловік жінка	81 19
	4) <i>рівень матеріального благополуччя</i> : - заможні особи, які звернулися до туристичного агентства (туроператора), що пропонувало туристичний продукт, який відповідав їх уподобанням, однак в силу своєї неуважності та необачності стали жертвами шахрайства. - особи середнього рівня достатку, які, маючи бажання заощадити, звернулися до туристичного агентства (туроператора) із «сумнівною репутацією», що пропонувало туристичний продукт за ціною, яка в рази дешевше, ніж в інших суб'єктів туристичної діяльності. - особи низького рівня достатку, які протягом тривалого часу збирали кошти, і, бажаючи заощадити, звернулися до туристичного агентства (туроператора), що пропонувало туристичний продукт за найдешевшою ціною.	19 71 10
10	Наявність у кримінальному провадженні плану розслідування	
	план є	91
	плану немає	9
11	Найбільш поширені типові слідчі ситуації:	
	потерпілий заздалегідь здійснив передплату за придбання путівки та бронювання готелю. Згодом стало відомо, що туристичне агентство зникло, документи, надані потерпілому підроблені.	26
	організована туристичним агентством (туроператором) подорож відбулась, однак по прибуттю до місця відпочинку турист зрозумів, що у відношенні нього вчинені шахрайські дії шляхом зменшення обсягу сплачених туристичних послуг або їх відсутністю. Прибувши в Україну, потерпілий звернувся до правоохоронних органів із заявою	23

№	Досліджувані питання	%
	потерпілий задалегідь здійснив передплату за придбання путівки та бронювання готелю. На момент подорожі представники туристичного агентства, які продовжують свою діяльність, заявляють, що ніяких зобов'язань перед туристом не мають і грошей повертати не збираються.	28
	громадяни іншої держави, сплативши кошти за межами нашої держави, вважають, що всі туристичні послуги (згідно угоди) йому будуть належним чином та в повному обсязі надані в Україні за місцем прибуття. Проте, прибувши до місця відпочинку, розуміючи, що стали жертвами шахраїв, звертається з відповідною заявою до правоохоронних органів.	10
	інші	13
12	Які слідчі (розшукові), процесуальні дії проводились у справах щодо шахрайств у сфері надання туристичних послуг	
	допит	100
	одночасний допит двох або більше осіб	91
	обшук	47
	огляд місця події	87
	огляд предметів та документів	98
	пред'явлення для впізнання осіб	27
	пред'явлення для впізнання предметів та документів	17
	призначення експертів	100
	відібрання зразків для порівняльного дослідження	93
	тимчасовий доступ до речей та документів	98
	інші	86
13	З початку злочинних дій до моменту відкриття кримінального провадження може пройти наступний час:	
	менше місяця	64
	менше півроку	14

№	Досліджувані питання	%
	від пів року до 1 року	13
	інше	9
14	Свідками у справах щодо шахрайств у сфері надання туристичних послуг виступали:	
	знайомі та родичі потерпілого	81
	знайомі та родичі підозрюваного	48
	особи, які випадково стали свідками події (знаходилися у туристичній фірмі, в банківській установі, чули розмову між шахраєм та потерпілим)	447
	працівники страхової компанії	19
	інші	52
15	Одночасний допит проводився:	
	між підозрюваними особами	9
	між підозрюваним та потерпілим	64
	між підозрюваним та свідками	14
	між свідками	19
16	Де найчастіше здійснюється вилучення документів (під час обшуку або тимчасового доступу до речей та документів):	
	в офісі туристичного агентства	294
	в офісі туроператора	9
	в страховій компанії	8
	в банківських установах	6
	на підприємстві готельного обслуговування	22
	в ДМС України	7
	в інших місцях	57
17	Які документи найчастіше вилучаються під час обшуків та під час тимчасового доступу до речей та документів:	
	реєстраційні, установчі та ліцензійні документи, що посвідчують законність діяльності суб'єкта туристичної діяльності	167

№	Досліджувані питання	%
	документи, що підтверджують відкриття розрахункових рахунків у банківській установі	83
	журнал реєстрації господарських операцій турфірми	154
	документи, що підтверджують фінансове забезпечення цивільної відповідальності турагента перед туристами (гарантія банку або іншої кредитної установи)	94
	договори з організаціями, підприємствами та приватними підприємцями, які беруть участь у формуванні та просуванні туристичного продукту (з постачальниками та підрядниками)	56
	договори з клієнтами (про туристичне обслуговування, про страхування та ін.)	94
	документи, що підтверджують оплату послуг (розрахунковий документ)	97
	агентські угоди між турагентством та туроператором	94
	інше	47
18	До обшуку залучались	
	спеціалісти-криміналісти	54
	спеціалісти з інших галузей	67
	інші	34
19	Помилки, яких припускаються слідчі під час проведення обшуку	
	відсутність технічних засобів фіксації	37
	обмежене застосування техніко-криміналістичних засобів для виявлення пошуку	54
	недотримання криміналістичних рекомендацій щодо правил проведення відео-, фотозйомки	33
	відсутність спеціаліста (спеціалістів)	12
20	Призначення експертиз	
	почеркознавчі	92
	технічні експертизи документів	98

№	Досліджувані питання	%
	комп'ютерно-технічні	10
	трасологічні	4
	експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	14
	судово-психіатрична	2
	експертиза відеозвукозапису	1,5
	інші	7
21	Віктимна поведінка потерпілих здебільшого проявляється у:	
	недостатньо ретельному підході до вибору турагента (туроператора)	65
	надмірній довірливості щодо дій суб'єктів туристичної діяльності	83
	неуважному ставленні до вивчення змісту документів, що оформлюються	81
	відсутності бажання звертатися до правоохоронних органів у разі вчинення щодо них шахрайства	67
	інше	48

Додаток В

Зведені результати анкетування 92 турагентів

	З а п и т а н н я	%
1.	Вкажіть Ваш вік:	
	до 25 років	34
	25-30 років	22
	31-40 років	27
	41 рік і старше	17
2.	Який досвід роботи у туристичному бізнесі:	
	до 1 року	14
	від 1 до 3 років	35
	від 3 до 5 років	28
	від 5 до 10 років	17
	більше 10 років	6
3.	Ваша посада:	
	директор туристичного агентства	23
	менеджер	69
	інше	8
4.	Ваша освіта:	
	вища юридична	19
	вища економічна	51
	вища освіта за іншим профілем	25
	середня освіта	5
5.	Який вид туризму є сферою інтересів:	
	міжнародний в'їзний	12
	міжнародний виїзний	72
	внутрішній	16
6.	Чи мали місце у Вашій турфірмі випадки, коли туристи зверталися із претензіями про порушення їх інтересів:	
	так	23
	ні	77

	З а п и т а н н я	%
7.	Чим були викликані такі звернення і як Ви реагували:	
	таких звернень не було	77
	туристи помилялися з приводу порушених їхніх прав	7
	труднощі були викликані невиконанням своїх зобов'язань з боку суб'єктів туристичної діяльності, однак згодом непорозуміння були вирішені	16
8.	Який порядок оплати туристичних послуг, в яких документах відображається цей факт:	
	у касовому чеку	32
	у корінці прибутку касового ордеру	46
	непринципово	22
9.	Чи завжди Вами доводиться туристові достовірна інформація про умови надання туристичних послуг, в якій формі:	
	доводиться в усній формі	3
	доводиться у договорі шляхом його підписання	97
	доводиться і в усній і в письмовій формі	77
10.	Яких туроператорів Ви вважаєте найспішнішими та надійними в Україні:	
	Travel Professional Group	83
	Coral Travel	82
	TEZ TOUR	77
	інші	65
11.	Чи були випадки, коли туроператор не виконував зобов'язання щодо надання туристичних послуг туристам:	
	так	2
	ні	98

	З а п и т а н н я	%
12.	Чи задоволені Ви співпрацею із туроператорами, з якими укладено турагентські угоди:	
	так	91
	ні	2
	частково	7
13.	З якими суб'єктами туристичної діяльності Ви ще співпрацюєте:	
	з представниками консульських установ та інших уповноважених органів, на які законом покладено обов'язки щодо розгляду візових клопотань та прийняття рішень стосовно оформлення віз тощо для виконання взятих зобов'язань перед туристами	88
	з особами, які мають відношення до надання туристичних послуг (з перевезення; готельного обслуговування; екскурсійних та розважальних послуг тощо)	100
	зі страховими компаніями	98
	інше	56
14.	Як Ви вважаєте, у чому може полягати з боку туристів, які до Вас звертаються, віктимна поведінка:	
	туристи не вимагають у турагентів пред'явити документи, що свідчать про законність їхньої діяльності	75
	ретельно не вивчають зміст договору про туристичне обслуговування	75
	не з'ясовують юридичні питання, що мають істотне значення	75
	не цікавляться наявністю ліцензії та її терміном дії	65
	інше	46

Наукове видання

**КАЛЮГА Тетяна Олегівна
ЧАПЛИНСЬКИЙ Костянтин Олександрович**

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ
РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ
НАДАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ**

Монографія

Верстка – Н. Ковальчук

Підписано до друку 05.02.2020 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Warnock. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 13,83. Наклад 300. Замовлення № 0220м-35.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефон +38 (0552) 39 95 80,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.